

ГАФФОРОВ Я.Х.

МАХСУС ФАНЛАРНИ УЎҚИТИШДА ЯНГИ
ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН
ФЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

**МАХСУС ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЯНГИ
ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН
ФЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ
фанидан маърузалар тўплами**

(Магистрлар учун ўқув-услубий кўпланма)

Тошкент-2008
«Университет»

Мазкур қўлланмада янги педагогик ва ахборот технологияларининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида кенгайиб борилаётганлиги ҳисобга олиниб, Олий ўқув юртларида ўқиётган «Махсус фанларни ўқитиш методикаси» фанини ўқитишда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш усулларини кўрсатиб беришга ҳаракат қилинган. Шунингдек, қўлланмада педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи ҳамда махсус фанларни ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларининг ўрни, ана шуларга асосланган маъруза ва семинар машғулотларини ўтказиш ҳамда ташкил этиш услубларини ҳам ёритишга ҳаракат қилинган.

Тузувчи: т.ф.н. доцент **Ғаффоров Я.Х.**

Тақризчилар: ТДПУ доценти **Т.Тошпўлатов,**
ЎзМУ доценти **С.Ф. Атабекова**

Масъул муҳаррир: т.ф.н. доцент **Холлиев**

Мазкур қўлланма ЎзМУ Илмий Кенгашининг 2006 йил 29 декабр (баённома №5) мажлиси қарори билан нашрга тавсия этилди.

МУНДАРИЖА

1.	Кириш	4
2.	Махсус фанларни янги педагогик технологиялар асосида ўқитиш муаммолари ва вазифалари.....	5
3.	Педагогик технология концепциясининг ривожланиши тарихи.....	16
4.	Янги педагогик технология принциплари.....	25
5.	Таълим тизимида методика ва технология уйғунлиги.....	36
6.	Махсус фанларни ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларининг ўрни.....	41
7.	Махсус фанларни янги методик ва педагогик технологиялар асосида ўрганилиши.....	46
8.	Янги педагогик технология тамойиллари ва элементлари	56
9.	Махсус фанларни ўқитишда педагогик технология-ларнинг асосий тамойиллари ва ана шуларга асосланган маъруза машғулотларини ўтказиш	72
10.	Махсус фанларни ўқитишда интерфаол методлар асосида семинар машғулотларини ташкил этиш.....	77
11.	Иловалар.....	82
12.	Савол ва топшириқлар.....	93
13.	Фойдаланилган ва тавсия этилган адабиётлар.....	95

Кириш

Бугунги кунда мамлакатимизнинг барча соҳаларида бўлгани сингари таълим тизимида ҳам ўзига хос янгиликлар қарор топмоқда. Айниқса таълим тизимини технологиялаштириш, таълим самарадорлигини ошириш ҳамда ижтимоий ҳаётимизга кириб келаётган янги педагогик технологияларни ўқув жараёнларига қўллаш асосий вазифаларимиздан бири бўлиб келмоқда. Чунки янги педагогик ва ахборот технологияларини тезда қабул қилиш, уларни таҳлил этиб, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулоса чиқариш ҳамда талабаларга етказиб бериш энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Педагогик технологияларнинг ривожланиш истиқболлари унинг назарий асосларини танқидий равишда таҳлил қилиш, таълим жараёнига нисбатан самарали ёндошувнинг қарор топиши ҳисобига таъминланади. Яъни маълум бир вақт оралиғида педагогик технологиянинг назарий асосларини ўзгартириш билан бирга унинг “муаммо майдони”ни ҳам ўзгартириш мумкин бўлади. Таълим жараёнини технологик ёндошув асосида ташкил этиш бир қатор дидактик вазифаларини ижобий ҳал этишни тақозо қилади. Жумладан, дидактик мақсадлар руйхатини ишлаб чиқиш, уларга мувофиқ равишда таълим жараёнини лойиҳалаш, таълим жараёнини лойиҳалашда яхлит жараён ҳамда унинг босқичлари ўртасидаги мувофиқликни таъминлаш, ўқувчилар томонидан ижтимоий тажрибанинг тўлақонли ўзлаштирилиши, барча ўқувчилар билим, кўникма ва малакалари даражаларининг тенглашувига эришиш ва ҳақозолар. Маълумки, ҳар қандай педагогик технология таълимни ривожлантирувчи тамойилларга асосланган бўлиб, ўқувчи шахсини тарбиялашга йўналтирилмоғи лозим. Педагогик технология назариясининг марказида таълим жараёнининг раҳбари, айни вақтда, ушбу жараённинг ҳам субъекти ҳам объекти бўлган ўқитувчи ва талабалар турадилар. Шундай экан, ушбу субъектлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик, ўзаро мулоқот, уларнинг бир-бирларига нисбатан кўрсатадиган акс таъсирлари энг замонавий талабларга жавоб бера олиши зарур. Бунинг учун ўқитувчи энг аввало таълим-тарбия жараёнини ташкил этишга нисбатан қўйилувчи талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқариш тамойиллари, йўллари, ўқувчини ақлий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантиришга хизмат қилувчи усуллар у билан ҳамкорлик қилиш уни ўқиш ва ўрганишга йўналтириш, ўқувчи шахси фаолиятини тўғри ташкил этиш, улар билан мулоқотга киришиш, педагогик фаолиятини ташкил этиш жараёнида юзага келувчи муаммо ва келишмовчиликларни бартараф этиш, аудиторияда ижодий, ишчанлик муҳитини ҳосил қилиш, ўқувчи

фаолиятини ҳосил қилиш, ўқувчи фаолиятини аниқ ва тўғри баҳолашга имкон берувчи методлар билан қуролланган бўлиши лозим.¹

Республикамиз олий ўқув юртлиари ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари-интерактив методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратига оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчи талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерактив методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерактив методлар-жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчи-талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади. Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- Ўқувчи-талабанинг дарс давомида бефарқ бўлмаслигига, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиш;
- Ўқувчи-талабаларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлайди;
- Ўқувчи-талабаларнинг билимга қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндошган ҳолда кучайтириш;
- Педагог ва ўқувчи-талабаларнинг ҳаммаша ҳамкорликдаги фаолиятини ташкилланиши ва ҳоказолар.

Махсус фанларни янги педагогик технологиялар асосида ўқитиш муаммолари ва вазифалари

Мамлакатимизда мафкуравий мўлжалларнинг тубдан янгилааниши, миллий истиқлол ғоясининг омма онгига узлуксиз сингдириб борилиши педагогик тафаккурни ҳам ўзгартирмоқда. Мафкуравий жараёнлар педагогик воқеликни акс эттирадиган таълимий фаолият лойиҳаларини асослайдиган фан соҳаси, тасаввурларини камраб олмасдан иложи йўқ. Янги педагогик

¹ Ў.Толинов, М.Усмонбоева. Педагогик технологияларни татбиқий асослари. Т. Фан, 2006 й, 42-43 бетлар.Р.Ишмухамедов. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. Т. 2004, 3-бет.

билимлар кўлами Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури талаблари асосида кенгайиб бормоқда, тадқиқот йўналишлари эркин шахсни шаклланиши муаммоларига қаратилаяпти. Бу эса таълим-тарбия тизимида янгича методик ёндашувларни юзага келтираётир.

Айниқса, ижтимоий-гуманитар фанларнинг баркамол инсонни тарбиялашдаги мавқеи миллий мафкура доирасида янада кўтарилиб, уларнинг олий мактабда ўқитилишига, мазмунини янгилашга қўйилган талаблар ҳам кун сайин ошиб кетаяпти. Шу боисдан янги 2002-2003 ўқув йилининг илк ойларидан бошлаб Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ташаббуси билан Ўзбекистон Миллий университети, Самарқанд ва Фарғона университетларида «ижтимоий-гуманитар фанлар ўқитувчиларининг малакасини ошириш» мавзусида махсус семинарлар уюштирилди ва уларда етакчи олимлар тегишли фан соҳалари бўйича ўз фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашишди.

Маърузаларда асосий эътибор ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишда таълим мазмунини жамиятимиз ва дунё сахнасида рўй бераётган объектив жараёнлар, мафкуравий муаммолар, ҳодиса ва воқеалар билан тўлдиришга қаратилди. Одатда дидактика ўқитиш назарияси сифатида иккита саволга жавоб беради: «Нимани ўқитиш керак (мазмун)?», «қандай ўқитиш керак (технология)?». Назаримизда, юқоридаги семинарларда саволнинг иккинчиси жавобсиз қолди, ўз ечимини тўлақонли топмади.

Олиб борилган аналитик-синтетик тадқиқотларнинг кўрсатишича, олий ўқув юртларида фаолият кўрсатаётган ижтимоий-гуманитар фанлар ўқитувчилари амалиётида ҳам «изоҳли тасвири ёндашув» - анъанавий методика ҳали-ҳануз устиворлик касб этмоқда, асосий ўқув вақтини эгалламоқда. Бу ерда маъруза ўқитишнинг асосий шакли сифатида сақланиб қоляпти ёки 80 дақиқа (танаффуссиз) давомида ўқитувчи тайёр билимларни узатиш билан овора. У талабаларнинг ўқув билим фаолияти ташкилотчиси бўлиши билан бир қаторда билимлар манбаига айланиб қолаётганлигини кузатиш мумкин.

Тўғри, олимлар олий мактаб ўқитиш тизимида маърузанинг ўрнини алоҳида эътироф этишади ва шу билан биргаликда унинг қатор камчиликларидан холи эмаслигини уқтиришади:

- маъруза – ўзгалар фикрини суст қабул қилишга талабани ўргатиб қўяди, мустақил фикрлашни бўғайди;
- маъруза – мустақил шуғулланишга мойилликни йўқотади;
- маъруза дарсликлари йўқ ёки кам бўлган ҳоллардагина керак;

➤ маъруза давомида баъзи талабалар мулоҳаза юритишга улгуришади бироқ кўплари матнни механик, тарзда ёзиб боришади – аудиторияни бошқариш мураккаблашади, тескари алоканинг йўқлиги ўқитувчига ўз фаолиятини тузатишга имкон бермайди.

Бу бир томондан. Бошқа томондан маърузани узлуксиз ўқиш учун ўқитувчи катта ички энергия сарфлайди, натижада рухий зўриқиш келиб чиқади.

Учинчидан, энг асосийси, ўқитишнинг аънанавий шаклида эркин шахсни шакллантириш жараёни сушт боради мустақил фикрлайдиган ва келажакда эркин фаолият кўрсатадиган мутахассисларни тайёрлаш каби давлат буюртмасини амалга ошириш қийинлашади.

Изоҳли - тасвири ёндашувдан фарқли ўларок, технологик ёндашув таълим тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида бугун амалиётга тезкор тадбиқ этилмоғи зурур. Қолаверса, Президент И.А.Каримовнинг биринчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ўн тўртинчи сессиясида қилган маърузасида "Замонавий педагогик ва ахборот технологияларини ўз вақтида ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлашни алоҳида назорат остига олиш зарур", деган кўрсатмасини унутмаслигимиз, ҳар бир фан ўқитувчисини янги технологияларини лойиҳалашга ижодий ёндашишига ундаш лозим.

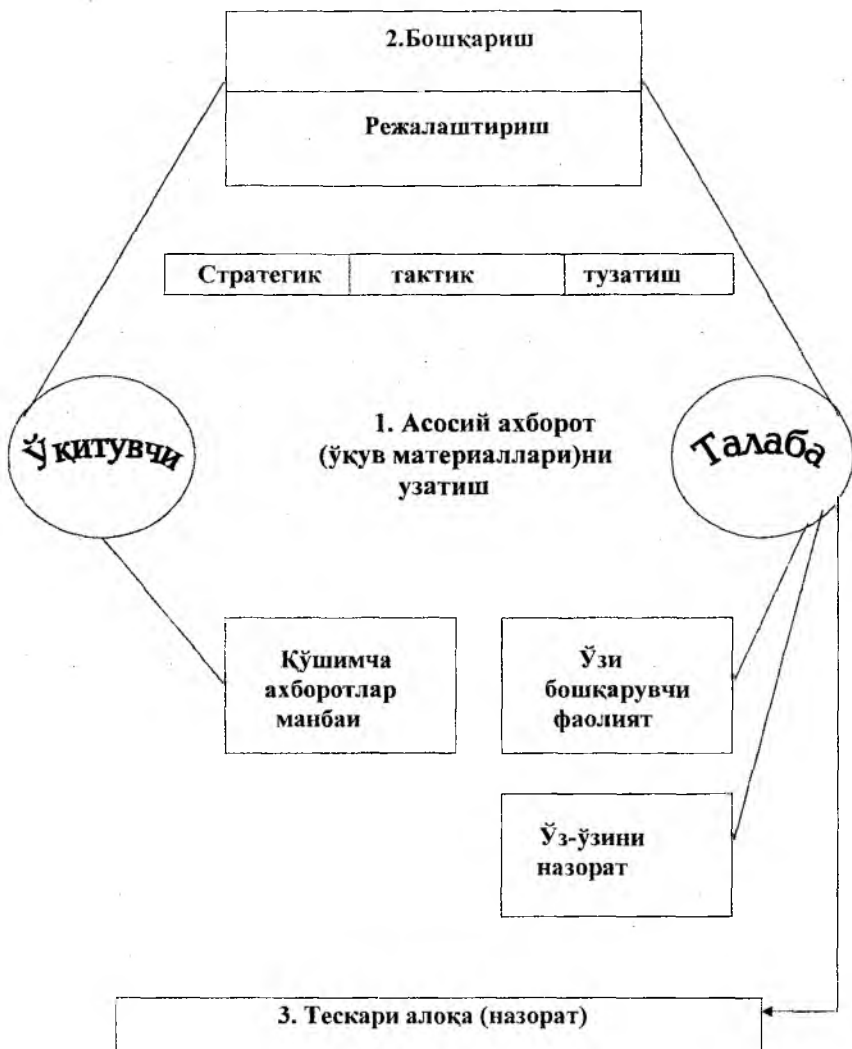
Педагогик технология фан мавзулари бўйича олдиндан лойиҳаланиши ва у ўқитиш текислигига кўчирилса якуний натижани (талабанинг ўқув материалларини камида 55% ўзлаштиришини) кафолатлаши билан фарқланишини эслатиб ўтамиз! Шу билан биргаликда ҳар қандай педагогик технология асосини илмий жиҳатдан қурилган дидактик жараён ташкил қилади. Ана шу жараённи ажратилган ўқув вақти доирасида амалга ошириш олий ўқув юрти ўқитувчисининг педагогик маҳоратини даражалаб беради.

Қуйида умумий ҳолда ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишни илмий асосда ташкил этиш ва бошқаришга асосланган, бу жараёнда ўқитувчи ҳамда талабанинг тутган мавқеини ойдинлаштирадиган педагогик технология тузилмасини келтирамыз (чизмада).

Асосий канал (1) орқали ўрганилаётган мавзу бўйича ўқув элементларининг тузилган рўйхати мазмуни ўқитувчи томонидан

маълум вақт оралиғида талабаларга етказилади. Бу жараёнда янги билимларни қабул қилиш, англаш, ўзлаштириш амалга оширилади.

Талабадан тескари алоқа (3) ёрдамида тегишли ахборотлар ўқитувчига етиб боради, яъни ўқитиш жараёни натижалари тўғрисида маълумот олинади. Бугун қўлланилаётган рейтинг тизими айнан шу вазифани уदдалаши лозим. Ўқитувчида талабанинг ўзлаштириш даражалари тўғрисида аниқ маълумотлар бўлсагина у ўқув-билиш фаолиятини самарали бошқаради, таълимий ахборотларнинг мазмунига зарурий тузатиш кирита олади шу ерда бир зиддиятли ҳолатини келтириб ўтамиз. Профессор-ўқитувчи ўртасида хали-хануз давом этаётган тортишувларга сабаб бўлаётган ҳолат - талабалар билимларини қайси метод ёрдамида назорат қилиш ва баҳолаш керак? Ёзма ёки оғзаки сўров маъқулми ё тест-рейтинг маъқулми? Бироқ ўқитувчи эътиборидан рейтингдан кўзланган асосий мақсад-натижалар асосида ўз фаолиятини коррекциялаш зарурияти четда қолиб кетаяпти. Ўқитувчи нима учун бир ҳил ўқув фонди ва шароитида талаба А ўқув материалларини яхши ўзлаштираяпти, талаба Б эса аксинча суст ўзлаштираяпти, деган саволга жавоб топиш керак.

Ана шунда ўз фаолиятини тузатиш, яъни асосий ўқув материаллари сифатида талабаларга узатилаётган ахборотлар мазмунининг мақбул ҳажмини режалаштириш мумкин. Шу мақсад учун 2-канал ишга тушади. Фаннинг аниқ мавзуси бутун фан юзасидан талабанинг эгаллаши лозим бўлган билим ва қўникмалар тизими (стратегик мақсад) олдиндан белгиланади ва уларга дарс давомида таянилади. Фақат ўқитиш жараёни натижалари олдиндан белгилансагина педагогик технологиянинг асосий тамойили-яқуний натижанинг кафолатланишини таъминлаш мумкин бўлади.

Ўқув вақтининг асосий қисми талабанинг ўз-ўзини бошқариш жараёнига сарф бўлиши керак. Талабалар муайян мавзуга тегишли бўлган ўқув элементларга ишлов бериш учун "қўшимча ахборотлар манбаи"га мурожаат қилишади. Бу манбани ўқитувчи ўз фани бўйича аудиторияда яратиши лозим. Шундагина унинг педагогик маҳоратини ижобий баҳолаш мумкин. Улар китоб (дарслик қўлланма, ишланма, маърузалар матни, монография, журнал, газета мақолалари в.б.), ўқишнинг техник воситалари, компьютер, интернетдан иборат бўлиб, талабаларнинг мустақил ишлашига, ўз-ўзини ўқитиш ва назорат қилишга қулай имконият туғдиради. Бу вақт умумий ўқув фондининг 70% ни ташкил этиши мумкин, қолган 30% ўқитувчи ихтиёрига берилаяпти. Ана шу вақт сарфини ўқитувчи мавзу бўйича ўқув

элементларининг сони ва мураккаблик даражасига боғлиқ ҳолда тақсимлайди.

Шундай қилиб, қаралаётган технологик жараён тузилмасининг самарадорлигини ошириш учун:

1. талабаларга узатилаётган илк ўқув ахборотларининг оптимал мазмунини аниқлаш;
2. талабаларининг билиш фаолиятини самарали бошқаришни режалаштириш ва амалга ошириш;
3. "Ўз-Ўзини ўқитиш" асосида талабанинг ўқув материални ўзлаштириш имкониятидан кенг фойдаланиш;
4. талабанинг ўзлаштириш даражаларини назорат қилишни ташкил этиш.

Энди бевосита фан мавзулари бўйича ўқитиш технологияларини лойиҳалаш қонунларини ўрганиб чиқиш:

1. Фан мавзуси бўйича мақсадни белгилаш қонуни.

Кузатишлардан маълум бўлишича, бугун олий ўқув юртлари ўқитувчилари фан мавзулари бўйича ўқув мақсадларини қуйидагича белгилашмоқда:

1) Мақсадни ўрганилаётган мавзу мазмуни орқали белгилаш. Мисол учун "Марказий Осиё минтақасидаги мафкурвий жараёнларни ўрганиш" ёки "Педагогик тадқиқот методларини ўрганиш" ва ҳоказо. Мақсадни бундай ифодалашда ўқув жараёнини қуриш учун бирор бир конструктив ечим қаралмапти. Шу боисдан мақсадни бу тарзда ўрнатишни педагогик технология тарафдорлари етарли эмас, деб ҳисоблашади.

2) Мақсадни ўқитувчи фаолияти орқали белгилаш. Мисол учун, "Талабаларни интерфаол методлар тузилмаси билан таништириш", ёки "Диққатни бошқаришни тренинг ёрдамида намойиш қилиш" ва ҳоказо. Мақсадни "Ўқитувчи томонидан бундай ўрнатилиши ўқитувчининг шахсий фаолиятига қаратилган, бироқ ўқитувчи ўз ҳагги-ҳаракатларидан келиб чиқаётган ўқитишнинг реал натижалари билан, рўй бериши мумкин бўлган ҳолатлар билан солиштирмай белгилайди, чунки қутилаётган натижалар мақсадни белгилашнинг бу усулида қаралмаган.

3) Мақсадни талабанинг ўқув фаолияти орқали белгилаш. Мисол учун "хўжаликда рўй берган иқтисодий тенгликни ечиш" ёки "педагогик тизимни лойиҳалаш бўйича машқ қилиш" ва ҳоказо. Бир қарашда ўқув мақсадларини бундай ифодалаш дарсни лойиҳалаш ва ўтказишга бирмунча аниқлик киритади. Бироқ бу ерда ҳам диққат-

марказдан ўқитишдан кутилаётган натижа, унинг оқибатлари четда қолиб кетяпти.

Педагогик технология тарафдорларининг фикрича, ўқитиш мақсадларини ўқитувчи ёки ўқувчи фаолияти, предмет мазмуни орқали белгилаш кутилаётган натижалар тўғрисида тўлиқ тасаввурни бермайди. Юқоридаги ҳолатларда ўқув мақсадлари талабага ҳаракатларда акс этган ва кафолатланиши зарур бўлган ўқув натижалари орқали белгиланмаяпти. Ана шу ҳолат педагогик технологияга зид эканлигини таъкидлаш жоиз.

Агар таълимий учлик - "мақсад - жараён (восита) - натижа"да Ўзбекистонлик ва Россиялик олимлар асосий эътиборни ўқитиш жараёни муаммоларига қаратишган бўлса, ғарб педагоглари томонидан занжирнинг икки четдаги звенolari бирмунча чуқур тадқиқ қилинган. Шу боисдан америкалик психолог ва педагоглар (Б. Блум, В. Герлах, Б. Скиннер ва б.) томонидан "ўқув мақсадлари таксономияси" концепциясига ўтган асрнинг 50-йилларидан бошлаб асос солган бўлса-да, у бугунгача ўзининг аҳамиятини йўқотгани йўқ.

Фан мавзулари бўйича ўқув мақсадларини аниқ ўрнатиш педагогик технологияни лойиҳалашнинг дастлабки шарти ҳисобланади. Бу муаммони ҳал этиш учун ўқитувчи асосий эътиборни янги мавзу бўйича ўқув элементлари рўйхатини тузишга қаратиши лозим. Ўқув элементи деганда ўрганиш мақсадида танланган фаннинг барча объектлари тушунилади. Рўйхатга киритилган ўқув элементлари бошқа ижтимоий тажриба мавзусидаги тушунча, ходиса, жараёнлардан ажралиб туриши лозим. Мисол учун, "Миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғоялари" (Миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойиллар фани) мавзуси бўйича 7 та ўқув элементи алоҳида ажратиб кўрсатилган: 1. Ватан равнақи. 2. Юрт тинчлиги. 3. Халқ фаровонлиги. 4. Комил инсон. 5. Ижтимоий ҳамкорлик. 6. Миллатлараро тотувлик. 7. Динлараро бағрикенглик. Булар мавзу бўйича белгиланган умумий мақсадларни ва мазмунни ифодалайди. Ўқитувчи белгиланган ҳар бир умумий мақсадларни ва мазмунни ифодалайди. У белгиланган ҳар бир умумий мақсадни-микроммақсадларга айлантириш керак бўлади. Мисол учун "Комил инсон" (№4 ўқув элементи)ни ўрганишда қуйидаги микро мақсадларни алоҳида белгилаб олиш мумкин: комил инсон ғоясининг миллий ва умумбашарий моҳияти; тасаввуф илмида комил инсон тушунчаси; Ўрта аср алломаларининг ижодида баркамол шахсни ифодалаш; Президент И.Каримов асарларида комил инсон талқини;

Миллий дастурда баркамол шахс тарбияси; •янгиланаётган жамиятимизда соғлом авлод тарбияси в. б.

Мавзу мақсадини аниқ; ўрганиш борасидаги кейинги кадам-бу ажратиб кўрсатилган ўқув элементлари бўйича талабаларнинг бошланғич билим даражаларини тегишли педагогик инстру-ментарий (тест, ёзма, оғзаки сўров, компьютерли назорат) ёрдамида ўлчаш ва баҳолаш ҳисобланади. Бу амални бажариш зарур, акс ҳолда ўқитувчи машғулот давомида "Американи кашф этиши" мумкин. Бошқача айтганда, ўқитувчи қайси ўқув элементларини талабалар бирмунча чуқур ўрганиши ёки қай бирини юзаки-эпизодик тарзда тушунтириш мумкинлиги тўғрисида ахборот олади ва ўз фаолиятини олинган натижаларга мос равишда ўзгартиради.

II. Фан мавзуси бўйича ўқув ахборотларини саралаш қонуни.

Мавзу мақсадини ўрганишда иштираётган ўқув элементлари бу босқичда ҳам иштираётган этишди, бироқ улар энди рўйхат кўринишида матн кўринишига ўтади. Мазмунни саралашда ўқитувчи, асосан, икки ҳолатни, яъни ўқув материални баён қилишнинг илмий тили ёки фан ривожининг абстракция поғоналарини инобатга олиш шарт.

Ҳар бир ижтимоий фан ўз хусусий ривожланиш тарихига эга. Фан тараккиёти олиб борилган тадқиқотлар натижалари асосида ривож топган. Фан объектларидан ўқув элементлари ажратиб олинади ва ўқув дастури тузилади. Шубҳасиз, ўқув элементлари (ЎЭ) фан объектларидан (ФО) кичик бўлади, яъни ЎЭФО.

Олимлар Фан ривожининг қуйидаги абстракция поғоналарини эътироф этишади ва ўқитувчи ЎЭга ишлов беришда уларга таяниб иш кўриши лозим.

Биринчи абстракция поғонада (**феноменологик**) нарса ва ходисаларнинг баённи тавсифлаш чекланган, объектларнинг муайян тартибли рўйхати келтирилган бўлади, уларнинг сифат ва хусусиятлари қайд этилади. ЎЭ оддий, одатдаги тилда тушунтирилади. Мисол учун, ўқитувчи "комил инсон" тушунчасини ҳазрат Навоий таърифи билангина етказди.

Иккинчи абстракция поғонада (**аналитик-синтетик**) Фан учун хусусий бўлган тушунча ва атамалар, қонуниятлар ЎЭнинг асосий таркибини ташкил этади. ЎЭ Фан тилида баён қилинади. Мисол учун, "комил инсон" тушунчасини ёритишда ўқитувчи қатор

алломаларнинг, замонавий олимларнинг, Президентнинг таърифларини таҳлил қилади ва синтезлаб, "ягона хулоса" чиқаради.

Учинчи абстракция поғонада (**бажоратловчи**) фанга тегишли маълум ходисаларни уларнинг сонли назариялари асосида тушунтирилади, конун ва хусусиятларни аналитик тасвирлаш амалга оширилади. Ҳодиса ва жараёнларнинг кечиш муддати ва сонини олдиндан айтиб бериш имкониятлари мавжуд бўлади. Ривожланган фан тили вужудга келиб, ЎЭ баёни фанлараро боғланишлар асосида олиб борилади. Мисол учун, "комил инсон" тушунчаси психология, фалсафа, педагогика, социология фанлари мавқеидан келиб чиққан ҳолда талабаларга етказилади, соғлом авлоднинг мамлакатимиз равнақини ривожлантиришдаги ўрни жонли мисоллар ёрдамида тушунтирилади.

Тўртинчи абстракция поғона (**аксиоматик**) нарса ва ходисаларни тушунтириш ўқув материалининг кенг қамровлиги, ходисалар моҳиятига чуқур кириб бориш билан тавсифланади. Фаннинг предметлараро тили мавжуд бўлиб улар ёрдамида илмий билишнинг амалий йўналишлари қайтадан илмий асосланади. Мисол учун, ўқитувчи "Комил инсон" моҳияти, уни шакллантириш босқичлари, комиллик мезонлари, баркамол шахсни тарбиялаш методлари, шакллари ва бошқа қирраларни илмий-тадқиқот институтлари билан алоқа ўрнатган ҳолда ўрғанади ва дарс давомида талабаларга етказилади. Бу ўқув элементи бўйича фандаги энг сўнги ютуқлардан фойдаланган ҳолда ўқитувчи маъруза матнининг илмийлигини таъминлайди.

Шундай қилиб, ўқитувчи бутун маъруза матнини тўрт даражада ёритиш, яъни таълим мазмуни белгиланган ЎЭ ёрдамида ифодаланиши мумкин экан. Бироқ ўқув материалининг мураккаблашуви талабаларнинг ўзлаштириш даражасига нечоғлик тўғри келади? Бу саволга жавоб топилгандагина белгиланган таълим мақсадларига эришиш мумкин бўлади.

2. Талабаларнинг ўзлаштириш даражалари. Ўз навбатида талабалар ЎЭни қайси даражада ўзлаштиришлари ёки маҳорат билан бажаришлари керак? Бу саволга психологлар томонидан яратилган фаолият назарияси жавоб беради. Ахборотлардан фойдаланиш ҳарактерига қараб фаолиятнинг икки кўринишини фарқлаш мумкин: номаҳсул ва маҳсулдор.

Талабаларнинг ўқув материалларини ўзлаштириш даражалари номаҳсул фаолиятда танишув ва алгаритмик даражада, маҳсулдор

фаолиятда эса эвристик (қисман изланувчан) ва ижодий даражада бўлиши мумкин. Бошқача айтганда гуруҳдаги талабалар ўз иктидори ва қобилиятига кўра тўрт даражага бўлинар экан. Энди айтинг-чи, танишув даражада фаолият кўрсатадиган талабага аксиоматик поғонада сараланган ўқув материалларини тавсия этиб бўладими? Асло, йўқ! Унга фақат феноменологик поғонага тўғри келадиган ўқув материални бериш керак. Худди шу жараёнда табақалаштирилган таълимни жорий этиш зарурати мавжуд. Гуруҳни ўзлаштириш даражасига мос равишда кичик гуруҳларга ажратиш ва уларга алоҳида ишланган ўқув ахборотларини тавсия этиш лозим (қаранг: "Кичик гуруҳда ишлаш" "Маърифат", 30 октябрь, 2002 йил).

III. Дидактик жараёни кўриш ва ўқув вақти давомида амалга ошириш қонуни.

Фан мавзулари бўйича дидактик масалаларни (мақсад, мазмун, талабанинг ўзлаштириши) аниқ белгилаш асосида самарали дидактик жараёни-технологияларини амалиётга тадбиқ этиш мумкин.

Дидактик жараён ўзаро боғлиқ бўлган учта компонент-мотивация, талабанинг ўқув-билиш фаолияти ва уни бошқаришдан иборат.

Мотивацион босқичда ўқитувчи талабалар диққатини мавзуни ўрганишга турли методлар ёрдамида жалб этади, уларда ички талаб, эҳтиёжни вужудга келтиради. Бундай методлар сарасига муаммоли вазиятларни машғулот бошланишида талабаларга таклиф этиш, тарихий материаллардан фойдаланиш, у ёки бу мавзуга оид қисқа метражли кино кадрлар кўрсатишни киритиш мумкин. Улар талабаларда кучли мотивларни вужудга келтириш билан мавзуни зўр ҳиссиёт билан ўрганишга ундайди.

Ўқув фаолияти натижасида талабалар билимларни ўзлаштирадилар, кўникма ва малакаларни эгаллашади. Тадқиқотлар тахлили шуни кўрсатадики, ҳар қандай ўқув фаолияти умумий лойиха бўйича кўрилади ва ўзида мўлжални бажарувчи, назорат қилувчи ва тузатувчи ҳаракатларни мужассамлаштиради. Бу ҳаракатларни талабалар бевосита ўқитувчи ёки дарслик ёрдамида турлича тўлиқликда ва турлича таълим назариясига таянган ҳолда бажариши мумкин. Ўқитувчи талабанинг ҳатти-ҳаракатларини кузатиш ва фарқлай олиши лозим. Ўқув ҳаракатларининг ҳар бир ўзини ўзлаштиришининг маълум босқичида намоён бўлади. Мисол учун, мўлжалли ҳаракатнинг бажарилиши ва ўқув топшириқларини ўзлаштириш қуйидагича боради: а) ўзи учун топшириқни фаол қабул

килиши; б) топширикларни тушуниб етиш; в) уларни бажариш кетма-кетлигини ўрганиш методикасини эгаллаб олиш; г) мустикал равишда ўқув топширикларини ўрганиш.

Бажарувчи ҳаракатлар ҳам ўзлаштиришнинг турли босқичларида бўлиши мумкин: а) асосий ўқув ҳаракатларининг бажарилиши (таҳлил, ўзлаштириш, таккослаш, моделлаштириш); б) алоҳида ҳаракатларнинг айрим ўЭ бўйича бажарилиши; в) бир масаланинг ечимига қаратилган ва йирик блокларга қўшилган ҳолда амалга ошадиган бир қатор ўқув ҳаракатларни бажариш; г) бу блокларни англаш даражасида (кўникма) ёки "автоматик" (малака) даражасида амалга оширилади.

Кейинги босқич-назорат қилувчи ҳаракат мавзу бўйича ўЭни ўзлаштириш даражаси бўлиб, ўқувчининг ўз-ўзини назорат қилиши эвазига амалга оширилади ва эталон билан солиштирилади. Агар ўзлаштириш даражаси паст (5.5%) бўлса, у ёки бу ҳаракат босқичида йўл кўйилган хатолар ўқув фаолиятининг тузатувчи босқичида аниқланиб, тузатишга оид кўшимча дидактик жараён ташкил этилади.

Ўқув фаолиятининг муҳим кўрсаткичи унинг натижасидир: объектив-ечимнинг тўғрилиги, натижани олгунга қадар ҳаракат ва қадамлар сони, вақт сарфи; субъектив талаба учун ишнинг муҳимлиги; яқундан субъектнинг қаноатланиши, учун сарфи ва бошқалар.

Дидактик жараённинг сўнги таркибий қисми-ўқув-билиш фаолиятини бошқариш ҳисобланади. Кўникма циклик турдаги бошқариш тизими дидактик жараён учун қўл келади. Сабаби, зарурий ўқув ахборотлари ўқитувчидан талабаларга, тўғри алоқа ёрдамида узатилади. Асосий ҳаракатларни бажарганлиги ҳақидаги маълумотларни эса тескари алоқалар ёрдамида талабалардан ўқитувчига узатиш имконияти мавжуд бўлади. Бошқаришнинг муҳим жиҳати шундаки, агар ўқув фаолияти талаба томонидан бажарилса, бошқариш алгоритмини ўқитувчи томонидан ёки талаба ҳам бажариши мумкин. Бунинг учун ўқув топширикларининг тўғри жавоблари-этолонлари талабаларга ҳам берилади. Шунда талабалар ўз фаолиятларини текшириш ва ҳаракатларини тузатиш имкониятига эга бўладилар.

Шундай қилиб, дидактик жараённи кўриш қонунларини қисқача баён қилдик. Хўш, ўқув вақти дидактик жараён босқичларида қандай тақсимланади? Юқорида биз 30 % ўқув вақти ўқитувчи ихтиёрига берилишини таъкидлаган эдик. Ана шу вақт мотивацион ва бошқариш

босқичлари учун сарф бўлади. Асосий ўқув вақти (70 %) талабанинг ўз-ўзини ўргатишга яъни ўқув фаолиятига ажратилишини пайқаш қийин эмас.

Албатта, дидактик жараён ўқитишнинг самарали ташкилий шакллари асосида амалга оширилади. Ўқувчи мавзунинг мураккаблиги ёки дидактик жараёни татбиқ этиш вақтини ҳисобга олган ҳолда фаол ўқитиш шаклларидан фойдаланади.

Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи

Бугун мамлакатимиз истиқлоли шарофати туфайли барча фан соҳаларини ривожланган давлатларда тўпланган тажрибалар асосида таҳлил қилиш ва янада ўрганиш ва ҳаётимизга татбиқ этиш даври келди. Миллий дастурда таъкидланганидек яқин келажакда "кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорликнинг халқаро ҳуқуқий базаси яратилади, халқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари рўёбга чиқарилади, халқаро таълим тизимлари ривожлантирилади".

Бу фаслда биз педагогик технология назариясининг вужудга келиши ва ривожланиши тарихига назар ташлаймиз.

30-йилларда "педагогик техника" тушунчаси махсус адабиётларда пайдо бўлди ва у ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга йўналтирилган усул ва воситалар йиғиндиси сифатида қаралди. Шунингдек, бу даврда ПТ деб ўқув ва лаборатория жиҳозлари билан муомала қилишни удалаш, кўргазмали куроллардан фойдаланиш тушунилди.

40-50-йилларда ўқув жараёнига ўқитишнинг техник воситаларини жорий этиш даври бошланди. Айниқса кино, радио, назорат воситалари, улардан фойдаланиш методикаси ПТга тенглаштирилди.

60-йилларнинг ўрталарида бу тушунча мазмуни чет эл педагогик наشرларда кенг муҳокамага тортилди. 1961 йилдан бошлаб АҚШда "Педагогик технология" (Educational Technology), 1964 йилдан Англияда "Педагогик технология ва дастурли таълим" (Technology and programmed Learning), Японияда эса 1965 йилдан "Педагогик технология" (Educational Technology) журналлари чоп этила бошланди. 1971 йилда худди шу номли журнал Италияда чиқарила бошланди. (17-бетдаги чизмага қаралсин)

ПТ муаммосининг ўта долзарблиги ҳисобга олиниб, унинг илмий асосларини тадқиқ қилиш мақсадида махсус корхоналар тузилди. Мисол учун, 1967 йилда Англияда педагогик технология Миллий Кенгаши (National Council for Educational Technology) ташкил этилди ва 1970 йилдан бошлаб "Педагогик технология журнали" (Journal of Educational Technology) чиқа бошлади. АҚШнинг қатор университетлари ва илмий марказларида ҳам ПТ муаммоларига жиддий эътибор берилди. 1971 йилда махсус "Коммуникация ва технология Ассоциация"си (Association for Educational Communications and Technology) фаолият кўрсата бошлади. Ҳозирги кунда бу ташкилотнинг барча штатларда ва Канадада 50 дан зиёд филиаллари ишлаб турибди.

Японияда ПТ муаммолари билан тўртта илмий жамият шуғулланмоқда, фаол ҳаракатдаги педагогик технология Марказий Кенгашининг 22 та давлат университетларида марказлари мавжуд. Ҳар уч ойда япон тилида чиқадиغان "Педагогик технология соҳасидаги тадқиқотлар" (Educational Technology Research) журналларида йирик олимларнинг илмий ишлари ўз ўрнини топмоқда. Яқинда Умумяпон педагогик технология Марказий Кенгаши (The Japanese Council of Technology Centers) тузилиб, бу соҳада халқаро алоқалар ўрганиш ишлари билан машхур.

Дидактиканинг бу йўналишига эътибор ниҳоятда ошиб боришини 70-йилларда ўтказилган қатор халқаро конференциялар тасдиқлайди. Шундай халқаро конференциялар 1966 йилдан бошлаб ҳар йили баҳорда Англияда ўтказилиб келинади ва анжуман материаллари "Педагогик технология жиҳатлари" (Aspects of Educational Technology) номида нашр қилинади.

Шу каби маълумотларни келтиришни ғарб давлатлари мисолида яна ҳам давом эттириш мумкин, бироқ чизма бунга эҳтиёж қолдирмайди. Юқоридагиларнинг ўзидаёқ ПТ педагогика назарияси ва амалиёти соҳасидаги алоҳида ходиса сифатида диққат марказда турганлигини, 60-йиллардан бошлаб чет элларда янги йўналиш сифатида шаклланганлигини таъкидлаб турибди. Таҳлилларнинг кўрсатишича, бу даврда ПТ икки йўналишда муҳокама қилинди ва ривожлантирилди: биринчиси-ўқув жараёнига техник воситаларини қўллаш билан боғлиқ бўлса (шу жумладан дастурли таълимнинг техник воситалари), иккинчиси - ўқитиш технологияси масалаларини, яъни ўқув материалларни таҳлил қилишдан тортиб таълим жараёнини турлича нашрли ва техник воситалардан жамулжам фойдаланган

ҳолда тизимли ташкил этишга қадар бўлган кенг доирадаги муаммоларни қамраб олади.

Шу ерда биринчи конференция материаллари (1966 йил) тўшамнинг кириш мақоласида ёзилган жуда муҳим далилни келтириш ўринлидир: "икки тушунча-"педагогика" ва "технология"ларни қўшиш мантики тортишувларга сабаб бўлаяпти. Чунки "технология" сўзи синф хонасига техникани киритиш ва "дегуманизация" (инсонпарварликдан воз кечиш) ғояси билан тавсифланиши педагогик касб вакиллари чўчитиши мумкин". Албатта, бу фикр маълум даражада тўғри бўлиши мумкин. Бироқ технократик фикрлаш (техниканинг инсон ва унинг кадриятлари устидан устунлиги) фанда қораланади ёки инсон ҳеч қачон "темир машина"га тобе бўлмайди, балки уни ўз ақл-заковати билан яратади ва бошқаради. Бу муаммонинг психологик жиҳатлари бўлиб кам ўрганилган соҳа.

70-йилларнинг бошига келиб ўқув жиҳозларининг турли хилларини ва ўқитишнинг предметли воситаларини лойиҳалаш ва ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш зарурий шартлардан бирига айланди, уларсиз илғор методика ва ўқитиш шакллари самарасиз бўлиши, таълим сифатига эришиб бўлмаслиги англаб етилди. Шу боисдан собиқ социалистик лагердаги давлатларда ҳам бу соҳада маълум ҳажмдаги ишлар амалга оширилди. Жумладан, 1965 йилда собиқ СССР Педагогика Фанлари Академиясида "Ўқув жиҳозлари ва ўқитишнинг техник воситалари" илмий текшириш институти ташкил этилди ва ҳозир ҳам Россия таълим академияси институти сифатида фаолият кўрсатаёпти. 1973 йилда Венгрияда "Ўқиш технологияси Давлат Маркази" бевосита ЮНЕСКО ташаббуси ва дастури асосида ташкил этилди ва унинг асосий вазифаси ўқитиш технологиясининг янги кирраларини кашф этиш, мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш бўйича илмий тадқиқотларни ривожлантириш каби масалалардан иборат бўлди.

ЮНЕСКО инсонпарвар ва тараққийпарвар ташкилот сифатида халқаро муаммоларни ўрганиш билан мунтазам шуғулланиб келмоқда. 1971 йилда ЮНЕСКО собиқ бош директори Рене Маис Франция Бош вазири (айни вақтда Таълим вазири) Эдгаро Форага мурожаат қилиб махсус гуруҳга раҳбарлик қилишни, тезкор ўзгаришлар рўй бераётган бир зроитда жаҳон таълими олдига қўйилган мақсадни ва уни амалга ошириш учун ақлий ва моддий воситалар миқдорини белгилаб беришни илтимос қилди.

Шундай қилиб, 1972 йилнинг кеч кузида Буюк Британия ва Франция китоб дўконларида "Яшаш учун ўқиш. Дунё тарбияси бугун ва эртага" (Learning to be The world of education today and tomorrow) китоби пайдо бўлди. Бу воқеага роппа-роса 35 йил вақт ўтган бўлса-да, маърузанинг асосий ғояларини эслаш фойдадан холи бўлмайди. Боз устига бу китоб бошқалари каби мамлакатимиз кенг аудиториясига кириб келмади, кутубхоналаримиз бойлигига айланмаган.

Комиссия томонидан жаҳон таълимнинг жорий ҳолати таҳлил қилиниб асосий йўналишлари белгиланди. Комиссия миллий Концепция, шунингдек маориф ва тарбияни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш учун ўз тавсияларини ифода этди. Бу концепциянинг бош ғояси: инсон бутун ҳаёти давомида тикланиш ҳолатида бўлади, демак у ўз потенциалини фақат узлуксиз таълим жараёнидагина амалга оширади-донио янгиликларни билишга ва мавжуд тажрибаларини фаоллаштиришга интилади. Шу боисдан маълумотлилик фақат маълум хажмдаги билимларни узатиш билан боғлиқ ҳолда эмас, инсон ўз ҳаёти давомида тикланиш жараёнининг мантиқини аниқлайдиган омил сифатида тушуниш керак. Энг асосийси, Эдгаро Фора томонидан "замонавий технология таълимни модернизациялашда ҳаракатланувчи куч" эканлиги қайд этилди.

Бу даврда таълим тизимидаги ўзгаришлар турли мамлакатларда турлича кечди: баъзи бирлари амалиётдаги мавжуд таълимни такомиллаштиришни афзал кўрсалар, бошқалари ўз олдиларига ҳозирги таълим тизимини янгисига алмаштиришни мақсад қилиб қўйди. Ниҳоят, учинчилари эса жамиятни ўзгартирмасдан туриб таълим тизимини ислоҳ қилиш мумкин эмаслигини, вақтни бой бермасдан ёшлар билан олиб бориладиган таълим-тарбиявий ишларнинг янги тизимини яратишга киришиш кераклигини эътироф этадилар.

Бугун Ўзбекистан демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти куриш йўлидан изчил бораётганлиги учун кадрлар тайёрлаш тизими тубдан ислоҳ қилинди, давлат ижтимоий сиёсатида шахс манфаати ва таълим устуворлиги қарор топди. Ўқув-тарбиявий жараёни илғор педагогик технологиялар билан таъминлаш зарурати ҳам Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини рўёбга чиқариш шартларидан биридир. Шу сабаб биз бу педагогик феноменнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш жараёнини ўрганишга тарихий ёндашмоқдамиз.

1977 йилда Будапештда ўтказилган ўқитиш технологияси бўйича Халқаро семенарда таълимни технологиялаштириш жараёни билан боғлиқ омишлар рус олими С.Г.Шаповаленко томонидан куйидагича белгиланди: техникани билиш ва мукамал эгаллаш; аудиовизуал фонди билан таниш бўлиш; техник воситалардан фойдаланиш методикасини эгаллаш.

Бироқ бу фикрнинг бир ёкламалиги яққол кўзга ташланади. Ундан фарқли ўлароқ ғоялар шу семинар иштирокчилари томонидан айтилди. Мисол учун, венгер олими Л.Салаи ўқитиш технологияси доирасини бир мунча кенгайтиришга уринади: режалаштириш, мақсад тахлили, ўқув тарбиявий жараёни илмий асосда ташкил этиш, мақсад ва мазмунга мос келадиган методлар, воситалар ва материалларни танлаш бевосита ПТни лойиҳалашдаги ўқитувчи фаолиятига хослигини таъкидлайди. Шунга яқин фикрлар, яъни ўқитиш технологияси ўзида ёрдамчи восита ва янги тизимни камраб олган ҳолда ўқув жараёнини ривожлантиришга, унинг ташкилий шаклларини, методларини, мазмунини ўзгартирган ҳолда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг педагогик тафаккурлашига таъсир кўрсатиши Ж.Целлер томонидан таъкидланди. Бу маълумотлар шундан далолат берадики, 70-йиллар охирига келиб чет элларда техника ривож ва таълимни компьютерлаш даражасига боғлиқ ҳолда ПТнинг иккита жиҳатлари алоҳида ажрагилиб кўрсатилган ва тадқиқ қилинган: 1) ўқув жараёнига техник воситаларни жорий этиш; 2) амалий масалалар ечимини топишда билимлар тизимидан фойдаланиш. Мисол учун, Японияда бу даврда олиб борилган тадқиқотлар ўқув жараёнини технологиялаштиришнинг биринчи йўналиши, яъни таълимнинг янги техник воситаларини яратиш ва ўқув жараёнига қўллаш билан бевосита боғлиқ бўлган (Noshiniso Harou, Edicational Technology in Japan, Audio shal Instinction, November, 1979).

Бундай ҳолат бошқа катор давлатлар учун ҳам ҳарактерли бўлиб, ПТнинг иккинчи йўналиши-назарий-дидактик жиҳатлари 80-йилларнинг бошида АҚШ ва Англияда тадқиқот объектига айланди. Чунки "технология" сўзи кенг маънода назарий билимларни амалиёт мақсадига кўчириш, бу кўчиришнинг аниқ йўллари ишлаб чиқиш зарурати эътироф этилди.

Шундай қилиб, 80-йилларда ПТнинг моҳиятини ойдинлаштиришга бўлган уринишлар янада давом эттирилди. Бу соҳа Россиялик педагог олимларнинг диққатини ҳам жалб эта бошлади. ПТнинг ривожланиш тарихи Т.А.Ильинанинг илмий мақолаларида буржуа

дидактикасининг йўналиши сифатида талқин этилсада, у биринчилар қаторида ўз ҳамкасбларини бу муаммо билан шуғулланишга даъват этади ва чет эл мактаблари ва педагогикасида бу соҳадаги янги ва кизикарли нашрларнинг барчасини кузатиш фойдали эканлигини алоҳида таъкидлайди. Шу боисдан 80-йилларнинг охири, 90-йилларда ПТнинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилиш Россияда кенг йўлга қўйилди. Академик В.П.Беспальконинг 1989 йилда нашр этилган "Слагаемне педагогической технологии" (5) китоби бу соҳадаги йирик тадқиқотларнинг натижаси ҳисобланади. Ўрни келганда таъкидлаш жоизки, 80-йиллардаёқ Владимир Павлович томонидан ПТнинг илмий мактаби яратилган эди ва китоб муаллифи ҳам шу даргоҳда таҳсил олганлигини алоҳида фахр билан тилга олади: Устоз ғояси: "ПТ-амалиётга жорий этиладиган маълум педагогик тизим лойиҳасидир". Бугунги кунда ана шу концепция педагогик ҳамжамият томонидан тан олинди ва олимлар томонидан таълимий технологияларни лойиҳалаш ва ривожлантиришда фойдаланиб келинмоқда. Фикримизнинг далили сифатида "Педагогика" журналида чоп этилаётган қатор мақолаларни келтириш мумкин [14; 16; 29].

Хўш, ПТ мамлакатимиз таълим тизимида, қолаверса, педагогик нашрларда илмий тушунча тарзида қачон пайдо бўлди? Шубҳасиз, янги соҳа 1997 йилда Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида долзарб тадқиқот объекти даражасига кўтарилди ва ижтимоий буюртма сифатида юзага қалқиб чиқди. Шу билан биргаликда мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ бу муаммога қўл урилди, аниқроғи 1993 йилда "Халқ таълими" журналида чоп этилган мақолада биринчи марта ПТ тушунчаси моҳияти, унинг таърифи ва маълум педагогик тизим доирасидаги талқини ёритилди [20].

Бугун эса ПТ мавзуси бўйича мамлакатимизда назарий ва амалий конференцияларни уюштириш, вақтли матбуотларда мақолаларнинг тез-тез кўзга ташланиб туриши ижтимоий воқеликка айланиб бораётганлиги қувончлидир. 1997 йил май ойида Самарқанд Давлат университетида ўтказилган "Олий таълимнинг ҳозирги долзарб муаммолари" Олий ўқув юртлариаро илмий-методик конференциянинг ялпи йиғилишида "Педагогик технология: концептуал таҳлил" мавзусида маъруза қилинди [21]. Маърузада таълимни технологиялаштириш жараёни ижтимоий буюртма сифатида мавжудлиги эътироф этилди, ПТ таърифи, моҳияти ва

тарихи ҳамда замонавий лойиҳаси методологик ёндашувлар асосида таҳлил қилинди.

ПТ муаммоларига оид олимларнинг фикрлари вақтли нашрларда, "Маърифат", "Учитель Узбекистана" каби газеталарда мунтазам равишда ёритилиб турибди. Демак, бу мавзу назарияси ва амалиёти кўп минг сонли аудиторияга кириб борапти, ўқитувчилар кунлик фаолиятларида улардан фойдаланаётганлиги маълум.

XXI асрга қадам қўйиш арафасида Г.К.Селевко томонидан ПТга оид йирик методик асар - ўқув қўлланма яратилди ва унда педагогик технологиялар таснифи келтирилади [24]. Олим ПТларни ўн икки турга ажратади:

1. Қўлланиш даражаси бўйича (умумпедагогик; хусусий предметли; локалли, модулли, тор педагогик).

2. Фалсафий асос бўйича (материализм, идеализм, диалектик метафизик инсонпарвар, ноинсонпарвар, антропософия, теософия, прогматизм, экзистенциализм, сционизм).

3. Руҳий ривожлантиришнинг етакчи омиллари бўйича (биогенли, социогенли, психогенли, идеалистик).

4. Ўзлаштириш концепцияси бўйича (ассоциатив- рефлаторли, ривожлантирувчи, беҳевиористик гештальт-технология, суггестив, нейролингвистик).

5. Шахс тузулмасига йўналтирилганлик бўйича (информацион, операцион, хаяжонли-бадий, хаяжонли-ахлоқий, ўз-ўзини ривожлантирувчи, эвристик ва амалий).

6. Мазмуни ва тузилиш характери бўйича (таълимий ва тарбиявий, дунёвий ва диний, умумтаълим ва касбга йўналтирилган, гуманитар ва технократик турлича соҳавий технологиялар, хусусий предметли ҳамда монотехнологиялар, политехнологиялар).

7. Ташкилий шакллар бўйича (синф-дарс, муқобилли, академик, яқка тартибли, гуруҳли, жамоа бўлиб ўқиш усуллари, табақалаштирилган таълим).

8. Билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш тури бўйича (маърузали классик ўқитиш; аудиовизуалли техник воситалар ёрдамида ўқиш; "маслаҳатчи тизим"; китоб ёрдамида ўқитиш; "кичик гуруҳ" тизими; компютерли ўқитиш; "репетитор" тизими; "дастурли таълим" - В.П.Беспалько).

9. Болага ёндашиш бўйича (авторитар, дидактоцентриқ шахсга йўналган технологиялар, ҳамкорлик технологияси, эркин тарбиялаш технологияси, эзотерик технологиялар).

10. Устувор методлар бўйича (репродуктив, тушунтириш - кўрсатиш, ривожлантирувчи таълим, муаммоли таълим, ижодий; дастурли таълим, диалогли, ўйинли таълим, ўз-ўзини ўқитиш таълими, информатсион таълим).

11. Мавжуд анъанавий тизимларни янгилаш йўналишлари бўйича (муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш асосида; болалар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштириш асосида; ташкиллаштириш ва бошқариш самарадорлиги асосида; ўқув материалларини методик ва дидактик реконструкциялаш асосида; табиатан монандлик муқобиллик технологиялари; муаллифлик мактабининг ягона технологияси).

12. Таҳсил олувчилар тоифаси бўйича (оммавий технология, олға одимловчи таълим, тўлдирувчи; ўзлаштирмовчилар билан ишлаш технологиялари, иқтидорлилар билан ишлаш технологиялари).

Бу таснифни келтиришдан асосий мақсад педагогларни ўтмишда қўлланилган, ҳозирги кунда жорий этилаётган ва келажакда қўллаш мумкин бўлган технологиялар билан тўлиқ таништиришдир. Уларнинг кўпчилиги сизга мутлақо нотаниш эканлигига ҳам ишонамиз, бироқ бундан ташвишга тушишга ҳожат йўқ. Бу ҳақда Г.К.Селевконинг китобидан тўлиқ маълумотларни олишингиз мумкин (24). Таснифдан кўриниб турибдики, олимнинг ўзи ҳам ҳар доим илмий жихатдан асосланган ва ҳаммага ҳам тушунарли бўлган технологияларни келтириш лозимлиги олдида ҳисоб беравермайди.

Шундай қилиб, ПТ концепциясининг ривожланиш тарихини кузатиш натижалари асосида бу соҳада сермашаққат изланишларни олиб бораётган тадқиқотчиларни фаолият даражаларига боғлиқ ҳолда шартли уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1.Баъзи "жонкуяр" олимларнинг ПТни педагогикадаги замонавий йўналиши, деб анъанавий ёндашишлари ва ўз имкониятлари доирасида муаммога илк бор қўл уришлари. Улар "гасодифий" гуруҳ вакиллари дир.

2.Таълимнинг бугунги аҳволига қайғурадиганлар ва уни информатика инкироздан кутқарувчи куч технологиялаштириш, деб қарайдиган "қисман ижодкор" гуруҳига мансуб тадқиқотчилар.

3. Бу гуруҳ аъзолари технологиялаштиришни объектив жараён, деб ҳисоблайдилар ва янги сифатий муаммоларни ечиш учун таълимни эволюцион жараёнга кўтариш шартларидан бири эканлигини эътироф этган ҳолда ижод қилмоқдалар. Улар "илмий" гуруҳни ташкил этадилар.

Янги педагогик технология принциплари

Янги технологияларни лойихалаш ва улардан таълим-тарбия жараёнида мақсадга мувофиқ ҳолда фойдаланиш маълум қонуниятларга асосланади. Бу асослар ПТнинг ўзига хос жиҳатларини ифода этади ва методикадан фарқли томонларини кўрсатиб беради. Бошқача қилиб айтганда уларни ПТ принциплари деб аташ мумкин.

Принцип - лотинча "principium" сўзидан олинган бўлиб асос, дастлабки ҳолат, бошқарувчи ғоя, умумлашган талаб каби маъноларни англатади. Дидактикада олимлар принципларни турлича талқин қилишади: педагогик фаолиятни йўлга соладиган дидактик ҳолатлар, тавсиялар (В.И.Загвязинский, Л.И.Гриценко), ўқитишнинг меъёрий асоси (М.А.Данилов), дидактика ва методиканинг барча саволларини ечиш учун умумий талаблар (И.И.Қобилъяцкий), дидактик мақсадларга эришиш усуллари (И.Я.Лернер) ва ҳоказо.

Биз педагогик технология принциплари деганда лойихаланган ўқув-тарбиявий жараёнини амалга оширишда юқори натижаларга эришиш учун риоя қилинадиган умумий меъёрлар ва талабларни тушунамиз. Демак у ёки бу педагогик ҳодиса принцип бўлиши мумкин, бироқ уни ўқув жараёнида ҳисобга олиш (риоя қилиш) зарур бўлса, яъни унга таянилса.

Олиб борилган аналитик-синтетик тадқиқотларнинг кўрсатишича, ПТ принциплари дидактик принциплардан тубдан фарқ қилади ва ўзида муҳим сифат кўрсаткичларни мужассамлаштиради. Дарвоқе, таълимнинг тарихий ривожланиш босқичларида ўқув-тарбиявий жараёни амалга ошира оладиган ПТ мавжуд бўлганми ёки бу феномен бугун пайдо бўлди? Бу саволга академик В.П.Беспальконинг жавоби куйидагича: "Педагогик технология ҳар доим ҳар қандай ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида мавжуд, бироқ энг мақбул ўқитиш ва тарбиялаш технологиясини танлаш ва англаган ҳолда бошқариш педагогика фани ва мактаб амалиёти имкониятлари доирасидан четда қоляпти" [5,176]. Аслида ҳам мактаб (олий ўқув юрти) амалиётида ПТнинг моддий ташувчилари-китоблардан, техник воситалардан ва ўқитиш методикаларидан кўндан буён фойдаланиб келинади ёки олдиндан режалаштирилган таълим-тарбия жараёни ўқитувчи фаолияти орқали амалиётга жорий этиляпти. Шу билан биргаликда ПТ - бу қотиб қолган, қисувга олинган яланғоч лойиҳа эмас, балки таълим ва тарбия самарадорлигини белгиловчи қатор

омилларни баҳолаш имконини бера, оладиган ижодкорлик яратувчилик фидойилик фаолияти натижасидир.

ПТ принципларини аниқлашда куйидаги ҳолатлар эътиборга олинади: 1) мавжуд жамият талабларига мос келадиган таълим-тарбия мақсади; 2) дидактик жараённинг объектив қонуниятлари; 3) таълим-тарбия жараёнини амалга оширадиган шарт-шароитлар.

Янги ПТни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш ҳам тузилиш ҳам моҳият жиҳатдан яхлитлик принципига асосланади. Бу принцип технология лойиҳаси яратилаётганда педагогик тизимининг барча элементларини ўзаро таъсир остида бўлишини ва ўзаро боғлиқлигини эътиборга олишни тақозо этади. Яъни, таълим мақсадининг қатъиян аниқланиши (нега ва нима учун?), ўқув жараёни мазмуни (нима?), ташкилий шаклларни (қандай?), ўқитиш методлари ва воситаларини (нима ёрдамида?) саралаш ва танлашга кўмаклашиши, шунингдек, ўқитувчининг маҳорат даражасига боғлиқ ҳолда дидактик жараён самарасини аниқлашга имкон бериши керак.

Яхлитлик принципи педагогик технологияни ташкил этувчи элементлардан бирини янгилаб ёки ўзгартириб, қолганларига тегмасликни, қайта кўрмасликни инкор этади. Мисол учун, таълим мақсадини ўзгартириб, унинг мазмунини ёки ўқитиш жараёнини эскича қолдириш мумкин эмас. Нима учун бугунги кунда Республикамиз халқ таълими тизимида чуқур ўзгаришлар ва ислохотлар амалга ошириляпти?

Биринчидан, таълим-тарбиянинг мақсади янгиланди-эркин фикрлайдиган фуқарони, баркомол инсон шахсини шакллантириш зарур. Иккинчидан, бу ижтимоий буюртма ўз навбатида таълим мазмунини тубдан қайта кўришни, янги ўқув дарсликлари ва дастурларини яратишни келтириб чиқаради. Учинчидан, таълим-тарбиянинг янги мазмуни ахборотларни ўқувчи(талаба)ларга маълум вақт доирасида етказиш жараёнини тезлаштирувчи воситаларни талаб этади. Ана шу важдан янги педагогик ва ахборот технологияларини яратиш Президентимиз томонидан олимларимиз олдига кўндаланг вазифа қилиб қўйилляпти. Педагогик фаолият юргизаётган ҳар бир шахс бу муаммоларни тўғри англаб олиши ва таълим-тарбия жараёнига ижодий ёндашишлари зарур.

ПТ **мақсадли** таълим-тарбия жараёнини тавсифлайди. Агар аъъанавий педагогикада мақсад муаммосига назариячилар ва амалиётчилар кам эътибор қаратишган бўлса, ПТда бу марказий муаммо ҳисобланади ва унинг икки жиҳати амалда ажратилиб

кўрсатилади: 1.Ташхисланадиган мақсадли таълим ва ўқув материални ўзлаштириш сифатини объектив назорат қилиш.

2. Умумий ҳолда шахсни ривожлантириш.

ПТ ўқув-тарбиявий жараёни олдиндан лойиҳалаш ва кейинги босқичда бу лойиҳани синф(аудитория)да амалга оширишни кўзда тутати. Шу боисдан ПТнинг муҳим принципи - бу бўлажак ўқув-тарбиявий жараёни *олдиндан лойиҳалаш* принциpidир. Тўғриси айтганда ҳамма ҳам лойиҳа муаллифи бўлавермайди. Ўқитувчи бу шарафли ном - "педагог-технолог" соҳиби бўлиши учун шу китобда кайд этилган дидактик масалалар ва уни ҳал этиш технологияларини лойиҳалаш қонуниятлари билан чуқур таниш бўлиши керак. Бу эса, табиийки, ўқитувчидан ижодкор фаолиятни талаб этади. Лойиҳаланган технология дарс мавзуга ажратилган вақт доирасида жорий этилиши лозим. Ўқув вақти ПТни олдиндан кўришда муҳим кўрсаткич ҳисобланади ва ўқитувчи уни ҳисобга олиши шарт. Лойиҳаланаётган дидактик жараён синф ўқувчиларининг ўзлаштириш даражасига мос келиши, ҳамма учун тушунарли бўлиши жуда муҳимдир. Шундагина *яқуний натижа* қўлга киритилади.

Яқуний натижанинг *кафолатланиши* ПТнинг яна бир муҳим принциpidир. Бу тушунча аслида нисбий ҳарактерга эга, чунки тузилган технология амалга оширилгач, яхшими ёки ёмонми, ҳар қалай маълум натижалар бўлиши ўқувчиларнинг ўқув материалларини турли даражада ўзлаштириб олишлари табиий. Бирок бу ерда яқуний натижа тасодифий ва паст кўрсаткичга эга бўлади. Гап мавжудлик алгоритмининг кейинги икки босқичида кетяпти: назорат қилувчи ҳаракат дидактик жараённинг натижавий яқунини аниқлаб беради ва тузатиш амали ўқувчиларнинг паст ўзлаштиришига сабаб бўлаётган дидактик жараён хатоларини йўқотиш усулларини кўрсатади. Ҳўш, яқуний натижа қайси саҳтда бўлиши керак?

Бу саволга жавобни ПТнинг жуда муҳим принципи-ўқитишнинг тугалланганлик принципи жавоб беради. Ўқувчининг тажрибаларни ўзлаштириш сифати (α) ўзлаштириш коэффициентини ($K\alpha$) билан аниқланишини таъкидлаган эдик. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, агар $K\alpha \leq 0,7$ бўлса ўқитиш жараёни яқунига етган, тугалланган деб ҳисобланади ва кейинги ўқув мавзусини ўрганишга киришиш мумкин, Агар $K\alpha \geq 0,7$ бўлса ўқувчилар билан янги мавзунини ўрганиш фақат "ўзлаштирамовчилар" сонини кўпайтиради. Шу ўринда қуйидаги ҳолатга алоҳида тўхталиш лозим. Мамлакатимиз ўқув юртларида ўқувчиларнинг ўзлаштириш сифати - $K\alpha \geq 0,55$ бўлса, яъни

Ўқув материалининг 55 фоизи ўзлаштирилса "қоникарли" деб ҳисобланапти. Фикримизча, бу кўрсаткич таълим тизимини ислоҳ қилишнинг дастлабки босқичлари учун етарлидир. Сабаби узоқ йиллар давомида шаклланган эски таълим тизими совет педагогикаси инкирозга юз тутди ва мамлакатимизда миллий таълим модели яратилди. Унинг келгусидаги ижобий "портлаш эффекти" Президентимиз томонидан илмий асосланди. Ана шу "эффект" натижасида ўқувчиларнинг ўзлаштириш сифати ҳам ошиб бораверади ва келажакда ривожланган давлатлар даражасига кўтарилади. Демак қа ўзгарувчан қийматга эга бўлиб, турли давлатларнинг ижтимоий-сиёсий соҳасидаги туб ўзгаришларни ҳисобга олади. Мисол учун, америкача бихевиорстик концепцияда "муваффақият қонуни" мавжуд бўлиб, ўқувчилар 95 фоиз саволларга тўғри жавоб берсагина таълим муваффақияти тўғрисида фикр юритилади.

Замонавий ишлаб чиқариш ўзида эгилувчан автоматлаштирилган тизимни мужассам этганлиги билан ажралиб туради. Бугун янги технологиялар алмашувчанлик хусусиятига эга: зарурат туғилса янги маҳсулот турига мос ҳолда ишчи ўринлар қайта жиҳозланиб, технологик жараён тузилмаси зудлик билан ўзгартирилади. Технологиянинг бу сифат кўрсаткичи эгилувчанлик деб юритилади.

Эгилувчанлик янги ПТларга хос асосий принцип ҳисобланади ёхуд у ПТнинг қўлланиш соҳаларини таълим мазмуни ҳажмига мос ҳолда бирмунча кенгайтиради. Гап шунда-ки, у ёки бу мавзу бўйича лойиҳаланган технология ҳеч бўлмаганда фан бўлимлари чегарасида эгилувчанлик хусусиятига эга бўлиши керак. Ўқитувчида кам куч ва кам вақт сарфи эвазига фан мавзулари бўйича дидактик жараён тузилмасини ташхисли мақсадга мувофиқ тарзда алмаштира олиш ёки қайтадан лойиҳалаш имкони мавжуд бўлади. Мисол учун, физика фанининг "Куч" мавзуси бўйича лойиҳаланган технология аниқ ўрнатилган мавзу мақсадига мувофиқ кичик ўзгаришлар билан "Иш" мавзуси учун ҳам қўллаш имкони бўлса, шубҳасиз, лойиҳа муаллифи эгилувчанлик принципага таяниб иш кўрган бўлади. Эгилувчанлик принципи асосида яратилган ПТлар таълим босқичларининг турлари учун ҳам қўл келади. Бу ерда фан дастури мавзулари бўйича ЎЭ сони ва уларнинг мазмуни ҳажм жиҳатидан ўзгаради, холос. Бу фикрни мисол ёрдамида тушунтиришга ҳаракат қиламиз. Маълумки, кимё фани барча таълим муассасаларида (умумий ўрта мактаб академик лицей, касб-хунар коллежи, олий мактаб) ўқитилади. Шу фаннинг "Кислоталар" мавзуси бўйича олий мактаб талабалари учун

лойихаланган технологияга қисман ўзгартиришлар киритган ҳолда умумий ўрта мактаб ўқувчилари учун ҳам қўллаш мумкин. Бу ерда ўқув материалининг ҳажми (Q) ва ўқувчиларнинг юкланганлик коэффициентини (ε) ҳисобга олиниши керак.

Шундай қилиб, ПТнинг эгилувчанлигини таъминлаш ўқитувчидан дидактик жараёни кўриш қонуниятлари билан чуқур таниш бўлишни тақозо этади.

Янги педагогик технологиянинг сифат кўрсаткичлари нималардан иборат? У бошқа соҳа технологияларидан қайси жиҳатлари билан фаркланади? Ана шу саволларга жавоб топиш учун кўплаб педагогик адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилишга тўғри келди ва натижада бу кўрсаткичларнинг асосий мазмуни аниқланди:

1) **Замонавийлик:** Таълим амалиётига илмий асосланган ва тажрибада текширилган дидактикага оид янгиликлар, фаол методлар ва шакллар, тартиб-қоидаларни жорий этишнинг мажбурийлиги Миллий дастур ғоясидир. Аслида ҳам таълимнинг тараққиёт даражаси унинг мазмунига киритилаётган фан-техника янгиликлари билан тавсифланади. Педагогик жараёнда сусткашликка, ҳаракатсизликка йўл қўйиш мумкин эмас, акс ҳолда таълим инкирозга учрайди. Шу жиҳатдан олганда таълим мазмунини узлуксиз янгиллаб бориш янги ПТнинг жиддий шартларидан биридир. Бу йўналишда олиб бориладиган ишлар, биринчи навбатда, ўқув дастурларидан таълим-тарбиявий аҳамияти кам бўлган тарихий материалларни чиқариб ташлаш мақсадини белгилайди. Бу ҳаракатлар ўқув предметини шундай тасаввур имконини берсинки, натижада ўқувчиларда у ёки бу фан тўғрисида мантиқий хулосалар шаклланиши, ўқув материалларини ўзлаштириш жараёнини енгиллаши, эгалланган билимларни амалиётга қўллаш имкониятлари вужудга келсин. Ўқув материалларини тизимлаш фанлараро алоқаларни ҳам тизимлаштиришга, ихчамлаштиришга имкон бериши билан биргаликда баъзи бир ўқув ҳаракатларининг автоматлашувига ҳам замин яратади, ўқув вақтини тежашга, ўқувчилар ўзлаштириши зарур бўлган билим ва кўникмалар ҳажмини камайтиришга олиб келади.

2. **Илмийлик** таълимнинг дидактик масалаларини белгилашда фаннинг абстракция поғоналаридан (3) тўғри фойдаланиш ҳисобига эришилади. Ўқитиш назарияси ва ўқув-тарбиявий ишларни такомиллаштириш техникасини доимий равишда ривожлантириш шарт. Шундагина замонавий таълим тўғрисида ижобий фикрлар

айтиш мумкин бўлади. Бу эса ўз навбатида таълим-тарбия жараёнини узлуксиз тадқиқ қилишни, унинг натижаларини амалиётда қўллаш зарурлигини кўзда тугади.

"Ўқитиш технологияси - бу таълимни илмий асосда такомиллаштириш синоними ёхуд *илмийлик* биринчи галда у ёки бу ечимнинг қиммати тўғрисидаги хусусий фикрга эмас, балки қабул қилинаётган ечимларнинг илмий далилларга таянишини белгилайди".

3. Ўқув жараёнини мақбуллаштириш - кам куч сарфи эвазига ўқитувчи ва ўқувчи(талаба)нинг ўқитиш мақсадига эришишдир. Бу эса таълим жараёни учун энг мақбул шароит яратишни, лойиҳаланаётган дидактик жараён босқичларига мос ҳолда ўқитиш методларини, шаклларини, техник воситаларни танлаш белгиланган мавзу мақсадига мувофиқ тарзда ва ўқув вақти миқдорини ҳисобга олиб амалга ошириш кераклигини талаб этади. Албатта, бу талаб ўқитиш жараёни қаерда кечаяпти, ўқитувчининг касб маҳорати, имкониятлари қандай, ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражасига таълим мазмуни тўғри келадими, деган қатор саволларга ҳам жавоб топиш кераклигини ўқтиради (Ю.К.Бабанский).

4. Ўқитувчи ва ўқувчи(талаба)нинг дастурли фаолияти ўқув жараёнидан жамики ортиқ ҳаракатларни йўқотишга, юкори ҳамжиҳатликни таъминлашга ва пировард натижада-кўзланган якуний натижаларни қўлга киритишга интилишни ифодалайди. Дидактик жараёни лойиҳалашда ўқитувчи "технолог" сифатида фаолият кўрсатади: ҳар бир дарсда таълим мақсадини аниқ ўрганиши, ўтилаётган ўқув материалларни мазмунини саралашда ўқувчиларнинг ўзлаштириш фаолияти даражаларини (а), фанни баён қилишнинг илмий тилини (Р) ҳисобга олиши керак ва ниҳоят, ташкилий шаклларнинг мосини танлаб, белгиланган вақт доирасида самарали дидактик жараёни ташкил этади. Бу кўрсаткич талабга мос ҳолда ўқув-билиш фаолиятини амалга ошириш учун унга олдиндан алоҳида тайёргарлик кўриш керак бўлади. Умуман ўқув жараёнига олдиндан ишлов бермасдан, якуний натижаларининг таълим мақсадига мос келишини чамаламасдан, шунингдек, ўқитиш давомида юзага келадиган ноқулай ҳолатларга боғлиқ ҳолда бошқариш имкониятларини ҳисобга олмасдан туриб ўқув жараёнини технологиялаштириш мумкин эмас.

5. Ахборот технологияси ва техник воситалар самарасини белгилайдиган дидактик материаллардан кенг фойдаланиш замонавий ПТнинг энг асосий белгиларидан биридир. Миллий дастурда ўқув-

тарбиявий жараёни бошқаришнинг бу муҳим воситасига алоҳида урғу берилган. Бирок ахборотли воситалар (компьютер, электрон алоқа, радио, телевидение)дан фойдаланиш даражаси икки омил билан аниқланади:

а) ўқув жараёни учун ахборотли воситалар самара берадиган мавзунини аниқлайдиган дидактик материалларни ишлаб чиқиш;

б) ўқитувчиларнинг ўз амалий фаолиятларида техник воситалар ва дидактик материаллардан методик жиҳатдан тўғри фойдалана олиш тайёргарлигини текшириш.

Ахборотли таълим жараёни олдиндан педагогик лойиҳалангандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Педагогик жараёни компьютерлаштириш истикболли йўналишлардан бири ва ITнинг шуғулланиши лозим бўлган соҳасидир.

6. Ўқув жараёни учун *замонавий моддий-техник базанинг* мавжуд бўлиши ITнинг навбатдаги сифат белгисидир. Ўқитувчи ва ўқувчиларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун янги база яратиш, унинг таркибий тузилишини лойиҳалаш ҳам назарий ва эмперик тадқиқотлар асосида амалга оширилади. Мисол учун, қувватли техник-технологик воситалардан фойдаланиш архитектурага оид қатор ечимларни ўқув биноси лойиҳаланаётгандаёқ ҳисобга олишни ва тегишли қулай шароитлар (иқлим, ёруғлик, мебел, ва бошқа) билан таъминлашни тақозо этади. Демак, аудиториядан тортиб то нашриёт базасигача таълим воситалари таркибига кириб, уларсиз замонавий технологияларни тасаввур қилиб бўлмайди.

7. Ўқув-тарбия жараёни натижаларини *объектив назорат қилиш ва сифатли баҳолаш* ITнинг ўз олдига қўйган натижавий мақсадидир. Маълумки, жаҳон педагоглари уюшмаси томонидан тан олинган икки назорат тури мавжуд: *субъектив* ва *объектив*. Субъектив усулда билим ва кўникмаларни текшириш ўқувчи(талаба) олдига қўйилган саволга олинадиган жавобни эшитишдан ҳосил қилинган таассурот остида ўқитувчи томонидан амалга оширилади ва ўқувчи жавоби ҳеч қандай ўлчов ва сифат мезони билан таққосланмайди. Мисол учун, имтихон саволларига оғзаки жавоб беришни баҳолаш ёки ёзма ишларни текшириш субъектив назоратдир, сабаби баҳолаш сифатининг объективлигига қўйилган талаблар олдиндан шакллантирилган ўлчов билан солиштирилмайди.

Билим ва кўникмаларни назорат қилиш ва баҳолашнинг объектив усулида ўқитувчи ўз ҳукмини ўқувчининг жавоби (ёки амалий характери)ни белгиланган таълим мақсадига мос ҳолда маълум

усуллар ёрдамида аниқланган сифат мезонларини акс эттирувчи ўлчовлар билан солиштириш асосида қабул қилади. Субъектив назорат қилишда нафақат мулоҳазалаш ва баҳолаш аниқлиги йўқолади, балки бўлажак мутахассис шахсини шакллантиришда тузатиб бўлмайдиган зиён етказиш мумкин. Мисол учун, ўқувчида баҳога нисбатан нигислистик (баҳонинг тўғри қўйилганини инкор этиш) ёндашишни юзага келтириб чиқариш мумкин. Афсуски, кўп йиллар давомида биз ўқувчилар билимини субъектив усулда назорат қилиб келдик. Бу эса, табиийки, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳар доим ҳам ижобий муносабатларни шакллантиришга кафил бўла олмайди.

Тест объектив назорат қилиш усули бўлиб, бугун амалиётда кенг қўлланиляпти. Тестга қатор талаблар қўйилиб, уларнинг ичида асосийлари: мослик (адекватлилик), оддийлик, аниқлик ва муайянликдир.

Мослик. Тестнинг мослиги дейилганда тест топшириқларининг ўқувчи(талаба)лар эгаллаши зарур бўлган билимлар мазмуни ва маъноси билан тўлиқ равишда ва аниқ мос келиши тушунилади. Тестнинг мазмунан мослиги дастлаб назарий таҳлил (экспертиза) орқали, сўнгра эса экспериментал усулда текшириб кўрилади. Назарий таҳлил давомида тестнинг мазмуни ўқув дастури ва ўқув қўлланмаси билан таққосланиб, унинг тўғри ёки нотўғри тузилганлиги ҳақида хулосага келинади. Бу борада ўқитувчи фаоллик кўрсатиб, ҳар бир фандан тузилган тестни комиссия кўригидан ўтказиши керак. Акс ҳолда тест мослик талаби чегарасидан чиқиши мумкин.

Аниқлик. Тестни лойиҳалашда уларнинг аниқлик даражасига алоҳида эътиборни қаратиш керак. Ўқувчи(талаба) тестни ўқиши билан дарҳол қайси фаолиятни бажариш зарурлигини, қандай билимларни ва қайси ҳажмда намойиш қилиш чегарасини чуқур англаб олиши керак. Тестнинг аниқлик даражасини таъминлаш учун улар кетма-кет серияли экспериментлар ёрдамида текширилиб кўрилади.

Оддийлик. Бу талаб тест мазмунида мумкин қадар топшириқларнинг ифодаланиши фаолият турига қараб содда ва тўғри чизиқли ҳолатда бўлишини эътироф этади. Бунинг учун тест топшириқлари маълум доира чегарасида ечилиши мумкин бўлган масалалардан ташкил топиши керак. Агар бир топшириқнинг ўзида ечимини кутаётган бир нечта масалалар мавжуд бўлса, у ҳолда биз

Ўқувчи учун сунъий ҳолда кийинчилик тугдирамиз. Чунки улар тестдаги барча саволларни англаб олиш ва уларни хотирасида доимо сақлаб туриши улардан бирига жавоб бера бориб, бошқаларига ҳам жавоб беришни унутмаслиги керак. Агар ўқувчи номаълум сабабга кўра саволларнинг бирини унутса ва унга жавоб бермаса, бу ҳол унинг билимини нотўғри баҳоланишига сабаб бўлиши мумкин, аслида сабаби-эътиборсизлик бўлишига қарамай. Яхшиси, тестларни ечишда ўқувчилар фаолиятини тааллуқли бўлмаган саволлар билан чалғитиш ва мураккаблаштириш мақсадга мувофиқ эмас. Уларга оддийлик талабига жавоб бера оладиган кетма-кет тест таклиф этилгани маъқул.

Муайянлик. Тестга қўйилган бу талаб унинг бажарилиш сифатини барча экспертлар (имтиҳон олувчи, мутахассис ва ҳ.к.) томонидан баҳолашда қарама-қаршиликлар юзга келмасликни тақозо этади. Бу деган сўз-тест таркибида ишончли ишлов беришга имкон бера оладиган аниқ ва ўзгармас натижа олиш мумкин бўлган топшириқлар алоҳида ажратишиб кўрсатилиши керак. Шунинг учун тестни тузишда маълум фаолиятни акс эттирадиган топшириқни ифодалаш билан чегараланмасдан, балки ўзида ўлчов тизими ва баҳолаш сифатини мужассамлаштира олган эталонни ишлаб чиқиш керак. Ўқувчининг фаолиятини бажариш сифати ҳақида хулоса чиқарувчи бундай бўлинмалар тестнинг муҳим (жиддий) амаллари дейилади. Умуман тест амали деганда синалувчининг тест шартига биноан уни ечишда бажарган алоҳида ҳаракати тушунилади. Жиддий амаллар эса маълум предмет бўйича ўқувчи билимини текширишнинг мақсадини аниқ ифода этувчи амаллардир. Тестнинг бу амаллар сонини ажратиш ва ҳисоблаш учун уларни тез топиш мақсадида эталонда турли усуллар билан белгиланади (тартиб рақами билан белгилаш, ажратиб кўрсатиш, қавс ёрдамида ва ҳ.к.)

Ўқувчилар билимини баҳолаш жараёнини объективлаштириш мақсадида тест топшириқларини юқорида тилга олинган талабларни ҳисобга олган ҳолда **табақалаштириш** зарур. Фақат шу йўл билангина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Табақалаштиришда ҳар бир ўқувчининг маълум фан бўйича ўзлаштириш даражаси эътиборга олинади. Биз олиб борган илмий тадқиқотларда ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси тўрт синфга бўлинди (бу фаолият даражаларига мос келтирилган сондир) ва шунга мос ҳолда тест топшириқлари ҳам табақалаштирилади.

Биринчи даражали тест - номаҳсул фаолиятни ифодалайди.

Иккинчи даражали тест - алгоритмли фаолият.

Учинчи даражали тест - маҳсулдор эвристик фаолият.

Тўртинчи даражали тест - маҳсулдор ижодий фаолият билан тавсифланади.

Топшириқларни табақалаштиришда бир неча кўрсаткичлар эътиборга олинади керак. Жумладан, топшириқ ҳажми (чизма ишининг, математик ҳисоблашнинг салмоғи, саволлар сони ва ҳ.к.); уни бажариш учун зарур бўлган фикрлаш фаолиятининг тури (олдиндан маълум бўлган маълумотларни қайтариш, одатдаги шароитда билимларни қўллаш, ўқув муаммосини ечишнинг янги усулини топиш ёки қўшимча адабиётлардан янги маълумотларни олиш); дастурлаштирилган жавобларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги. Дастлабки икки гуруҳ тести шу билан фаркланадики, топшириқларни бажариш учун номаҳсул фаолият талаб этилади холос. Учинчи ва тўртинчи синф тестларини ечиш учун эса ижодий ҳарактерга эга бўлган фикрлаш фаолиятини, яъни ижодкорликни намоеън қилиш зарур. Бундан ташқари биринчи ва иккинчи даражали тест топшириқлари мураккаблиги жиҳатидан кам фаркланадиган масалалардан иборат бўлиши мумкин.

Ўқувчилар билим ва кўникмаларини баҳолашда автоматлаштирилган назорат воситаларидан фойдаланишни йўлга қўйиш ПТнинг шуғулланиши лозим бўлган йўналишидир. Бу борада мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган Давлат Тест Маркази катта тажрибаларни тўпламоқда ва ўз ахборотномаларида улар билан кенг китобхонлар оммасини таништириб бормоқда.

Шундай қилиб, бу фаслда биз ПТнинг асосий принципларини ёритишга ҳаракат қилдик. Янги ПТ ўзининг педогогика ва қатор бошқуа фан ютуқлари билан боғлиқ бўлган хусусий назариясига эга бўлиб, у биринчи галда ўқув-тарбиявий жараёни илмий асосда қуришга йўналтирилгандир. Ўқитишнинг ахборотли воситаларидан, дидактик материаллардан, фаол методлардан самарали фойдаланишга асосланган ўқитувчиларнинг дастурли фаолиятига педагогик технология замин яратади.

Олий педагогик таълимда интеграл технологиялар. Республикамизда олий таълим тизими янги ривожланиш поғонасига кўтарилди: икки босқичли таълим-бакалаврият ва магистратура фаолият кўрсата бошлади; давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилди; талабаларнинг мустақил билим олишини яқка тартибда амалга ошириш жорий этиляпти, таълим мазмунида фан ва ишлаб

чиқариш интеграцияси ўз аксини тобора кўпроқ топмоқда; профессор-ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини оширишга эътибор кучайтирилганлиги алоҳида таҳсинга лойиқ.

Ўқув-тарбиявий жараёни ривожланган давлатлар тажрибалари асосида такомиллаштириш, унинг иштирокчилари-ўқитувчи ва талаба (магистр) фаолиятини "субъект-субъект" қонуниятлари асосида ташкил этиш зарурати бугун барча олий ўқув юртларида педагогика ва психология фанларини ўқув режасига киритиш лозимлигини ҳаётнинг ўзи исботлади. Галдаги вазифа - бу фанларни ўқитишга алоҳида эътибор қаратиш, инновацион педагогик фаолиятнинг сирусиноатларини тадқиқ, қилиш асосида амалий хулосаларни қўлга киритишдир. Зеро, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури жамиятни тўлиқ, педагоглаштириш муаммосини кун тартибига қўяётгани назардан четда қолмаслиги керак.

Ўзбекистонда шахс манфаати ва таълим устуворлиги эътироф этилган бир даврда педагогика фани эркин шахсни шакллантириш қонуниятлари, ёшлар шахсини ҳаётга мослаштиришнинг шакл ва методлари, мазмуни ва принципларини ўрганади. Эндиликда педагогика ўз предмети, фанлар билан алоқаси, педагогик билимлар тизими ва уларнинг мантиқий тузилмаси, назарий педагогик билимларни тарбияга, таълим амалиётига қўллаш масалаларига доир муаммоларни қайтадан янгича талқинда қўймоқда. Демак педагогикада тадқиқотларнинг долзарблиги, бир томондан, жамият эҳтиёжи-ўқув-тарбия тизимини янада ривожлантириш билан, бошқа томондан, педагогик билимларнинг янгиланиш ва ривожланиш даражаси билан белгиланар экан.

Бугунги кунда педагогик назария ва амалиёт муаммоларини тадқиқ қилиш технологик ёндашув асосида олиб борилиши лозим. Педагогика мутлоқ технологик фандир ва у таълим доирасининг барча қатламларини камраб олади.

Педагогика фани предмети жамият эҳтиёжи ва ривожланаётган шахс қизиқишига ҳамоҳанг тарзда сунъий тарбиявий жараёни кўриш қонуниятларини ўрганади ва уни изчил амалга оширади. Ана шу сунъий тизим "Педагогик тизим", унда кечадиган жараёнлар эса "Педагогик технология" деб аталади. Педагогик тизим ташқарисида ҳеч қандай мақсадли таълим-тарбия жараёни кечмайди ёки педагогик технология - бу амалиётга жорий этиладиган педагогик тизим лойиҳасидир. Бу тизимни такомиллаштириш, асосан, қуйидаги йўналишларда олиб борилмоқда:

- дидактик бирликларни йириклаштириш;
- ўқитиш натижаларни олдиндан белгилаш, режалаштириш;
- таълим жараёнини психологиялаштириш;
- компьютерлаштириш.

Бугунги кунга келиб, шубхасиз, бу йўналишлар бўйича маълум ютуқларга эришилди. Агар бу йўналишлар аниқ таълим-тарбия мақсадини ечишга қаратилган ҳолда яхлитлаштирилса ёки интеграл ҳолатга келтирилса, бу амал натижасида кучли технология вужудга келади. Бу технология интеграл технология деб аталади ва юнунча сўз бўлиб, "бир бутунлик", "узлуксизлик" маъноларини англатади. Интеграл технологиялар учун янги машғулот шакли- семинар-практикум яратилади. Унинг мазмуни: машғулотни ўтказиш учун талабалар кичик гуруҳларга бирлашади ва ҳар бир гуруҳ, чегараланган вақт давомида бажара оладиган топшириқ, олади. Ана шу топшириқни олгандан бажаришга киришадилар ва бунда таълим-тарбия жараёни объектини тўғри танлаш жиддий аҳамият касб этади. Объект обдон тадқиқ, қилинғач, натижалари бўйича кичик гуруҳлар "ҳисоб" берадилар, яъни машғулот "публик ҳимоя" кўринишида ташкил этилади. Қарабсизки, талабалар ўз-ўзини ўқитиш, баҳс, мунозара, мавқеини мустақамлаш орқали ўқув мавзуларини чуқур ўрганадилар ва шу тарзда якуний натижа таъминланади.

Таълим тизимида методика ва технология уйғунлиги

Маълумки, бугунги кунда таълим тизими ва жараёнига кириб келаётган педагогик технологиялар, уларни қўллаш борасида кўплаб илмий изланишлар, баҳс-мунозаралар мавжуд. Албатта, турли ҳил қарашга эга бўлган бу фикр-мулоҳазалар бир-бирини инкор этмайди, балки тўлдиради, деб ўйлаймиз.

Хўш аслида технология нима дегани ўзи?

Илмий - педагогик адабиётларда технология сўзи грекча «techne» - санъат ва маҳорат, «logos» - таълимот сўзидан олинганлиги қайд этиб ўтилган.

ЮНЕСКОнинг таърифлашича эса, «педагогик технология» бу бутун ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнида ўз олдига таълим шакллари самардорлаштириш вазифасини кўювчи техник ҳамда шахс ресурслари ва уларнинг ўзаро алоқасини ҳисобга олиб билимлар яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли услубидир.

Ўтмишга назар ташласак, педагогик технология атамаси ғарб педагогика фани ва амалиётига дастлаб 1950-60-йиллардан бошлаб кириб келган. Шу кунгача олимлар томонидан педагогик технологиялар хусусида таъриф, тушунча, изоҳлар жуда кўп билдирилган. Лекин шунини айтиб ўтиш жоизки, айрим амалиётчи ўқитувчилар томонидан педагогик технология методиканинг айнан ўзи ёки дарсларда интерфаол усуллар, техника воситаларидан фойдаланиш дея катъий фикр билдирилмоқда. Шу боис ўқитувчилар орасида нотўғри тушунча бўлмаслиги учун педтехнология ва методикани бир-биридан ажратиб олиш зарурдир.

Бугунги кунда методиканинг ўзи икки ҳил маънода таърифланади, яъни, биринчидан, методикага фан сифатида қараш кераклиги, унинг ўз предмети ва тадқиқот йўналиши эътироф этилади. Иккинчи томондан эса, методикага метод ва усулларнинг уйғунлашуви, яъни технологик жараён сифатида қаралади. Ўқитиш технологияси - бу жараён. Агар методикага фан деб қаралса, методик асосларга илмий асослар сифатида қаралади. Бунда эса методика ва технологияни бир-бирига тенглаштириб бўлмайди. Яъни, технологияни кенгрок, маънода тушуниш керак. Чунки технология методикадан фарқ қилган ҳолда фақат билим бериш эмас, балки аниқ мақсад ва натижага йўналтирилган таълим жараёни ҳамдир.

Методика ва технологиянинг бир-биридан фарқини З.Абасов шундай тушунтиради: «методика, бизнинг фикримизча, таълим мақсадларига йўналтирилган таълим мазмуни, ўқитишни ташкил этишнинг биргаликдаги мажмуидир. Бир ҳил мазмунга эга бўлган методика, услуб ва усуллар ёки методик тизим икки ўқитувчида икки ҳил натижа бериши мумкин. Педагогик технология қўлланганда эса, турли ўқитувчилар турли ҳил ёндашувда, турли ҳил восита ва усуллардан фойдаланишса-да, бир ҳил натижа олишлари мумкин».

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, ўқитувчининг шахсий маҳорати ва характери методикада акс этади, яъни методика ўқитувчига натижани кафолатламайди. Технология эса, методикадан фарқ, қилган ҳолда кўплаб олимларнинг фикрича, илмий ва амалий хулосаларга асосланади.

Технология методика, дидактика ҳамда таълим - тарбия назариясини инкор этмайди, уларнинг ўрнини босмайди ҳам. У маълум алгоритмларни ишлаб чиқади, ўқув жараёнини конструкциялайди ҳамда кафолатланган натижага эришишнинг аниқ

ва катгий йўллари белгилайди («Школа технологии» №5, 2002 й, 58-бет).

Ушбу хулосалардан кўриниб турибдики, педагогик технологиянинг ҳам, методиканинг ҳам ўз ўрни бор. Лекин ҳар қандай педагогик технологиялар, ҳар қандай янги усул ва методлар педагогик жамоа, ота-оналар томонидан яхши қабул қилиниши ҳамда таълим тизимининг яхшиланиши, ривожланиши, шу билан бирга ўқувчиларнинг шахс сифатида қамол топишларига ижобий таъсир кўрсата олиши керак. Бунинг учун амалда қўлланилаётган ёки қўлланилмоқчи бўлган педагогик технология замирида илмий асос - ижтимоий, иқтисодий, педагогик психологик ва фалсафий асос бўлиши ва таъкидлаб ўтилганидек, таълим тизими ва шахс камолоти, жамият тараққиётига ижобий таъсир қила олиши лозим.

Тажрибадан маълумки, педагогик технологияларни қўллашда мактаб ўқитувчилари ва ота-оналар томонидан зиддиятлар, қарама-қаршилик ва норозиликлар юзага келиши мумкин (Бунга ҳозирда қўлланилаётган рейтинг тизимини мисол қилиш мумкин). Бундай вазиятлар юзага келмаслиги учун, аввало, қуйидагиларни амалга ошириш зарур, деб ўйлаймиз:

А) ўқитувчиларга қўлланилмоқчи бўлган педтехнология, унинг мақсади ва қутилиши натижалар тўғрисида тўлиқ ахборот бериш;

Б) қарорлар қабул қилиниши босқичида мазкур масала юзасидан ўқитувчилар орасида кенг миқёсда муҳокамалар ўтказишни ташкил этиш ва уларнинг фикр-мулоҳазаларини эътиборга олиш;

В) ўқитувчиларнинг позицияларига кўра турли хилдаги гуруҳлар билан табақалаштирилган ишлар олиб бориш;

Г) моддий, молиявий ва психологик ёрдам, моддий техник таъминот, инновацион фаолиятга ижобий ёндашишни шакллантириш;

Д) ҳамма ўқитувчилар учун доимий ва мажбурий илмий методик ўқишларни (муаммоли семинар, конференциялар, давра суҳбатлари, тренинглар) ташкил этиш.

Маълумки, ДТСга ўтиш билан боғлиқ охириги 20-30 йиллар мобайнида россиялик олимлар ривожланган ғарб давлатлари таълим-тарбия тизимини, шунингдек, педагогик технологияга оид ишларни чуқур ўрганиб бордилар ва шу асосда илмий тадқиқот ишларини яратдилар (М.А.Гуссаковский, М.А.Богославский «Научные достижения и передовой опыт в области педагогики и народного образования» М. 1991г.). Ўз навбатида илғор педагогик амалиёт ва тадқиқотларга асосланган ҳолда педагогик жараёнларни

ривожлантиришнинг илғор йўналишларини аниқладилар. Бу йўналишларнинг янги педагогик технологияларни қўллашда методологик асос сифатида қабул қилиниши таълимнинг оқилона ташкил этилишига омил бўла олади. Буни куйидагича изоҳлаш мумкин:

1. Педагогик мақсадларнинг йўналишларини гуманитарлаштириш, яъни инсонга бериладиган таълим ва тарбия жамият томонидан инсоннинг ўзи учун хизмат қилишига имкон бериш.

2. Педагогик жараёнлар орасидаги асосий субъектлар ўқитувчи ва ўқувчи муносабатини объектив-субъектив шаклдан диалог муносабатига асосланган субъектдан субъектга кўчириш. Бунда ўқитувчининг маънавий интеллектуал таъсири остида ҳар бир ўқувчининг ўз имкониятларини тўла ишга сола олишлари таъминланиши керак.

3. Шу вақтгача мустақкам ўрнашиб қолган шахсни бир ҳилда ижтимоийлаштиришдан фарқли ўлароқ миллий, табиий, демографик ва руҳий-физиологик асосларга ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари диққат-эътиборини кучайтириш. Бундай ҳолда ҳар бир боланинг шахсида зохир бўладиган ички кечинмаларни авайлашга эътибор беришни кучайтириш муҳимдир. Бунда «ҳар томонлама ва уйғун ривожлантириш» қақирикларига қарама-қарши ўлароқ, шахсни шакллантиришда фаолият-хизмат тарзида ёндашиш йўналиши аниқ, кўринишга эга бўлиши керак.

4. Таълим мазмунига бўлган қизиқиш «моддий» томондан «ривожлантирувчи» йўналишга ўтиш. Бошқача қилиб айтганда, таълим мазмуни «тайёр» ҳолда бериладиган билимлар миқдорига эмас, балки ўқувчиларнинг ижобий ташаббуслари, фаолиятларини рағбатлантириш, кўникма ва малакаларини шаклланишига хизмат қилмоғи керак. Яъни, дунё, маданият, табиат, ҳаёт, оила, саломатлик каби тушунчаларни ўз ичига олган педагогик жараённинг асосий функциясини ташкил қилувчи тарбия масалаларини таълим орқали ҳал қилишга интилишдир.

5. Давлат ва мактаб орасидаги ўзаро муносабатлар характерининг ўзгариши-бу мактабларнинг мустақил фаолият кўрсатиши билан боғлиқдир. Бу республикамиздаги ўзига хос хусусиятлари, шароитлари билан фарқ қиладиган ҳудудларда мактабаларнинг ўзига хос равишда ривожланишларига давлат томонидан керакли шароитлар яратиш орқали амалга оширилади. Шунинг учун ҳам мустақил давлатимизнинг янгиланган таълим

сиёсатини амалга ошириши ва замонавий педагогик технологияларнинг самарали қўлланилишида маҳаллий идоралар, ҳокимликларнинг мустақил фаолиятлари муҳим аҳамиятга эга.

Маълумки, замонавий педагогик технологиялар таълим тизимига кириб келар экан, керакли педагогик шарт-шароитлар бўлиши такозо этилади. Кўпгина педагогик олимларнинг илмий изланишларидан маълумки, агар педагогик жараёнда моддий—техник таъминот, мазмун, метод, усул, ўқитувчи шахси ўзаро бир-бири билан боғлиқ ҳолда таъсир этсагина, бу жараён мукамал ва самарали бўлиши мумкин.

Ҳап замонавий педагогик технологияларни таълим тизимида қўллаш хусусида борар экан, у мактабнинг моддий-техник таъминотига ҳам ўз талабини қўяди.

Машғулотларни гуруҳларга ажратиш ва индивидуал ўтиш учун ўқувчиларнинг синф ва синфдан ташқари фаолиятларининг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш, олган билим, кўникма ва малакаларини амалда қўллаш, қўл меҳнати, амалий фаолият жараёнида амалга оширишларига шароит яратишни (синф хонаси, кутубхона, спорт зали, устахона ва ҳ.к.) кўзда тутиш муҳимдир. Шунингдек, ўқитувчининг дарсга пухта тайёрланиши, керакли материаллардан фойдалана олиш учун замонавий педагогик—психологик, дидактик ва фалсафий адабиётлар, илмий-оммабоп журналлар, газеталар, бадиий адабиётлардан фойдалана олиши учун бой фондга эга бўлган кутубхона, унинг ишини енгиллаштириш учун синф хоналари компьютер билан таъминланиши ҳам муҳимдир.

Педагогик жиҳатдан таъминланишнинг яна бир элементи, бу ўқитувчи шахси, мактаб педагогик жамоасини шакллантириш, педагогик технологияларнинг кириб келиши билан боғлиқ замонавий мактабларда жаҳон андозаларига мос равишда ўқитиш ишларини яхшилаш мақсадида педагогик кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш сифати, касбга тайёргарлик даражалари муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, замонавий педагогик технологияларни қўллашда мактабларнинг адаптация жараёнидан ўтишига имкон бериш ҳам педагогик жиҳатдан таъминланишнинг элементларига киради. Шу билан бирга боланинг интеллектуал ривожланганлиги ҳақидаги ахборотга эга бўлиш замонавий педтехнологияларни қўллашда муҳим аҳамият касб этади. Бугунги замонавий таълим, илғор педагогик технология янги руҳ ва мазмундаги, педагогик тафаккур, тараққийпарвар фикр, ғоялар маҳсулидир. Янги фикр, ғоялар ўз

навбатида мавжуд муаммолар, йўл қўйилган хато ва камчиликларнинг чуқур таҳлил қилиниши натижасида юзага келади. Шунинг учун ҳам жамиятдаги ижтимоий-маданий муҳит аҳволи таҳлил қилинган ҳолда таълимни инсонпарварлаштириш, юзага келган мавжуд муаммоларни оқилона ҳал этиб бориш, янгича ишлаш янги педагогик тафаккурнинг асоси бўлиб қолади. Бу эса ўз навбатида таълим натижасини кафолатлайдиган, таълим тизимининг ривожланиб бориши, жамият тараққиёти, шахс камолотига ҳисса қўшадиган замонавий педагогик технологияларнинг кириб келишига замин яратади.

Баён этилган фикрлар шундай хулосаларга келишимизга имкон беради: таълимнинг ҳар бир босқичида замонавий педагогик технологияларни ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шароитларда жамият муносабатларини ислоҳ қилиш, яъни демократиялаштириш, фуқаролик жамиятини барпо этиш, таълимни инсонпарварлаштиришга самарали таъсир кўрсатадиган илмий-концептуал асосга эга бўлгандагина қўллаш мувофиқдир. Қўлланилаётган технологиялар ўқитувчи ва ўқувчи ҳаётига энгиллик олиб келиши, ўқувчининг ҳоҳлаб, қизиқиб ўқишига имкон бериши ва жамият тараққиётининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатишини кафолатлаш керак. Замонавий педтехнологиялар қўлланилишидан олдин адаптациядан ўтиши, педагогик шарт-шароитлар, моддий-техник база ҳисобга олиниши лозим.

Агар педагогик технологияларни қўллашда илмий асос ва кафолатланган натижа бўлмас экан, бундай технологиялар оқибати шахс камолоти, таълим тизими ва жамиятнинг юксалишига тўғанок бўлаверади.

Махсус фанларни ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларининг ўрни

Ўқув тарбиявий жараёни илғор педагогик технологиялар билан таъминлаш вазифаси ҳам бевосита ўқитувчидан ижодкорона фаолиятни, қолаверса, ишлаб чиқаришга тегишли бўлган соҳа билимларини эгаллашга жалб этади. Мадомики, технология мавжуд экан, уни таълим тарбияга сингдириш шарт экан, бу жараён каерда кетиш мумкин деган савол туғилиши табиий. У шаксиз педагогик корхонада, педагогик ишлаб чиқаришда рўй беради.

Технология бу шахсни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш қонунларини ўзида жо қилган ва яқуний натижани таъминлайдиган

педагогик фаолиятдир. Технология тушунчаси регулятив (тартибга солиб турувчи) таъсир кучига эга бўлиб назариячи олимлар ва ўқитувчиларни янгича тафаккур, эркин ижод қилишга ундайди.

У қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Самарадор ўқув-билим фаолиятининг асосларини топиш.

- Уни экстенсив (куч, вақт, ресурс йўқотишга олиб келадиган самарасиз) асосдан кўра интенсив (жадал) мумкин қадар илмий асосда кириш.

- Талаб этилган натижаларни кафолатлайдиган фан ва тажриба ютуқларидан фойдаланиш.

- Ўқитиш давомида тўсиқларни тузатишлар киришини лойihalаш методига таянган ҳолда йўқотиш.

- Таълим жараёнини юқори даражада ахборотлаштириш ва зарурий ҳаракатларни алгоритмлаш.

- Техник воситаларни яратиш, улардан фойдаланиш методикасини ўзлаштириш.

Технология мураккаб жараён сифатида қатор ўқитиш босқичларидан, ўз навбатида бу босқичларининг ҳар бири ўзига хос амалиётлардан иборат бўлади.

Амалиёт-ўқитувчининг синфда(аудитория) мавзу бўйича ўқув унсурларини тушунтириш мақсадида бажарган ишларининг йиғиндиси бўлиб, ўқитиш жараёнининг ушбу босқичида тугалланган қисмини ташкил этади.

Амалиёт технология асосини ташкил этиб, таълим мақсадини режалаштиришда ва амалга оширишда эътиборга олинадиган асосий унсур ҳисобланади.

Бирор бир ўқув унсурини тушунтириш учун ўқитувчи самарали таълим воситалари материалларидан фойдаланиш давомида у ёки бу алгоритмик ҳаракатни мақсадга мос ҳолда аниқ бажаради.

Техник назорат-ўқитувчи фаолиятига тегишли бўлиб, технологияда иштирок этаётган воситаларнинг техник ҳолатини аниқлаш ва баҳолашдир. Бинобарин қўлланилиши зарур бўлган ўқитишнинг техник воситаларини машғулот олтидан тайёрлаш ёки ишлатиш жараёнида ўзгарадиган хусусиятларини белгилаб олиш таълим жараёнининг бир маромда, узлуксиз давом этилишини, вақтдан самарали фойдаланишни кафолатлайди.

Вақт ўтиши билан у ёки бу техник восита кўрсаткичлари ўзгариши, паспортида кўрсатилган мақдордан фарқланиши мумкин. Шу боисдан **допуск** тушунчаси технологияда қўлланилади.

Допуск (ўлчиш фарқи)—энг катта ва энг кичик чекли ўлчамлар орасидаги фарк-ўлчовдир, дидактик жараёндир. Фойдаланаётган ҳар бир техник восита учун допуск майдони-ишлатиш чегараси мавжуд бўлади. Агар шу чегара бузилса педагогик технология сифатига путур етади ёки кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Демак ўқитишнинг техник воситасини яроқли ҳолга келтириш чоралари кўрилади. Допуск тушунчасига шунингдек рейтинг тизимида ҳам дуч келишимиз мумкин.

Педагогик технология моҳият жиҳатидан бошқа технологиялар билан бир сафда туради, чунки «шерик»лари катори ўз хусусий соҳасига методлари ва воситаларига эга маълум «материал» билан иш кўради ва у инсон онги тафаккури билан боғлиқ билимлар соҳаси сифатида бошқа технологиялардан ажралиб туради. Унинг ўзига хос жиҳати-тарбия компонентларини мужассамлаштирганидир.

Технологик ёндошув асосида ўқувчиларнинг ўқув-билим фаолиятини қандай ташкил этиш керак? Педагогик технология «синф дарс» тизимини қонуниятлари асосида жорий қилинадими ёки уни инкор этадимиз? каби саволларга жавоб берайлик. Кичик гуруҳларда ишлатишни ташкил этаётган ўқитувчи олдида биринчи галда гуруҳ таркиби масаласи туради. Тадқиқотчилар фикрига кўра, гуруҳ таркибининг мақбул сони-5 кишидан иборат бўлиши эътироф этилди. Гуруҳни саралашда куйидаги ҳолатлар эътиборга олинishi лозим: **Биринчи ўринда** турли предмет бўйича гуруҳ тузилиши мумкинлиги ҳисобга олинishi зарур, аммо бир предмет чегарасига ҳам гуруҳ таркибини турғун сақлаш тавсия этилмайди. У алоҳида ўқувчиларнинг ҳаракатланишини ҳисобга олган ҳолда доимо ростланиб турилиши лозим. Ўқув гуруҳининг яхлитлигида ўқувчиларнинг ўзаро муносабатлари ҳам эътибордан четда қолмаслиги лозим.

Ўқув жараёнини кичик гуруҳларда ташкил этиш дарсининг барча босқичларида янги материалларни баён қилишда ўтилганларни мустахкамлашда, машқ бажаришида қўл келиши таъкидланиши: кичик гуруҳларда ишлаш технологиясини дарсининг барча босқичларида қўллаш мумкин деган фикрни ўқув предметларига ҳам кўчириш мумкин. Бироқ бу ерда гуманитар предметлар - тарих давлат ва ҳуқуқ асослари, адабиёт, баъзи ҳолларда география ва биология фанлари янги ўқув материалининг катта қисмини ўрганиш учун кичик гуруҳларнинг ташкил этилишига имкониятлар очиб беради. Тадқиқотларнинг кўрсатишича кичик гуруҳларда ишлаш, кичик

ёшдаги болаларни, юқори синф ўқувчиларини ўқитишда ҳам бир хил даражада самарали бўлади. Фронтал ишлаш шароитида ўқув материаллари мазмуни ва узатиш усуллари ҳар бир ўқитувчининг индивидуал хусусиятларига боғлиқ ҳамда вариантланмайди. Бу эса ўқувчига ўз хусусий фикрини билдиришга ва ривожлантиришга, ўз нуктаи назарини асослашга имкон бермайди. Ўқув ахборотларини ўзлаштириш самарадорлигининг муҳим шарти бу жараёнга бўлган ўқувчидаги имкониятни, мисол учун, ўз тенгқурлари билан муҳокамага киришиш у ёки бу савол бўйича мавқеини химоялаш ва бошқа ҳолатлар. Бундай имкониятларни фронтал шакл ҳам, бўлган индивидуал шакл ҳам бера олмайди. Бунинг учун бирмунча қулай кичик гуруҳда ишлаш керак. Бунда кичик гуруҳларда ўзлаштириш даражаларининг бир хил эмаслигининг сабабларини топиб ўқитувчи ўз хусусий педагогик фаолиятини тузатади. Айнан шунинг учун ўқув жараёнини ҳар бир ўқувчини ўқитишнинг алоҳида босқичларида нималарга эришганини доимо ҳисобга олиш билан амалга оширилади. Кичик гуруҳларда ишлашнинг тарбиявий аҳамияти ҳам катта. Энг асосийси ўқишга қизиқиш кескин ошади, ижобий муносабатлар шаклланади. Ўқувчиларнинг жавобларидан маълум бўлишича бирор-бир ўқувчи доскада топшириқни бажараётган бўлса, қолганларнинг учдан икки қисми бегона ишлар билан ёки ўзаро гаплашиш билан банд бўлар экан. *Иккинчи ўринда* ўқитувчининг тушунтириши, *учинчи ўринда* фронтал топшириқларни бажариш жараёнида ўқувчилар кўпроқ бефарволикка йўл қўйишар экан. Кичик гуруҳларда ишлаш найтида эса бор йўғи 2,1% ўқувчиларнинг фикри чалғиши кузатилади.

Умуман олганда педагогик технологиялар ўқув таълим тизимида узлуксиз жараён бўлиб, мураккаб тизим ҳисобланади. Энди бу йирик йўналишга махсус фанларни қўшиб янгича ёндошиш бундан ҳам мураккаб ҳисобланади. Умуман сифат-бу объектнинг сифат белгисини ифодоловчи хоссалар, аломатлар мажмуи. Сифат объектларининг кишилар эҳтиёж ва талабларини қондиришни, унинг мақсадга ва қўйиладиган талабларига мувофиқлигини таъминлайди.

Педагогик технология-бу олдиндан лойхалаштирилган ўқув тарбия жараёнини мунтазам ва тадрижий тарзда амалга оширилишини таъминловчи технологик тартиблар йиғиндисидир.

Педагогик технология-бу фақат таълимда техник воситалардан фойдаланишгина эмас, балки, ўқув тарбия жараёнини мазмундор техникавий амалга оширишдир. Хусусан конструкциялаш ва усуллар

хамда материалларни қўллаш воситасида таълим самарадорлигини оширувчи омилларни таҳлил этиш йўли билан таълим жараёнини оптималлаштириш тамойилларини аниқлаш ва усулларини ишлаб чиқиш аҳамиятлидир.

Педагогик технологияларни моддийлаштириш (дарсликлар, таълим методикаси, ўқитувчи, педагог ўқитувчи фаолияти)-шахсни белгиланган сифатларда шакллантиришга мақсадли ва олдиндан қўзланган педагогик таъсирни яратиш учун зарур бўлган ўзаро боғлиқ воситалар, усуллар ва жараёнларнинг ташкиллаштирилган мажмуи. Унинг тузилишини қуйидаги инвариант усуллар белгилайди: ўқувчи; таълим тарбиянинг мақсади, таълим ва тарбиянинг мазмуни; тарбия ва ўқитиш жараёнлари; ўқитувчилар педагогик фаолиятини ташкиллаштириш шаклларида иборат. Махсус фанларни ўқитишда педагогик экспериментга алоҳида эътибор бериш керак.

Тадқиқотчи махсус яратган ёки назорат қалиётган шароитларда ўқув ёки тарбия ишлари соҳасидаги *эксперимент, таълим усуллари, воситалари ва уларнинг натижалари* ўртасидаги боғлиқликни белгилаш педагогик омиллар ўртасидаги сабаб, оқибат муносабати ҳақидаги янги билимларни олишга имкон берувчи педагогик тадқиқот усулларининг мажмуидир.

Назоратдаги ва эксперимент гуруҳларни қиёслаш ўрганилаётган объект ёки тизимга хос тегишли ўзгаришларни қайд этиш асосида қўрилади.

Янги педагогикада моделлаштириш ҳам махсус фанларни ўқитиш ва педагогик технология ўртасида боғлиқлик вазифасини бажарувчи омиллардан бири ҳисобланади.

Махсус ўхшаш моделлар яратиш йўли билан амалда мавжуд педагогика тизимини моддий ёки фикран тиклаш, бунда мазкур тизимни ташкил этиш ва фаолият кўрсатиш тамойиллари намоён бўлди.

Моделлаштириш ёрдамида тизимнинг кам аҳамиятли хоссаларидан четлатиш мумкин, лекин ҳар қандай модел шундай педагогик ходисалар тоифасини маълум даражада соддалаштиришни назарда тутадик, у нарсани идроклаш сифатида қўринади ва объектнинг айнан ўхшаш барча томонидан унинг такрори бўлиш мумкин эмас. Педагогик фаолият ўқув программаси ёки бир қатор бошқа программалар, шунингдек таълимнинг бошқа вазифалари ва унинг ижтимоий мақсадларида қўзда тутилган натижаларига эришиш учун таълим муассасаларида махсус тайёргарлиги бўлган

мутахассислар томонидан амалга ошириладиган фаолият педагогнинг ваколатлилиги, педагог фаолиятининг самаралилиги куйидаги кўрсаткичлар билан баҳоланади; билим даражаси ва у бошқаларни ўқитмоқчи бўлганини тушуниши; ўқитиш технологиясини эгаллаганлик даражаси; шахсни ўқитиш тарбиялаш ва ривожлантириш билан боғлиқ вазифаларни бир вақтда бажаришга эришиш қобилияти. Махсус фанларни ўқитишда ҳар доим замонавий педагогик технологиялар қонунлари ҳисобга олинган ҳолда таълим-тарбия ишлари олиб борилиши шарт, аммо махсус фан бўлгани учун махсус йўналишлар ишлаб чиқиш керак. Масалан, Археология ўз илмий йўналишига эга, унга алоҳида тизим керак. Этнографияга алоҳида усул керак. Булар шундай тизимлаштирилиши керакки, натижани олдиндан билиш шунга қараб хулосалар ва яна янгиликлар киритишга ҳаракат қилишга имкон туғилсин.

Бунда *биринчи навбатда* педагогиканинг классик қонуният-ларига бўйсуниб иш бошлаш. *Иккинчидан* замонавий педагогика асосларидан унумли фойдаланиш. *Учинчидан* айнан махсус фаннинг қайси илмий йўналишда бўлса ўшани ҳисобга олиш (масалан: этнография бўлса, унинг энг муҳим томонлари асосларини ҳисобга олиш). *Тўртинчидан*, педагогнинг ўз услуби, шахсий педагогик қобилиятини ишга солиш зарурдир.

Махсус фанларни янги методик ва педагогик технологиялар асосида ўрганилиши

Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатловчи, жамиятни маънавий янгилайдиган, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантирадиган ва уни жаҳон ҳамжамияти даражасига кўтариб, узвийликни таъминлайдиган очик демократик ҳуқуқий давлат қурмоқда.

Президентимиз И.А.Каримов 1997 йил 29 августда Олий Мажлиснинг 9-сессиясида сўзлаган нутқларида «...Ҳар қайси давлат, ҳар қайси миллат нафақат ер ости ва ер усти табиий бойликлари билан, ҳарбий қудрати ва ишлаб чиқариш салоҳияти билан, балки

биринчи навбатда ўзининг юксак маданияти ва маънавияти билан кучлидир...»¹ деган эди.

Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки таълим-тарбия жараёнига давлатимиз раҳбарияти катта эътибор қаратди. Бир қатор қонунлар қабул қилинди. Таълим тўғрисидаги ва кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг қабул қилиниши ҳам юксак аҳамият касб этади.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илғор педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги кўп қарра такрорланади. Педагогик технологияларнинг ўзи нима ва у анъанавий таълим методларидан нимаси билан фарқ қилади?

Педагогик технологияга аталган турлича таърифлар мавжуд. Аmmo «педагогик технология» ҳақида таърифлардан эътиборга лойикроғи ЮНЕСКО таърифидир.

«Педагогик технология-бу бутун ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнида ўз олдига таълим шаклларини самарадорлаштириш вазифасини қўювчи техник ҳамада шахс ресурслари ва уларнинг ўзаро алоқасини ҳисобга олиб, билимларни яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли услубидир».

Аслини олганда педагогик технология-бу ўқитишга ўзига хос бўлган янги (инновация) ёндошувдир. У педагогикадаги ижтимоий муҳандислик тафаккурининг ифодаланишидир.

Дастлаб 70-йиллар бошларида ривожланган мамлакатлар АҚШ, Японияда педагогик технология масалалари бўйича журналлар чиқарила бошланган, кейинчалик бу муаммо устида ихтисослашган муассасалар иш бошлаган.

1996 йилда Миср университетида ЮНЕСКО хомийлигида педагогик технология бўйича халқаро анжуман бўлиб ўтди. Кўпгина мамлакатлар ўқитишда технологик ёндошувдан фойдаланиб, ўқувчилар ўзлаштиришни оширишда сезиларли муваффақиятларга эришдилар. Масалан, Жанубий Кореяда педагогик технология бўйича синов-тажриба марказида ўқиётган 50 минг боладан 75 % анъанавий ўқитишда фақат энг яхши ўқувчилар эришадиган натижаларни қўлга киритишган. Бир қатор бошқа мамлакатларда ўтказилган тажрибалар ўқитишнинг бу тизимини қўллаш ўртача ўқувчига анъанавий ўқитишда 80-85 % ўқувчилар эришадиган натижадан юқорироқ натижага эриш имконини беришни кўрсатди. Педагогик технологияни ўзлаштириш Сингапур, Корея ва Японияга 9, 13 ёшлик

¹ И.А. Каримов Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т. «Шарқ». 1997 й. 5-бет

ва битирувчи синф ўқувчиларни ўртасида математика бўйича 3 та юқори ўринни эгаллаш имконини берди. Таълимнинг самарадорлигини оширишга технологик ёндошув АҚШда ўттиз йиллар муқаддам сақланган эди.

Педагогик технология (бу иборанинг бирламчи тушунчасида) **бихевлоризм** ғояларига асосланади. Бу йўналишнинг психологиядаги энг муҳим коидаси **организмнинг** кўрсаткичи (стимуляция) билан унга жавоби ўртасидаги алоқани бир маънолигининг сўзсиз тан олиншидир. Бу таълим жараёнини тажриба-синов тарзида ўрганишга ҳам бир хилда дахлдордир.

Америка педагогикаси бихевлористик рағбатлаш ва қувватлаш назариясини қабул қилган. У таълим жараёнида эгалланган билим, кўникма, фикрлаш тарзи, баҳолаш, хулқ каби ҳатти ҳаракатлар мажмуасини намойиш этишни олдинги қаторга олиб чиқди. Масалан:

- матндаги атайлаб йўл қўйилган хатони ўқиб чиқиб, ҳеч бўлмаганда 90 % аниқликни топиш;

- ўқувчилар уч хоналик 10 та сон устида беҳато амаллар бажаришни намойиш этадилар;

- «Гамлет»ни ўқиб чиқиб, унинг қисқа мазмунини ёзма равишда ифода қиладилар;

- ўқувчи ҳайвонларнинг атроф муҳитга қандай мослаша боришини тасвирлаб беради;

- кутубхонада мустақил ишлаб ўқувчи ўз гуруҳида маълум мавзу бўйича маъруза қила олади;

- қурбаканинг ички аъзоларини жаррохлик йўли билан аниқлайди.

Маълумки педагогикада талабаларнинг таълим жараёнидаги фаоллигини оширишга қаратилган бир неча ўқитиш услублари ишлаб чиқилган: *муаммоли ўқитиш, иш фаолиятини ифодоловчи ўйинлар, роллар бажариш, мавзувий ўқитиш* ва ҳаказо¹. Аммо улар олий таълим тизимида кенг қўлланилади деб бўлмайди. Бизнинг фикримизча бунинг сабаби ҳар бир машғулотга тайёргарлик педагогнинг изланишини кўзда тутиш, юксак касбий маҳоратини, ижодий ёндошув ва кўп вақтни сарфлашни талаб қилишда бўлса керак. Энди тубдан фарқ қилувчи таълим турларини кўриб чиқамиз: *огзаки-кўргазмали, технологик ва изланувчан-ижодий*.

---

¹ Турғунбеков К., Тешабоев А. «Педагогик маҳорат асослари». Т. 2002 й. 20 – бет

1) *Оғзаки-кўрғазмали (иллюстратив) ёндошув.* У анъанавий бўлиб ва асосан ўқитувчининг ахборот-бериш, талабаларнинг билимини қабул қилиш, тўплаш ва хотирасида сақлаш билан белгиланади. Шу билан бирга *билиш* тушунчасининг асл моҳияти хотирада сақланувчи ахборот сифатида қаралади. Бундай билимлар, уларни қўллай олиш кўникмалари орқали текширилиб кўрилади (имтиҳонларда) яъни ҳеч қандай қўлланмаларсиз, хотирадаги билимларни тўғридан-тўғри саволларга жавобан ифода этиш. Бу тизимдаги билимлар эса сақлаб қолиш натижаси, қўпинча расмий маълумотдир. Улар хотирада тубдан юзага келтирилади. Қайта эсга олиш даражасидаги билим узок вақт хотирада сақланмайди. Шунга кўра ўқитувчининг асосий вазифаси-зарурий ахборотни маълум қилиш ва уни хотирада мустахкамлаш устида ишлашдир. Бундай ўқув жараёнида ўқув предмети саволлар микдори, ваъз, лаборатория ва амалий машғулотлар ораллигидаги соатлар тақсимооти, дарс ўтиш жойи қатъий белгилаб олинади.

2) *Педагогик технология.* И.П.Подласийнинг таъкидлашича: технология яратилгунча шахсий маҳорат ҳукумронлик қилади. Маълумки, маҳсулдор таълим ўқувчиларни ёд олинган қоидалар асосида, бир ҳил вазиятдаги намуна бўйича ҳатти-ҳаракатларни ўзлаштириш имконини беради.

«...Муқаддам қўлланилган ва ўқитувчи учун ишлаб чиқилган дарсма-дарс ишланма ўрнига педагогик технологияда ўқувчининг ўқув ўзлаштириш жараёнининг таркиби ва мазмунини аниқлаб берувчи ўқув жараёнининг лойиҳаси сифатида тақлиф этилади» деб ёзган В.П.Беспалко.

Педагогик технология доирасида маҳсулдор даражадаги таълим аниқ қайд этилган ва қисмлари тавсифланиб, қутилган натижалари билан асл ҳолига қайтариш лозим бўлган конвейрли жараён сифатида кўрилади¹.

Албатта педагогик технологияда ўқув ашёлари аниқ қайд этилган, ўқув мақсадига мос ҳолда ишлаб чиқилган, ўқув мавзуларини тавсия этишнинг муқобил йўллари кўзда тутари, ҳар бир қисми тест ва қўшимча тузатишлар киритиш билан ҳамоҳанг бўлади. Ўқув ишлари юқори натижаларга эришишга қаратилган. Бундай йўналтирилганлик машғул бўлиш, мусобақалаштириш ва ўзаро ёрдамлаштириш тушунчаларидан халос эмас. Шу билан бирга у бутун

¹ Фарберман Б. «Илғор педагогик технологиялар» Т. 2000 й. 7–бет

таълим жараёнига маҳсулдор кўриниш беради. Шунини таъкидлаш жоизки, маълум шароитларда бир ўқув мавзусини маҳсулдор усулда иккинчисини изланувчан-тадқиқот усулда педагогик технологияга ўтишининг мустақкам таянчи бўлиб хизмат қилади.

3) *Изланувчан-ёndoшув*. Бундаги мақсад ўқувчиларда муаммони ҳал этиш, янги, охиригача тугалланмаган тажрибани мустақил ўзлаштириш. Таъсир этишининг янги йўллари яратиш қобилиятларини, шахсий идрокни ривожлантиришдан иборатдир. Изланувчан таълим андозасининг таълим мазмуни табиат ва жамият билан ўзаро таъсири натижасида шахсни тадқиқотчилик ва жадал ижодий ҳарактерли фаолият йўлига бошлайди. Шу билан бирга педагогик таълим олувчилар ўқув фаолиятини бошқаришда демократик, рағбатлантирувчи йўл тутаети, уларнинг шахсий ташаббусларини қўллаб-қувватлайди, ҳамкорликда ишлашга даъват этади, ўқувчилар ўқув фаолиятининг оператив техник жиҳатларини ўзлаштиришга қадар унинг аҳамияти ва рағбатларини биринчи ўринга олиб чиқаети. Аввал таъкидлаганидек, ҳозирга қадар ўқитишда изланувчан ёndoшувни ўз ичига олувчи педагогик технология кўринишлари ишлаб чиқилган.

Ўқув жараёнининг технологик шакл модели ва унинг амалий тадбиқи янгилик хусусиятига эга ва анъанавий таълимни қайта шакллантиради. Таъкидлаш лозимки, педагогикада ҳам технологик, ҳам изланувчан ёndoшувлар зарур. Ҳар бирининг қўлланиладиган, ўрни бор ва уларнинг мақбул равишда бирга қўшиб олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон педагоглари педагогик технология билан етарлича таниш эмаслар. Албатта, бу ҳолатни тузатишга жиддий эътибор қаратиш зарур. Технологик ёndoшув доирасида яратилган дидактик лойиҳалаш усулларига бўлган муносабатингиз ўқув жараёнини самарали ва шу билан бирга ўқув жараёнини ижодий режалаштириш, янги фикрлар билан бойитиш, уларнинг натижаларини баҳолашга ёрдам беради. Дарсликлар яратувчи муаллифлар ҳам педагогик технология асосида ўқитишнинг хусусиятларини ҳисобга олишлари жуда муҳимдир.

Тарбиялаш технологияси-нисбатан янги атама бўлишига қарамай ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Тарбиялаш технологияси педагогикада янги йўналиш ҳисобланган. «Ижтимоий педагогика» билан биргаликда фуқаролик ғурури, ватанпарварлик, ижтимоий фаоллик, масъулият хисси ва бошқа шахсий сифатларни

шакллантиришда жиддий таъсир қилмоқда. Таъкидлаш жоизки, тарбиялаш технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг гоёси, мазмуни ва таркибини эмас, балки бу соҳадаги ҳукумат ишлаб чиққан мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириш билан шугулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган тарбиявий мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасини кўриб чиқади.

Замонавий тарбиялаш технологияси ҳар томонлама (комплексной) ёндошувни амалга оширади ва куйидаги мажбурий талабларга риоя қилади.

1. Тарбияланувчиларга 3 йўналиш бўйича таъсир этилади.

- тафаккурига, сезгиларга ва хулқига.

2. Тарбия (ташки педагогик таъсир) ва ўз-ўзини тарбиянинг ўзвийлиги туфайли ижобий натижага эришилади.

3. Тарбия жараёнида иштирок этувчи барча восита ва тадбирларнинг мувофиқлаштирилиши: ижтимоий институтлар, бирлашмалар, оммавий ахборот воситалари, адабиёт, санъат, оила, мактаб, ҳуқуқ-тартибот идоралари, жамоалар ҳар томонлама ёндошувнинг зарурий шартидир.

4. Шахснинг маълум сифатлари амалдаги тарбиявий ишлар мажмуи орқали ҳосил қилинади.

Илғор педагогик технологияларни ўзлаштириш ва қўллаш бобида куйидаги тавсияларни келтириш мумкин:

- Олий ўқув юртининг илмий кенгашларида педагогик технологияни қўллашга қаратилган тажрибалар режасини муҳокама қилиб, уни амалга ошириш;

- Профессор ўқитувчиларни ўқув адабиётлари ва услубий қўлланмалар билан таъминлаш;

- «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида педагогик технологияларни ўзлаштириш» мавзусида кириш маърузасини профессор-ўқитувчилар учун ўтказиш;

- Олий ўқув юрти раҳбарлари, факультет деканлари, кафедра мудирларини мақсадли «педагогик технологиялар»га бағишланган 8-12 соатлик курсларда ўқитиш;

- Етакчи услубиятчилардан (ҳар бир кафедрадан биттадан) 36 соатлик дастур асосида маслаҳатчи тайёрлаш;

- Олий ўқув юртлари «Илғор педагогик технологиялар» бўйича илмий-амалий семинар ўтказиш;

- Маслаҳатчи педагоглар, ташаббускорлар томонидан педагогик технология асосида ўтказиладиган дарсларни методик таъминотини ишлаб чиқилиши;

- Тажрибалар натижасини муҳокама қилиш ва истиқбол вазифаларни аниқлаш;

Ўзбекистон Республикасида таълим тизимида олиб борилаётган ислоҳатлар 1997 йилги «Таълим тўғрисидаги қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилингандан кейин сезиларли даражадаги ўзгаришларга олиб келди. Бу ўринда шуни айтиб ўтиш ҳамки, янги таҳрирдаги қонунда таълимни ислох қилиш, замонавий кадрлар, педагогик кадрларни етиштириб чиқариш масалалари муҳим ўрин олган ва таъкидланган. Ўз навбатида ўқитишнинг замонавий турларига тўхталиб, ахборот технологияларини янада ривожлантириш ва таълим беришда эски тузум исканжасидан чиқиш, айниқса янги педагогик технологияларни қўллаш ва уни янада ривожлантириш масалалари кўтарилган.

Таълим беришда янги педагогик технологияларининг самараси албатта олдинги анъанавий ўқитишдан кўра юқори натижани беради. Ҳозирги вақтда дунёнинг ривожланган давлатларида ўқитиш янги педагогик технологиялар асосида олиб борилмоқда.

Чунки бу усулнинг самараси катта бўлиб, бунда ўқувчи ёки талабанинг ўзи дарсни ўтказди, муаммони ечади, ўқитувчи уни назорат қилиб туради. Турли йўللار билан эркин муҳокама қилинган ҳолда машгулотлар ўтказилади.

Педагогик технология педагогнинг талабаларга таъсир қилишини ташкил этиш бўйича касбий аҳамиятга молик малакалар тизимини аниқлаб беради, педагогик фаолиятининг технологиклигини англаш усуллари тасниф этади.

Ҳозирги давр таълим технологиялари муаммоси, педагогик инновация тажрибалари уларни бир тизимга тушуриш ва аниқлаштиришни талаб қилади. Олий мактаб олдида педагогик технологияларининг илмий асослари уларнинг таснифи, моҳиятини очиқ бериш ва ўқув жараёнининг-технологиялаштириш муаммоларини таъминлаш масаласи турибди. Педагогик технологиянинг мезонидан бири бошқарувга асосланганлигидир. У ўқув жараёни диагностикаси уни режалаштириш ва амалга оширишни лойиҳалаш ундаги ўқитиш методлари ва воситаларини ўзгартириб туришидан иборат бўлади.

Педагогик технологияларининг самарадорлик мезони таълим жараёнининг аниқ шароитларида олинадиган юксак натижаларни кўзда тутати.

Қайта тиклаш педагогик технологиялар мезонларидан биридир. Унда педагогик технологияларни бошқа ўқув юргларида қўллаш имконияти тушунтирилади. Шундай қилиб олий мактабга мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини мураккаб ва доимий ҳаракатдаги тизимини ташкил этади. Бу тизимда бўлғуси ўқитувчининг технологик тайёргарлиги алоҳида ўрин тутати. У бўлғуси педагогнинг интеллектуал ривожланиши, фаол ўқиши, ижодий шахснинг ривожланиши тафаккурининг касбий йўналганлигини идрок қилиш, ўқув билиш фаолиятини ташкил этишда тадқиқий (илмий) тамойилларини амалга ошириш билан боғланган. Бўлғуси педагогнинг технологик тайёргарлиги олий ўқув юртида педагогик технологияларни амалга оширишни талаб қилади. Олий ўқув юрти таълим жараёнида фойдаланиладиган ва кенг тарқалган педагогик технологиялари: муаммоли ўқитиши, ўқитишнинг табақалаштирилган ва индивидуал технологияси, программалаштирилган ўқитиш технологияси, компьютер ахборот технологияси, муаллифлик технологиясидир.

Муаммоли ўқитиш технологияси. Муаммоли ўқитиш бу такомиллашган ўқитилиш технологиясидир. Ҳозирги, олий мактабдаги самарадор ўқитиш технологияси-бу муаммоли ўқитишдир. Унинг вазифаси фаол билиш жараёнига ундаш ва тафаккурда илмий тадқиқот услубини шакллантиришдир. Муаммоли ўқитиш ижодий, фаол шахс тарбияси мақсадларига мос келади.

Муаммоли ўқитиш жараёнида талабанинг мустақиллиги ўқитишни репродуктив шаклларига нисбатан тобора ошиб боради.

Муаммоли вазият муайян педагогик воситаларда мақсадга мувофиқ ташкил этиладиган ўзига хос ўқитиш шароитида юзага келади. Шунингдек ўрганилган мавзулар хусусиятларидан келиб чиқиб бундай вазиятларни яратилишининг махсус усулларини ишлаб чиқиш зарур.

Шундай қилиб, ўқитишда муаммоли вазият шунчаки «фикр йўлидаги қутилмаган тўсик» билан боғланган ақлий машаққат ҳолати эмас. У билиши мақсадлари махсус тақазо қилинган ақлий тафаккурлик ҳолатидир. Бундай вазият негизида аввал ўзлаштирилган билим излари ва энгил юзага келган вазифани ҳал қилиш учун ақлий ва амалий ҳаракат усуллари ётади. Бунда ҳар қандай машаққат

муаммоли вазият билан боғлиқ бўлавермаслигини таъкидлаш ўринли бўлади. Енгил билимлар аввалги билимлар билан боғланмаса, ақлий машаққат муаммоли бўлмайди. Бундай машаққат ақлий изланишни кафолатламайди. Муаммоли вазият ҳар қандай фикрлаш машаққатларидан фарқ қилиб унда талаба машаққат талаб қилган объект (тушунча, факт)нинг аввал ва аynи вақтда маъсул бўлган вазифа масала бўйича ички, яширин алоқаларини англаб етади.

Шундай қилиб, муаммоли вазиятнинг моҳияти шуки, у талабага таниш бўлган маълумотлар ва енгил фактлар, ходисалар (қайсики, уларни туриши ва тушунтириш учун аввалги билимлар камлик қилади) ўртасидаги зиддиятдир. Бу зиддият билишларни ижодий ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи кучдир. *Муаммоли вазиятнинг белгилари қуйидагилардир:*

- Талабага нотаниш фактнинг мавжуд бўлиши;

- Вазифаларни бажариш учун талабага бериладиган кўрсатмалар, юзага келган билим машаққатини ҳал қилишда уларнинг шахсий манфаатдорлиги.

Муаммоли ўқитишни ташкил этишнинг **биринчи шарт**и ўқув ахборотларининг такомиллашиб бориш тизимидир.

Муаммоли ўқитишни ташкил этишнинг **иккинчи шарт**ида муаммоли ўқитиш амалга оширилади ва унда ахборотнинг ўқув вазифасига ўтказилиши вақтида уни ечиш усулини танлаш имконияти кўзда тутилади.

Муаммоли ўқитишни ташкил этишнинг **учинчи шарт**и таълим олувчининг субъектив мавқеи, уларни билиш мақсадларини англаб етиш ва қарор қабул қилиш масаласини ҳал қилиш ва натижани қўлга киритиш учун ўзларининг ихтиёрида бўлган воситаларни баҳолай билишидир.

Муаммоли ўқитишга асосланган ўқув машғулотларини ўтказиш методикаси унда қўлланиладиган методларни асослаб беришни талаб қилади. Бунда: ижодий, қисман-ижодий ёки эвристик, ахборотларни муаммоли баён қилиш, ахборотни муаммоли бошлаш орқали баён қилиш асосий методлар ҳисобланади.

Дельфин методи. Гуруҳ аъзоларидан ҳар бир муқобилга муайян изчилликда баҳо бериш талаб қилинади. Тадбирни ўтказиш тартиби қуйидагича. Масалан, статистик методлар орқали 5 та камчилик (дефект) сабаблари аниқланган.

қайси бири муҳим камчилик? Муҳокама иштирокчилари муаммоли аввало муҳимлилик даражасига кўра саралаб чиқадилар.

Ўзлари учун муҳим ҳисобланган муқобилни биринчи ўринга, иккинчи даражалиларини бешинчи ўринга қўядилар. Шундан сўнг ҳар бир муқобилга ҳар бир иштирокчи камчиликларнинг сабабларига тўхталган ҳолда 10 баллик тизим асосида баҳо қўйиб чиқади.

Бунда энг юқори балл сифатида 1 ва энг паст 10 балл этиб белгиланади. Учинчи босқичда муқобилларнинг ҳар бири ўзаро қўпайтирилади ва ҳосила рақам топилади. Энг кам рақам тезликда ва биринчи навбатда бартараф қилинадиган сабабни билдиради. Ҳисоблашни осонлаштириш учун махсус жадвал ясалиши мумкин.

Муқобилларни баҳолаш.

М.К	Муқобиллар														
	1			2			3			4			5		
	Т	Б	Х	Т	Б	Х	Т	Б	Х	Т	Б	Х	Т	Б	Х
А	4	7	28	3	4	12	1	1	1	2	3	6	5	10	50
Б	5	2	10	3	6	18	2	7	14	1	10	10	4	4	16
В	2	8	16	1	1	1	4	3	12	3	4	12	5	2	10
Г	5	10	50	4	5	20	3	4	12	2	3	6			
Ҳосила	10			51			39			34			76		
	4														

Изоҳ: Т-тоифа баҳоси (1дан 5 гача)

Б-балл бўйича баҳо (1дан 10 гача)

Х- ҳосила (яъни ТкБ)

МК- муҳокама қатнашчилари.

Фикрлар ҳужуми (мозговая атака). Бу методдан мақсад мумкин қадар катта мақдордаги ғояларни йиғиш, талабаларни айна бир хил фикрлаш инерциясидан холи қилиш ижодий вазибаларни ечиш жараёнида дастлаб пайдо бўлган фикрларни енгилтириш. Бу метод А.Ф.Осборн томонидан тавсия этилган. Бу методнинг асосий тамойили ва қонидаси баҳс иштирокчилари ишлаб чиққан ғоялар танқидини мутлоқ тақиқлаш, ҳар қандай луқма ва ҳазил мутоибани рағбатлантиришдир. Бу методдан фойдаланишнинг муваффақияти кўп жиҳатдан ўқитувчи-машғулот раҳбарига боғлиқ. **Фикрлар ҳужуми** иштирокчиларининг мақдори 15 кишидан ошмаслиги керак. Машғулотнинг давомийлиги бир соатгача.

«Фикрларнинг муддатли ҳужуми». Деструктив берилган баҳо билан диалог методи. Бу метод Е.А.Александров томонидан

таклиф қилинган ва Г.Я.Буш томонидан ўзгартирилиб йўлга қўйилган. Диалогнинг моҳияти шундаки, жамоа бўлиб ғоялар ишлаб чиқишда иштирокчиларнинг ижодий имкониятлари фаоллаштирилади ва унга зид ғоялар қўйилади.

Машғулот босқичма-босқич қуйидаги тарзда ўтказилади:

1-босқич. Микдор ва технологик мулоқоти жиҳатидан мақбул кичик гуруҳларни шакллантириш;

2-босқич. Вазифа, муаммодан келиб чиқадиган мақсадларни ифодалаш;

3-босқич. Тўғридан-тўғри «Фикрлар ҳужуми» коидасига асосан хар бир гуруҳда ғоялар ишлаб чиқиш;

4-босқич. ғояларни тартибга солиш ва таснифлаш;

5-босқич. ғояларни деструктивлаш; яъни амалга ошириш имкониятига қараб баҳолаш;

6-босқич. Аввалги босқичларда билдирилган танкидий мулоҳазаларга баҳо бериш.

Иштирокчилар: 1) ғоялар ишлаб чиқувчи; 2) Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва ғояларни баҳоловчи; 3) Зид ғояларни ишлаб чиқувчи гуруҳларга бўлинадиган бўлса, самарали натижага эришиш мумкин.

Янги педагогик технология тамойиллари ва элементлари

Илғор ижодкор педагоглар анъанавий таълим технологиясидаги камчиликларга жавоб топиш, ўқувчининг ақлий меҳнатини амалга ошириш усулларини излашлари натижасида ўзига хос таълим усули воситаларини яратдиларки, бунинг оқибатида янгича педагогик фикрлаш тарзи вужудга келди ана шу изланишлар замирида янги педагогик технологияга асос солган педагогик технологиялар яратила бошланди. Қўлланиладиган педагогик технологияларни бир тизимга солиш, унга мақсадли йўналиш бериш таълимни амалга оширишдаги шакл ва мазмун яхлитлигини таъминлаган ҳолда қутилиши зарур натижани олишни белгилайди. Таълимга тестларнинг олиб кирилиши, диагноз ва диагностик таҳлилнинг олиб кирилиши, билимларни қўп балли баҳолаш тизимида аниқлашга ўтиш, боб, бўлим мазмунини яхлит ҳолда ўзлаштиришни моделлаштириш, тизимга солинган назорат турларида, ўқувчиларнинг ишлаши ва ниҳоят ноанъанавий дарс шаклларининг вужудга келиши биз бу пайтгача ўрганиб қолган

анъанавий таълим ўрнига вужудга келган янги педагогик технологиялар бўлиб, улар янгича фикрлаш тизимидаги таълимга ўтишни тақоза этади.

Ҳозирги вақтда ўқув меҳнати ҳам бошқа меҳнат турлари каби ўзига хос билим, кўникма ва малакаларини шахсла шаклланишини талаб қилади, бунинг учун эса ирода, диққат, кузатувчанлик, фикр юритиш, хаёл каби шахсий сифатларнинг тарбияланганлиги зарур.

Биз таълим самарадорлигини оширувчи омилларни тўхтовсиз таҳлил қилиш ҳамда кўйиладиган методларнинг нечоғлик мослигига тўғри баҳо бериш тамойилларни белгилашимиз ва таълимнинг олинishi зарур бўлган натижасини ифодалай олиншимизга кўрсатадиган йўл ҳисобланади. Мана шу тамойилларга таяниб таълим жараёни самарали бўлишини таъминлайдиган технология янги педагогик технология ҳисобланади.

Таълимни амалга ошириш жараёнига янги педагогик технологияларни киритиш қуйидагиларга асосланади:

- Таълим жараёнида иштирок этувчи ўқувчи шахси устиворлигини таъминлаш;

- Таълим мақсадининг натижага эришувини (кафолатланганлигини) амалга ошириш;

- Таълим жараёни бошқарилувчи жараён эканлигидан келиб чиққан ҳолда унинг мақсадли бошқарилувига эришиш;

- Таълим мазмунини таъминловчи восита, усул шакллари технологиясини ягона бир тизимга келтириш.

Ҳозирги вақтда янги педагогик технологиянинг асосий тамойиллари қуйидагилардир:

- Мунтазам таҳлил қилиб бориш;

- Лойиҳалаштирувчи воситаларнинг энг зарурини танлаш;

- Методларнинг мақсадга мувофиқлигини аниқлай билиш (таълим методлари);

- Олинishi зарур бўлган натижасини олдиндан тахмин қилиш (мақсадларнинг амалга ошишига эришиш);

- Таълим жараёнининг яхлитлигини таъминлаш.

Янги педагогик технологиянинг таълим жараёнига тадбиқ қилиниши, таълим жараёнига бир қатор янги элементларни олиб киришни тақоза қилади. Булар:

- Диагноз;

- Ўқув бирликларини (мезонларини) белгилаш;

- Диагностик таҳлил;

- Тузатиш киритиш (коррекция);
- Қайта тўлатиш (кемтиклик йўқотиш);
- Кутилиши лозим бўлган натижани олиш;
- Рейтинг.

Ўқоридаги тамойиллар ва элементларга асосланган ҳолда ва янги педагогик технологияларни таълимга жорий қилиш, айниқса хорижий ҳамда ҳамдўстлик давлатларидаги педагогик технологиялардан фойдаланиб ўзимизнинг янги педагогик технология тизимини вужудга келтириш борасида амалга оширилаётган ишларни умумлаштириш ва амалда қўллаш учун куйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

1. Таълим жараёнининг иштирокчилари-педагог ва ўқувчи ўртасида ўқув меҳнатини режасини ишлаб чиқиш; яъни педагог бўлим ёки бобни ўрганиш режасини тузар экан, ушбу режада ўқувчи фаолияти ўз аксини топмоғи лозим.

2. Фаннинг ички боғланиши ёки фанлараро боғланиш имкониятларидан мақсадли фойдаланиш; Маълумки, ҳар бир ўрганиладиган кичик ёки йирик ўқув бирликлари олдин ўрганилганларига таянади. Демак ўқувчини янги бўлим, бобни ўрганишга олиб киришда ундаги мавжуд билимларга таяниш, агар мавжуд билимлар янги бобни, бўлимни ўрганишга етарли бўлмаса "оралиқ тайёргарлик" олиб бориш ва шундан кейингина ўқувчини билимларини ўрганишнинг навбатдаги босқичига олиб кириш лозим. Бундай ишлаш янги педагогик технологиянинг асосий элементларидан бири **ДИАГНОЗ** (ташхис) ҳисобланиб ўқувчиларнинг янги билимларини ўзлаштириш қанчалик даражада тайёр эканликларини аниқлашдан иборат.

3. Ўқув бирликлари (мезонлари)ни белгилаш. Ўқув бирликлари ўқувчи томонидан ўрганилиши лозим бўлган тушунчалар, таърифлар, қоидалар, қонунлар, ходисалар, воқеалардан иборат бўлиб, улар орасидаги мантиқий боғланишнинг таъминланиши шу боб ёки бўлимнинг ўзлаштирилишига олиб келади. Ўқитувчи боб, бўлим учун ажратилган соатларда ўқувчилар ўрганиши керак бўлган ўқув бирликларни аниқлайди, у учун ажратилган вақтни ҳам белгилайди. Ўқув бирликлари ўзлаштирилиши (билиши) зарур бўлган мезонлар ҳисобланиб, ўқувчи билимини баҳолашнинг чегаравий қиймати билан ўлчанади, яъни ўқувчи ушбу кўрсатилган мезонларни билсагина баҳоланади. Ўқитувчи шу пайтда гуруҳга нисбатан ўргача баҳо билан ишламайди, балки аниқ ўлчовларга асосланган ҳолда иш олиб боради.

Шунинг учун ҳам ўқув бирликларини билиш ўқувчи учун зарур топшириққа айлантирилади.

Ўқув режасини тузишда ўқитувчи ўқувчилар билиши лозим бўлган ўқув бирликларини бўлимлар, боблар, семестрлар бўйича аниқлайди ва ўқувчиларга топшириқ сифатида бўлимни ўрганишдан олдин вазифа қилиб беради. Берилган топшириқлар ўзлаштириш рейтингини аниқлашда назорат топшириғига ўтказилади.

4. Диагностик таҳлил. Билим, кўникма ва малакадаги камчиликни аниқлаш, уларни тўлдириш ва навбатдаги ўзлаштириш босқичига кўтарилиш мақсадида диагностикалаштириш амалга оширилади.

Диагностикалаш куйидаги мақсадларни амалга оширади:

- Ўқувчилар ўзлаштириш даражасини диагностикалаштириш бўлимлардаги етишмовчиликларнинг олдини олиш;

- Аниқланган етишмовчиликларини тўлдириш мақсадида махсус топшириқлар ишлаб чиқиш;

- Махсус топшириқлар билан ишлаш соатларини белгилаш.

Якуний диагностик таҳлил қилиш.

Диагностик таълим технологиясининг навбатдаги босқичи бўлиб, унинг асосий элементларидан ҳисобланади. Ўзлаштиришдаги камчиликлар сабабини аниқлаш, ҳар бир ўқувчининг билим даражасини аниқлаш, режанинг боришида тузатишлар киритиш йўли билан таълим жараёнининг қафолатланганлиги таъминланади. Диагностик таҳлил назорат турларидан тест сўровида амалга оширилади. Тест сўрови натижаларини диагностик таҳлил қилиш икки муҳим вазифани ҳал қилади:

1. Қайси ўқувчи қайси ўқув бирликларида қийналади.

2. Ўқитувчи қайси билимларини кучайтириши лозимлигини аниқлайди.

5. Тузатиш киритиш (коррекция). Бўлим, бобнинг ўзлаштирилиш даражасининг диагностик таҳлили натижасида 50%дан кам кўрсаткич олинса, ўқитувчи таълим жараёнининг боришига тузатиш киритиши лозим. Тузатиш киритишда куйидагилар бажарилади:

- ўқувчилар ўзлаштириши қийин бўлган мавзуларни аниқлаш. (диагностик таҳлил асосида)

- қайта ўрганилиши лозим бўлган мавзуларни янгича ўргатиш методикасини ишлаб чиқиши.

- ўқув режасида тузатиш киритиш соатларини белгилаш.

6. Қайта тўлдириш (нуқсонларни йўқотиш), қайта тузатиш киритиш (коррекция)дан мақсад, олинган билимлардаги камчиликларни бартараф этишдан иборат. Камчиликларни бартараф этиш тўлдириш асосида амалга оширилади. Қайта тўлдириш асосан амалий-тадбиқий машғулотларида амалга оширилади. Шу мақсадда ўқитувчи ўқувчилар ўздаштириш даражасидаги "тўлдиришни" амалга оширмоғи лозим.

Бунда ўқитувчи танлаётган ўқув вазифасининг даражасини ўқувчиларда мавжуд бўлган реал билимларга мослаштириши зарур.

7. Қутилиши лозим бўлган натижани олиш. Бу элемент янги педагогик технологиянинг марказий ғояси ҳисобланади. Янги педагогик технология таълим жараёни натижасида кафолатли бўлишини талаб қилар экан, жараённинг боришини кўзда тутилган мақсадда амалга оширилиши ва натижалли бўлишининг мақсадли режалаштирилишини ўқитувчи олдиға мақсад қилиб қўяди. Жараён бориши давомида шу жараён таҳлил қилиб борилади, тузатишлар киритилади, қайта тўлдиришлар амалга оширилади ва олдиндан қутилиш режалаштирилган натижа олинишиға эришилади.

Биз янги педагогик технология деб илгари сурган ғоянинг мақсади ана шундадир.

Таълимда технология ёндашиш вариантлари

1. Педагогик технология пайдо бўлгунға қадар таълим тизими доирасида таълим жараёнини етарли самарали лойиҳалаш қондаси ишлаб чиқилмади. Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига кафолатли эришишда ўқув жараён лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндашув, энг аввало юзакиликда эмас, балки режалаштирилган натижани олиш имконини берувчи конструктив, кўрсатмали схемада ўз ифодасини топади.

Мақсадға йўналтирилганлик, жараён натижаларини ташхисли текшириш, таълимни алоҳида ўргатувчи қисмларға бўлиб ташлаш-ўқув жараёнининг кирраларини бугунги кунда таълимни қайта ишлаб чиқиш цикли ғоясига бирлаштириш имконини беради. У асосан ўз ичига қуйидагиларни олади:

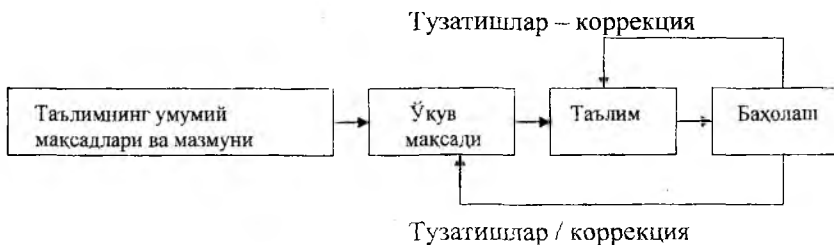
- Таълимда умумий мақсаднинг қўйилиши;
- Тузилган умумий мақсаддан аниқ мақсадға ўтиш;

- Ўқувчиларнинг билим даражаларини дастлабки (ташхисли) баҳолаш;

- Бажариладиган ўқув ишлари мажмуаси;

- Натижани баҳолаш.

Бундан кўринадики, ўқув жараёни "модулли" кўринишга келиб, турли мазмун билан тўлдирилган, умумий тизимга мос ҳолда ишлаб чиқилган блоклар, қисмлардан иборат.

Ўқув жараёнини педагогик технология асосида ташкил этишни режалаштиришда педагогдан юксак малака талаб этади, материаллар тайёр бўлгач, педагог асосан ташкилий ва консултьатив вазифаларни бажаради.

Умумий кўринишда педагогик технология таркибига қуйидагилар киради:

- Фаннинг идентификациялашган ўқув мақсадларини ишлаб чиқиш;

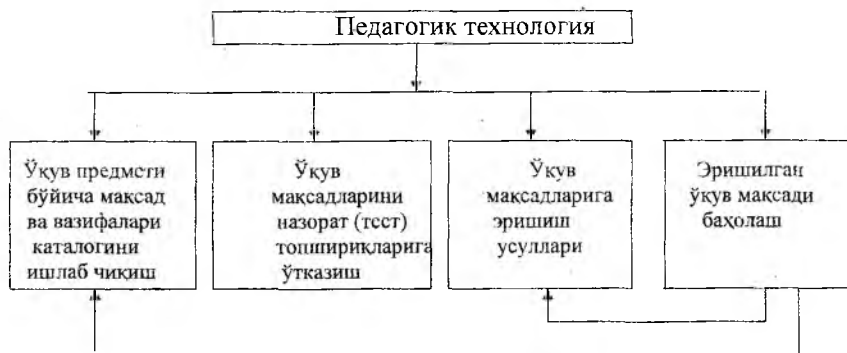
- Ўқув мақсадли шажараси;

- Ўқув мақсадларни назорат топшириқларига айлантириш;

- Мақсадга эришиш усуллари;

- Эришилган ўқув мақсадларини баҳолаш;

Бу таркибий қисмларнинг ҳар бири маълум йўналишдаги педагогик операциялар тизимини ташкил этади.

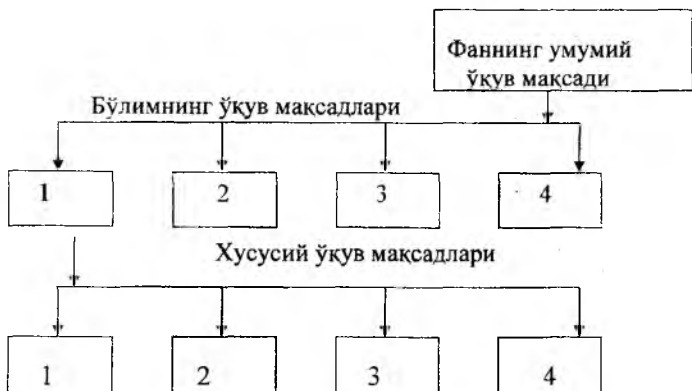
Тузатишлар/коррекция (фақат хусусий ўқув мақсадлари учун)

Мақсадлар каталогини ишлаб чиқиш

2. Педагогик технологияни тушунишнинг асосий йўли аниқ белгиланган мақсадларга қаратилганлиги ўқувчи билан мунтазам ўзаро алоқани ўрганишдир. Ўзаро алоқа педагогик технология асосини ташкил қилиб ўқув жараёнини тўла қамраб олиши керак.

Педагог одатда ўз олдига ўқувчилар ўқув материалининг мазмунини тушуниб, ўзлаштириб олишсин, маълум билимларни эгаллаб амалиётда қўллашга ўргансин деган мақсадни кўяди.

Педагог ўз олдига қўйган мақсадга эришганлигини қандай билади? Педагогик мақсадларга эришгани, ёки эришмаганлигини билишнинг аниқ воситалари бўлгандагина, педагог ўзининг меҳнати самарали эканлигига ва танлаган услублари мақсадга мувофиқлигига ёки самарасиз эканлигига ишонч ҳосил қилиши мумкин. Одатда жамиятдан буюртмани умумий кўринишда олади. Фан бўйича берилган ўқув дастурларида берилган мақсадлар ҳам жуда оз кўринишда бўлади. Бундан чиқиш учун мақсадларни аниқлаштириш борасида маълум бир тизимни тузиш мумкин: жамиятнинг умумий талабларидан таълим тизими вазифаларига маълум ўқув юрти, ўқув фани, унинг тематик ва алоҳида ўқув масалалари.

Таълимнинг интерактив методлари 3. «Кичик гуруҳларда ишлаш»

Мақсади:

Ўқувчи кичик гуруҳларда ишлаганда, дарсда фаол иштирок этиш ҳуқуқига, бошловчи ролида бўлишга, бир-биридан ўрганишга ва турли нуқтаи назарларни кадрлаш имконига эга бўлади.

қўллаш усули:

1. Фаолият йўналиши аникланади. Муаммодан бир-бирига боғлиқ бўлган масалалар белгиланади.

2. Керакли асос яратилади. Ўқувчилар мазкур муаммо ҳақида тушунчага эга бўлишлари керак.

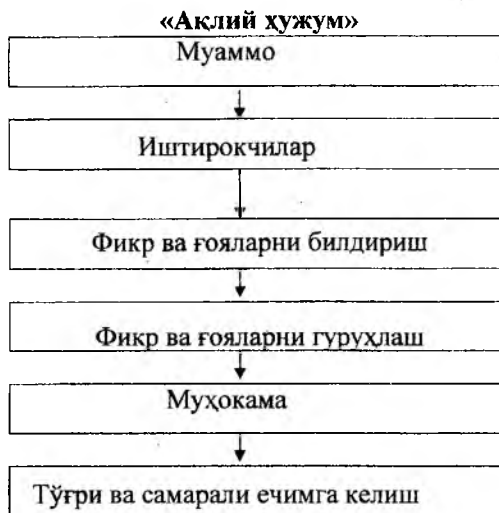

3. Гуруҳлар бегиланади. Ўқувчилар гуруҳларга 3-5 кишидан бўлинишлари керак.

4. Аниқ кўрсатмалар берилади.

5. қўллаб-қувватлаб ва йўналтириб турилади.

6. Муҳокама қилинади.

«Ақлий ҳужум» бирор муаммони ечишда гуруҳ катнашчилари томонидан билдирилган эркин фикр ва мулоҳазаларни тўплаб, улар орқали маълум бир ечимга келинадиган энг самарали методдир. Бу метод орқали шахсни техник ривожлантириш мумкин. У тўғри ва ижобий қўлланилганда шахсни эркин, ижодий ва ностандарт фикрлашга ўргатади

«Ақлий ҳужум» методини принципи жуда содда:

- Сиз бир гуруҳ иштирокчиларни тўплайсиз, ҳамда улар олдида бирор муаммоли вазиятни ечиш бўйича ўз ечимларини (фикр, мулоҳаза) билдиришларини сўрайсиз. Мазкур этапда иштирокчилардан ҳеч бири бошқа катнашувчиларни ғояси, фикрини муҳокама қилиши ёки баҳолаши мумкин эмас.

«Ақлий ҳужум» методини қўлашдаги асосий қоидалар:

1. Билдирилган ғоя ва фикрлар муҳокама қилинмайди ва баҳоланмайди.

2. Билдирилган ҳар қандай ғоя ва фикрлар, улар ҳатто бўлмағур бўлса ҳам, ҳисобга олинади.

3. Қанча кўп ғоя ва фикрлар билдирилса шунча яхши.

4. Билдирилган ғоя ва фикрларни тўлдириш ва янада кенгайтириш мумкин.

5. ғоя ва фикрларни билдириш учун вақт аниқ белгиланади.

«Мунозара»

«Мунозарани ўтказиш методи:

1. Етакчи, мунозара темасини танлайди ва қатнашувчиларни таклиф этади.

2. Етакчи қатнашувчиларга муаммо бўйича «Ақлий ҳужум» масаласини беради ва уни ўтказиш тартибини бегилайди.

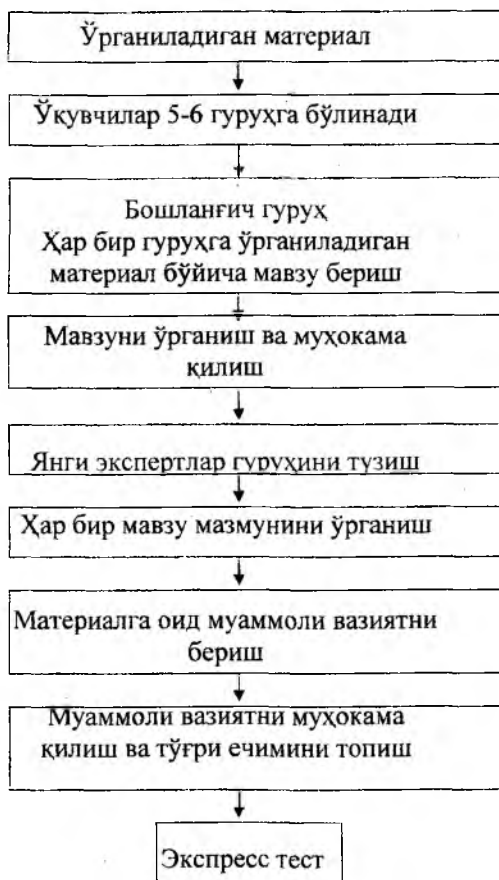
3. Етакчи «Ақлий ҳужум» вақтида билдирилган ғоя ва фикрларни ёзиб бориш учун котиб тайинлайди. Бу этапда етакчи гуруҳ қатнашчиларини ҳар бир аъзоси ўз фикрини билдиришга шароит яратиб беради.

4. Етакчи иккинчи этапга ўтишдан аввал қисқа танаффус эълон қилади, иккинчи этапда «Ақлий ҳужум» қатнашчилари билдирган фикр ва ғояларни гуруҳлаштириб, уларни таҳлил қилишга ўтилади.

Таҳлил орқали қўйилган вазифани энг мақбул ечимини топишга ҳаракат қилинади.

"Нафис арра"

Мазкур метод ёрдамида ўқувчилар ўрганиладиган материал бўйича маълум билимга мустақил эга бўлиши, жамоа билан ишлаш малакасини ошириши, ахборот алмашиш ҳамда жамоа бўлиб қарор қабул қилиш кўникмаларига эга бўлади.

Методнинг этаплари

Гуруҳда ўрганиладиган материал номи доскага ёзилади ва қандай саволларга жавоб топилиши лозим эканлиги тушунтирилади.

Гуруҳ ўқувчилари 5-6 кичик гуруҳларга (бошланғич гуруҳ) бўлинади ва ҳар бир гуруҳ ўрганиладиган материал бўйича алоҳида маълум мавзуларни олади. Ҳар бир гуруҳ ўрганиладиган мавзу бўйича, олдиндан тайёрланган, керакли материаллар жамланмаси билан таъминланади;

Бошланғич гуруҳлар 10-12 минут давомида тақдим қилинган материални ўрганади ва муҳокама қилади. Натижада Сиз ўзига берилган темани яхши биладиган 5-6 гуруҳ экспертларига эга бўласиз; кейинги этапда ҳар бир гуруҳдаги қатнашчига маълум тартиб рақами берилади ва тартиб рақамлари бир ҳил бўлган ўқувчилардан янги (экспертлар) гуруҳлари тузилади;

15-20 минут давомида янги экспертлар гуруҳини ҳар бир аъзоси олдинги гуруҳга берилган тема мазмунини тушунтириб беради. Натижада умумий мавзунини яхлитлиги бўйича ўзлаштириш таъминланади; экспертлар гуруҳининг ҳар бир аъзоси олинган ахборотни маълум бир вазиятда қўллай олишини таъминлаш учун мавзу бўйича бирор муаммоли вазият гуруҳларига берилади ва ҳар бир гуруҳ ушбу муаммони тўғри ечимини топиши лозим;

- муаммо ҳар бир эксперт гуруҳида муҳокамадан ўтгач гуруҳларнинг сардорлари муаммо билан синфни таништиради ва унинг ечимини кўрсатиб беради;

- дарс охирида ўқувчилар билимини текшириб кўриш ва баҳолаш учун ўрганилган материал бўйича экспресс тест ўтказилади.

Педагогик технологияда ўқув мақсадларини қўйилиши ўзининг маълум хусусиятларига эга. Бу шундан иборатки, таълим мақсадлари ўқувчилар ҳаракатида ифодаланадиган аниқ кўринадиган ва ўлчанадиган натижалар орқали белгиланади.

Таълим мазмунини одатга кўра асосан тематик йўналишга эга ва унда ўқитишнинг аниқ мақсадларини кўриш қийин. Ўқитиш вазибаларини таққосланадиган мақсадларини енгиллаштириш учун, ўзлаштирган ўқувчиларни малакасини ифодаловчи феъллардан фойдаланиш мумкин: билади, тушунтиради, чиқаради, ишлатади, намоёни қилади, ажратади, топади ва ҳоказо. Феълларни умумий ёки хусусий кўринишда ҳам ифодалаш мумкин: ўрганиш, аниқлаш, танишиш, тушуниш, белгилаш, ажратиш, тўплаш, тузиш ва ҳоказо.

Шундай қилиб, мақсадларни аниқроқ тайинли қўйишнинг асосий йўли - маълум натижа билан яқунланадиган ҳаракатларни ифодаладиган феъллардан фойдаланишдир.

Таққосланадиган таълим мақсадларини (вазифаларини) шакллантириш қуйидаги тизим бўйича босқичма-босқич амалга оширилиши керак: тайинли ўқув машғулотининг умумий мақсади - ўқитишнинг хусусий мақсади - таққосланадиган ўқитиш мақсади (вазифа).

Педагог кадрларга қўйиладиган замон талаблари

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури рақобатбардош кадрлар тайёрловчи, педагогга қўйиладиган замон талаблари мажмуини белгилайди, бир-бирига боғлиқ бўлган талабларнинг мажмуи, педагогнинг умумлаштирилган моделини ташкил этади. Умумлашган моделга мувофиқ асосий талаблар қуйидагилардан иборат:

- таълим бериш маҳорати;
- тарбиялай олиш маҳорати;
- ўқув-тарбия жараёнида инсон омилини таъминловчи шахсият фазилати;
- таълим олувчиларнинг билимларини ҳолисона баҳолай олиш ва назорат қила олиш маҳорати;

Умумлаштирилган модел доирасидаги малакавий замон талаблари педагог «қиёфа»сини ифодалайди. Малакавий талаблар педагогнинг умумлаштирилган моделидан келиб чиқадиган алоҳида йўналишлар бўйича, қуйида дифференциалланган тайёргарлик йўналишларидан бир нечтаси берилмоқда.

Касбий тайёргарлик (фанни чуқур билиш, касбий мувофиқлик, эрудиция)

Педагог:

- ўқитиладиган фан мансуб бўлган тармок билимлар соҳасининг
- тарихи ва ривожланиш истиқболлари;
- ўқитиладиган фаннинг ўқув жараёнидаги ўрни ва роли ҳақида *тасаввурга эга бўлиши*; - «Таълим тўғрисидаги қонун ҳақида»;
- «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да белгиланган мақсад ва вазифалар ҳақида;
- ўз фани бўйича ўқув дастурини;

- ўз фани ва тегишли тармоқнинг замонавий илмий ва амалий ютуқларини;

- ўз фанининг тушунчалари, атамалари ва таърифлари, қонуниятлари, тамойиллари, усуллари ва услубларини; -илмий-амалий ижодиёт методологиясини;

- фан бўйича тегишли машғулотлар олиб боришда далиллаш ва инкор қилиш усулларини;

- илғор педагогик технологиялар, ўқув жараёнини фаоллаштириш усуллари ва ўқитиладиган фан бўйича сифатли билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилишни таъминловчи педагогик усулларни; - мувофиқ соҳанинг, малака ошириш учун керак бўлган касбий ахборотни билиши *ва қўллай олиши*;

- ўқитиладиган фан бўйича билим бериш, кўникма ва малакаларни шакллантириш;

- фанга таълуқли турли маълумотлар (маъруза, дарс, лаборатория ишлари, амалий машғулотлар)ни малакали ўтказиш ва услубий таъминлаш;

- ўқувчиларнинг мустақил билим олишларини ташкилий ва услубий таъминлаш;

- ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштириш усуллари («Кичик гуруҳларда ишлаш», «Ақлий ҳужум», ишбилармонлик уйинлари, диалог ва бошқа янги шаклда ифодалаш усуллари)ни ахборотли (тарқатма материал ва шу кабилар) ва услубий таъминлаш;

- ўқувчининг фан бўйича олган билимлари, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг объектив (мазмун бўйича) шаклларини ишлаб чиқиш ва қўллаш бўйича *кўникмаларга эга бўлиши шарт*.

«Илғор педагогик технологиялар»

Педагог:

Илғор педагогик технологияларнинг илмий-услубий асослари;

• Илғор педагогик технологияларнинг тарихи;

• ўқув жараёнига ёндашиш тамойиллари ҳақида *тасаввурга эга бўлиш*;

• ўзлаштиришнинг унумли ва изланув поғоналари учун педагогик технологияларни;

• ўқитиладиган фанга таалуқли илғор педагогик технологияларни;

- ўқув жараёнининг мувофиқ вазиятларини ўрганишга доир тушунтирув - кўргазмавий, технологик ва изланув усулларини;
- ўқитишнинг фаол усулларини билиши ва *қўллай олиши*;
- ўқитишга технологик ва изланувчан ёндашиш усулини ишлаб чиқиш;
- уй вазифаларини мақсадли, диагностик, керакли хажмда бериш, лойиҳаларнинг мантиқий тузилмаси, коррекция;
- ўқув мақсадлари ва вазифаларининг тизимини ишлаб чиқиш;
- ўқув мақсадлари ва вазифалари асосида тест топшириқларини тузиш бўйича кўникмаларга *эга бўлиши шарт*.

Ахборотли технология

Педагог:

- ахборотдан жараён сифатида билим олиш ва ижод қилиш;
- фан, техника ва маданиятдаги ахборот ва креатив жараёнлар;
- ахборотда жамиятни ривожлантириш муаммолари;
- сунъий интеллектнинг ахборот тизимлари ва билим бериш усуллари;
- ахборотлашнинг техник воситалари ва телекоммуникация воситалари;
- универсал ва муаммоли-мўлжалли ахборот технологияларини амалга оширишнинг дастурий воситалари ҳақида *тасаввурга эга бўлиши*;
- ўқитиладиган фанга таълуқли бўлган универсал ва муаммоли - мўлжалли ахборот технологияларни;
- таълимда мультимедия технологиясини;
- ахборотни моделлаштириш асосларини;
- ўқитиш ва назорат қилининг автоматлашган тизимини;
- ўқув материаллари ҳақида ахборотли маълумот тизимини билиши ва *қўллай олиши*;
- ўқитиладиган фан бўйича маълумотлар базасинн яратиш;
- глобал Интернет компьютер тармоғидан фойдаланиш;
- ўқув жараёнида амалий дастур пакетларини қўллаш;
- ўқув жараёнида электрон почтадан фойдаланиш бўйича кўникмаларга *эга бўлиши шарт*.

«Рейтинг назорати ўқувчиларнинг билимларини объектив баҳолаш»

Педагог:

- ривожланган давлатларда ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш ва назорат қилиш тизимлари:

- ўқувчиларнинг билимлари, кўникма ва малакаларини рейтинг назорат қилишнинг мақсад ва вазифалари ҳақида *тасаввурга эга бўлиши*:

- Академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқувчиларининг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишни рейтинг тизими тўғрисидаги Низомини;

- ўқувчилар билимлари кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизимини ташкил этиш ва ўқув—услугий таъминлашни режалаштиришга оид услубий кўрсатмаларни:

-ўқувчиларнинг билимлари, кўникма ва малакаларини назорат қилиш ва баҳолаш учун оғзаки сўров, ёзма усулларини ва тестлашни *билиш ва қўллай олиш*.

- ўқилаётган фан бўйича ўқувчиларнинг билимлари кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизимини режалаштириш, ташкил этиш ва ўқув-услугий таъминлаш;

- ўқувчиларнинг билимларини турли назорат ишлари (оғзаки, сўров, ёзма, тестлаш) усулларида баҳолаш:

- ўқитилаётган фаннинг бўлимлари бўйича ва ёппасига ёзма назорат қилиш ишларини ишлаб чиқиш:

- ўқувчиларнинг билимлари, кўникма ва малакаларини жорий, оралик ва якуний назорат қилиш;

- ўқитилаётган фан бўйича тезкор (экспресс) назорат қилиш учун тестлар ишлаб чиқиш бўйича кўникмаларга эга *бўлиши шарт*.

Ўқувчиларнинг мустақил билим олишини ташкилий ва услубий таъминлаш

Педагог:

- ривожланган давлатлар ўқувчиларнинг мустақил билим олиш технологияси, унинг ташкилий ва услубий таъминланиши;

-«Шахс ахборотли муҳит» тизимдаги жараёнлар ва уларни бошқариш;

- ахборотли жамиятни ривожлантириш муаммолари ҳақида тасаввурга эга бўлиш;

- мустақил билим олишнинг «ўқишни ўргатиш» тамойилини;
- ўқувчиларнинг мустақил билим олишлари учун глобал интернет компьютер тармоғини;
- ўқитилаётган фан бўйича мустақил билим олишнинг турли ташкилий шаклларини;
- «Лойиҳавий ўқитиш»ни;
- ўқувчиларнинг мустақил билим олишлари учун фаол ўқитиш методологиясини билиши ва қўллай олиши;
- ўқитилаётган фан бўйича ўқувчиларнинг мустақил билим олишини ташкил қилиш, режалаштириш ва услубий таъминлаш;
- ўқувчиларни мустақил (турли-туман манбалардан) билим олишларига раҳбарлик қилиш;
- ўқувчиларни мустақил билим олиш воситалари ёрдамида олган билимларини назорат қилиш ва баҳолаш;
- мустақил билим олишда илмий билиш ва илмий тадқиқот усулларидан фойдаланиш бўйича кўникмаларга эга бўлиши шарт.

Махсус фанларни ўқитишда педагогик технологияларнинг асосий тамойиллари ва ана шуларга асосланган маъруза машғулотларини ўтказиш

Педагогик технология таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи ташкилий, услубий, амалий шунингдек, ўқув жараёнининг ахборотли ҳамда техник воситалар ёрдамида уюштирилиши борасидаги имкониятларга эгаллиги боис ўқитувчилар, педагог ва психолог олимлар томонидан катта қизиқиш билан ўрганилмоқда.

Педагогик технологияларнинг асосий тамойиллари ва уларнинг моҳиятини билиш мазкур жараён борасида аниқ, тасаввурга эга бўлишимизга имкон яратади. Шу боис биз куйида педагогик технологиянинг асосий тамойиллари ва уларнинг моҳияти хусусида сўз юритмоқчимиз.

Педагогик технология умумий дидактик тамойилларга эга бўлиши билан бирга, айнан ўзигагина хос бўлган тамойилларга ҳам эгадир. Улар куйидагилар:

Бир бутунлик, яхлитлик тамойили. Ушбу тамойил икки жиҳатни ўзида акс эттиради:

- таълим, тарбия ҳамда шахс камолоти бирлиги;

- педагогик технологиянинг муайян, қатъий тизимга эгаллиги. «Тизимлилик» тушунчаси бу ўринда ҳам маълум ўқув фанини ўқитиш жараёнига хосликни англатади.

Асослилик тамойили. Мазкур тамойил фанларнинг ўрганиш объекти, ички моҳияти ва хусусиятларига кўра турли йўналишларга бўлиб ўрганиш афзалликларини ифода этади. Ўқув фанлари табиий, ижтимоий ва гуманитар фанлар тарзида туркумлаш-тирилган. Ҳар бир ўқув фани унинг учун «ядро», «ўзак» саналувчи маълумотларга эга бўлиб, ушбу маълумотлар шахс томонидан фанлар асосларининг ўрганилиши, аниқ, мутахассислик бўйича мустақил билим олиш, уни гуруҳлаштириб ва кенгайтириб бориш учун таянч тушунчалар бўлиб хизмат қилади.

Бундай моҳиятли ёндашув маълум йўналиш бўйича мутахассисларни тайёрлаш ишида фанлараро алоқадорлик хусусиятидан фойдаланиш имконини ҳам беради. Ўқув фанларининг йирик йўналишлар тарзида бириктирилиши шахс хотирасида нисбатан зўриқишни камайтиради, шунингдек, фикрлаш қувватини оширади, тафаккурнинг юзага келишини таъминлайди.

Ўтган асрнинг 80-йилларида таълим жараёнининг ташкил этилиши талабларга барча соҳалар бўйича оз-оздан маълумот беришдан иборат деб талқин этилган бўлса, 90-йилларда ушбу жараённинг ташкил этилиши маълум аниқ, фан моҳиятини ўзлаштириш, ўзлаштирилган билимлар негизида янги маълумотларга эга бўлиш учун қулай шарт-шароитни вужудга келтириш жараёни сифатида эътироф этилди.

Моҳиятли ёндашув асослантиришнинг муҳим омили саналади. У шунингдек, табиий, ижтимоий ва гуманитар фанларни умумлаштириш тарзида синергетик ёздашувни ҳам кўзда тутди.

Маданиятни англаш тамойили. Мазкур тамойил олмон педагоги Дистерверг томонидан XIX аерда истеъмолга киритилган бўлиб, бугунги кунга қадар ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Бу тамойил талабаларга ижтимоий жамият маданий тараққиётнинг мавжуд даражасидан келиб чиқиб, таълим берилишини назарда тутди. Ўтган асрда таълим самарадорлигини таъминловчи етакчи омил сифатида кафедра (минбар) ортида турган маърузачи педагогнинг билим даражаси ва маҳорати эътироф этилган бўлса, бугунги кунда маърузачи ўқитувчининг билими, салоҳияти ҳамда маҳорати даражасининг юксаклиги билангина юқори натижаларни қўлга киритиб бўлмаслиги барчамизга аён. Бу борада замонавий

таълим имкониятлари: компьютер, мультимедиа воситалари, жамият ижтимоий маданияти ва иқтисодий тараққиёти кўламининг эътиборга олиниши муҳим аҳамият касб этади. Эндиликда биз «мутахассисларни билиш, бажара олиш» ғоясига таянувчи бозор иқтисодий муносабатлар жараёнини ташкил этишга тайёрлаб олишимиз лозим.

Таълимни инсонларварлаштириш ва инсонийлаштириш тамойили. Тилга олинган ушбу ҳар икки тушунча ҳам луғавий жиҳатдан (юнонча *humanus*-инсонийлик, *humanitas*-инсоният) бир ўзакка эга бўлсада, уларнинг ҳар бири ўзига хос маъноларни ифодалайди. Инсонпарварлаштириш ОЎЮда ўрганиладиган фанлар сирасига ижтимоий фанлар (тарих маданиятшунослик, социология, психология, филология ва бошқалар)нинг киритилишини, инсонийлаштириш тушунчаси эса шахс ва унинг фаолиятига нисбатан ижобий ёндашувни англатади. Бошқача айтганда инсонпарварлаштириш - бу инсон ва ижтимоий жамият билан боғлиқ барча муносабатлар жараёнида инсон омили, унинг кадр-киммати, шаъни, ор-номуси, ҳуқуқ ва бурчларини ҳурматлашга асосланувчи фаолият жараёни бўлса, инсонийлаштириш - «барча шароитлар инсон ва унинг камолоти учун» деган ғоя асосида ташкил этилувчи фаолият жараёни саналади.

Таълим жараёнини лойиҳалаштиришда ҳар бир ўқитувчи ушбу тамойилга қатъий амал қилиши лозим ёки ўз мутахассислигига оид муаммоларни ҳал этишда уни жамият манфаатлари билан уйғун қилишига эътибор бериши лозим. Эндиликда педагог (ўқитувчи) талабаларнинг қобилияти ва имкониятларини ўрганиб авторитар тарзда эмас, балки таълимий ҳамкорлик ғояларига содиқлик асосида таълим жараёнини инсонийлаштириш тамойилига амал қилинишини таъминлайди. Ушбу ҳолат ўз навбатида юксак маънавиятли шахснинг шаклланишига олиб келади.

Ўқитиб тадқиқ этиш, тадқиқ этиб ўқитиш тамойили. Ушбу тамойил қуйидаги икки жиҳатга эга: биринчидан, ОЎЮнинг ҳар бир ўқитувчиси ўз фани соҳасига талабаларни жалб қилган ҳолда тадқиқотларни олиб бориши лозим;

иккинчидан, ўқитувчи таълим технологиясини ишлаб чиқади, уни амалиётда синаб кўради, кузатади ва тузатишлар киритади, яъни у таълим жараёнини тадқиқ этади.

Ўқитиш жараёнининг мазкур икки жиҳати муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у ўқитувчининг касбий ҳамда педагогик маҳоратини ошириб

Боришга ва талабаларни бўлажак мутахассислик фаолиятига пухта тайёрланишига замин ҳозирлайди.

Таълимнинг узлуксиз тамойили. Мазкур тамойил талабаларнинг касбий сифатларга эга бўлишлари, уларнинг ҳаёт фаолиятлари давомида такомиллаштириб боришини назарда тутди. Шахсга унинг бутун умри учун асқотиши мумкин бўлган билимларни бериш мумкин эмас, чунки мавжуд билимлар ҳар беш йилда ўзгариб, мазмунан бойиб боради. Демак, мазкур тамойил ўқитувчининг ўз фаолиятида мустақил таълимни ташкил этишга эътибор бериши, педагог етакчилигини таъминлаган ўқитишдан талабаларнинг мустақил таълим олишлари учун шарт-шароитлар яратиб беришини ифода этади.

Фаолиятли ёндашув тамойили. Назария ва амалиётнинг дидактик боғлиқлигига асосланади. Дидактика назариясида билим тушунчаси икки ҳил маънода изоҳланади: талабалар ўзлаштириши лозим бўлган билимлар ҳамда улар томонидан ўзлаштириб, амалий фаолият жараёнида қўлланиладиган, шахсий тажрибага айланган билимлар. Билимлар фаолият юритиш жараёнидагина мустаҳкамланади, шу сабабли талабаларда назарий билимларни амалда қўллай билиш лозим. Амалиётдаги тадбиқига эга бўлмаган билимлар тез орада унутилиб юборилади.

Педагогик технологиянинг асосий тамойилларига амал қилган ҳолда педагогик фаолиятни ташкил этиш ўқитувчининг педагогик маҳоратини ошиб боришига ҳамда талабаларнинг касбий сифатларни эгаллаши, шунингдек, уларда шахсий тажрибаларнинг ҳосил бўлишига замин яратади.

Маъруза машғулотларига технологик ёндашув, режалаштирилган натижани амалга ошириш имконини берувчи конструктив, кўрсатмали схемада ўз ифодасини топади. Мақсадга йўналтирилганлик, таълимни алоҳида ўргатувчи эпизодларга бўлиш, жараён натижаларини ташхисли текшириш каби ўқув жараёнининг қирралари бугунги кунда таълимни қайта ишлаб чиқиш цикли ғоясига мужассамлаштириш имкони туғилади.

Илғор педагогик технологияларга асосланган маъруза машғулотларини ўтказишга доир ўқув мақсадлари билан узвий боғлиқ ҳолда амалга оширилиши лозим. Бунда мақсад деб ўқитувчининг фаолияти назарда тутилади (ўргатиш, тушунтириш, кўрсатиш, сўзлаб бериш ва х.к.) вазифаларга эса ўргатиш натижалари киритилади. Демак, вазифалар деб талабаларнинг дарс бошланганда

билмай, сўнггида ўрганган, агар шу машғулотда ўргатилмаганда, кейинчалик бу нарсани қила олмаган ҳаракатларини тушуниш лозим.

Бизнинг назаримизда, маъруза машғулотида вазифаларни янада аниқроқ қўйиш ўқитувчи учун катта масъулият юклайди ва қуйидаги талаблар қўйилади:

- ҳар бир вазифани «дарс якунида талабалар қуйидагиларни бажара олишлари лозим...» деб бошлаш лозим;

- ҳар бир вазифа тартиблаб чиқилади;

- ҳар бир вазифа феъллар билан яқунланиши лозим;

- ҳар бир вазифани талабалар бажариши имконияти даражасида қўйиш лозим;

- ҳар бир вазифа фақат битта натижани кўзлаши керак;

- вазифани шундай қўйиш лозимки, унинг ишлатилишини мезонлаш, қандай қилиб мақсадга эришганлигини аниқлаш мумкин бўлсин.

Шуни эсда тутиш лозимки, вазифалар ўқув саволларини, мавзуларни, бўлимларни, предметни, нималарни баҳолаш кераклигини (оғзаки, ёзма ёки тест услубида) аниқлаб беради. Вазифалар аниқланган бўлса, шундан сўнг ўқув натижаларини аниқлаш учун назорат топшириқлари тузиш лозим. Назорат топшириқлари оғзаки, ёзма, назорат саволлари ёки тест бўлиши мумкин.

Фанлардан илғор педагогик технологияларга асосланган маъруза машғулотларини яратишда маъруза матни қисмлари (асосий саволлар) бўйича ўқитувчи мақсади, талабалар бажариши лозим бўлган вазифалар (идентив ўқув мақсадалари) ва назорат топшириқлари (тўрт хил даражали) ўртасида узвий равишда педагогик, рухий ва методик боғлиқлик бўлиши лозим.

Назорат топшириқлари тизимида турли хил даражали топшириқлар ўртасида қуйидаги меъзон бўлиши керак:

1-даражали топшириқлар барча назорат топшириқларининг 40, 2-даражали топшириқлар 30, 3-даражали топшириқлар 20 ва 4-даражали топшириқлар 10%ини ташкил этади.

Биз қуйида «Тарих ўқитиш методикаси» фанининг бирор мавзуси бўйича илғор педагогик технологияларга асосланган маъруза матнини яратиш бўйича тавсиялар келтирамыз:

МАВЗУ: Фарғона водийсидаги жой номлари

(2 соатга мўлжалланган маъруза).

Асосий саволлар:

1. Фарғона вилоятидаги жой номлари
2. Андижон вилоятидаги жой номлари
3. Наманган вилоятидаги жой номлари

Таянч тушунча ва иборалар: Фарғона, Совай, Қўқонбой, Чувалача, Богдод, Бочқир, Андижон, Мингтепе, Наманган, Поп, Чуст, Бешарик, Ропқон.

Идентив ўқув мақсадлари (талабалар бажариши лозим бўлган вазифалар):

- 1.1. Фарғона вилоятидаги жой номларини таърифлайди.
- 1.2. Андижон вилоятидаги жой номларини таърифлайди.
- 1.3. Наманган вилоятидаги жой номларини таърифлайди

Сўнгра барча асосий саволлар бўйича маъруза матнлари келтирилиши лозим, ҳар бир асосий савол маъруза матнидан сўнг талабалар даражасини синаш учун **Назорат тоншириқлари** берилади.

Махсус фанларни ўқитишда интерфаол методлар асосида семинар машғулотларини ташкил этиш

Методик хизматни ташкил этишда семинар ўқишлардан, тренинг машғулотларидан унумли фойдаланиш ўзининг самарасини бериб келмоқда.

Уларнинг ташкил этиш турлари босқичлари, эътибор талаб томонлари жуда кўп. Жумладан, семинар дастурларини ишлаб чиқишдан аввал бир неча ғояларни белгилаш ҳамда муаммоларни аниқлаш унинг асосий мазмунини ташкил этади.

1. Семинар ўтказиш вақти.
2. Семинар ўтказиш жойи.
3. Семинарни ким ўтказиши?
4. Семинар ўтказиш учун қанча вақт талаб қилинади?

Семинар ўқиш жараёнини олдиндан лойиҳалаштиришда бу жараён мавзусининг ўзига хослиги, жой ва шароити, қатнашчиларнинг имконияти ва эҳтиёжи ҳамда ҳамкорлигидаги фаоллигини ташкил эта олиш ҳисобга олиниши керак. Шунда

кафолатланган натижага эришиш мумкин. Бунда ҳар бир семинар-ўқиш технологиясига режа тузиб олиш мақсадга мувофиқ.

Мавзу	Фанлар интеграцияси
Мақсад ва вазифалар	Ўқитиш самарадорлигини ошириш
Машғулот жараёни	Методлар: оғзаки баён қилиш, суҳбат, мунозара, баҳс
Мазмуни	Амалий, кичик гуруҳларда ишлаш
Шакли	Жамоода ишлаш
Воситалар	Тарқатма воситалар. Техника воситалари
Усул	Назорат, ўз-ўзини назорат, оғзаки назорат
Баҳолаш	Рағбатлантириш
Кутиладиган натижа	Тренинг учун: янгиликни етказиш, Иштирокчи учун: янгиликни ўзлаштириш

Ўтказилаётган семинар-ўқишда иштирокчилар қандай натижага эришишлари лозим? Уларни аниқ вазифаларга йўналтирилганлигининг 3 тури мавжуд.

1. Мазмунга қарашли натижалар.

2. Методларнинг ўтилишига қарашли натижалар.

3. Семинар ўқишда ўтказиш тартибига тегишли натижалар.

Қатнашчиларни кутилаётган натижага эришишлари учун ёрдам берадиган усуллар: «Ақлий ҳужум», «Кластер», «Бумеранг», «Скоробей технологияси», «ФСМУ технологияси», «ВЕЕР технологияси», «Блиц ўйини» технологияси.

Изюминка (диққатни жалб этиш)-бу иштирокчиларни ўқув машғулотининг мазмуни ёки услубига қизиқишни оширадиган, таҳлилга тортадиган саволлар.

Маъруза-ўқув материалларини оғзаки баён қилиш усули. Одатда бу усул видео, кўргазма намойиш қилиш билан олиб борилади. Маъруза катта ҳажмдаги ўқув материалларига нисбатан узоқ вақт давомида монолог баён этиш. Бу усулнинг асосий вазифаси таълим бериш, ўргатиш.

Ушбу усулнинг самарадорлиги қуйидагича асосланади:

1. Маъруза қилишда унинг мазмунини чуқур илмий-ғоявий кетма-кет бўлиши;

2. Тушунарли, хиссиётга бой ва содда тилда ёритилиши;

3. Ёш ва руҳий ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда қисқа савол-жавоб ўтказиш;

4. Режа тузиш ва ҳар бир режа баёнидан сўнг хулосалаш;

5. Муаммони баён қилиш;

6. Ёзиб олиш, зарур бўлган жойларни ажратиб кўрсатиш;

Тайёргарлик кўриш учун:

1. Мавзу, мақсад ва долзарб муаммоларни аниқлаш;

2. Адабиётлар билан танишиши;

3. Қатнашчиларнинг салоҳияти, билим даражаси, қизиқиши, психологиясини ҳисобга олган ҳолда режа тузиш;

4. Жиҳозлар, таълим воситаларини ташкил этиш; Маъруза-кириш, баён, хулосадан иборат бўлиши керак. Тингловчиларни қизиқтириш учун кириш қисмига пухта тайёргарлик кўриш лозим. Маърузанинг кириш қисми вақтида тингловчилар томонидан олинадиган дастлабки маълумот мияни маъруза давомида бериладиган ахборотни қабул қилиб олишга тайёрлайди. Маърузачи билдирадиган барча фикрлар иштирокчи томонидан фақат ўзлаштирилиб қолмай, балки яна ижодий тарзда қайта ишлаши ҳамда ўз қараши бўлиб қолиши керак. Баён икки-уч қисмдан иборат бўлади. Якуний қисм эса белгиланган мавзу юзасидан қисқа хулосалар ёки унинг ғоясини таърифлаб беришга қаратилади.

Семинар тренингда қуйидаги маъруза турларидан фойдаланиш мумкин:

1. Муаммоли маъруза

2. Маъруза конференция

3. Конспектсиз маъруза

4. Муаллифнинг маърузаси

5. Маъруза мунозара

6. Аниқ вазиятни таҳлил қилиш маърузалари.

Маърузада савол бериб, тингловчиларнинг жавобларидан фойдаланиб, вақтинча эркин фикр алмашишга руҳсат этиб, кундалик ҳаётдан мисол келтириб уларни савол беришга ундаб, илгари ўрганилган факт ва вазиятларни янгилари билан таққослаш билан амалга оширса бўлади.

Сухбат ўтказиш ва ўқитишнинг диалогик савол-жавоб усули.

Бу усулнинг етакчи функцияси-мотивация қилиш, аниқ мақсадни кўзда тутадиган ва моҳирона қўйилган саволлар ёрдамида белгиланган мавзу бўйича эсга олишга ва баён этишга ҳамда муҳокама қилишга ундайди. Таълим оловчилар, тренер билан

биргаликда, кадамма-қадам янги билимларни мустақил фикрлаш, хулоса чиқариш, яқунлаш ва умумлаштириш йўли билан ўзлаштирадilar.

Суҳбатлар белгиланган мақсад асосида қуйидагилардан ташкил топади.

1. Ташкил қилиш.

2. Янги билимлардан хабардор қилиш.

3. Синтезловчи-таълим олувчилар томонидан билимларни тизимлаштириш, эслаб қолиш ва англаш.

Суҳбатлар эркин вазиятда олиб борилади, саволларни аниқ ифода этиш ва бериш муҳимдир. Улар ўзаро мантикий боғлиқ бўлиши, ўрганилаётган нарсанинг туб маъносини очиб бериши, билимни таркибли равишда ўзлаштиришга имкон бериши лозим. Саволлар ўз маъноси ва шакли билан қатнашчиларнинг ривожланиш даражасига мос бўлиши керак.

Иш босқичлари	Ўқитувчи фаолияти
1-босқич. Тайёрлов	Суҳбат мавзуси. Мақсади ва вазифаларини белгилайди. Асосий ва ёрдамчи саволларни аниқлайди. Саволлар бериш, умумлаштириш, хулоса чиқариш тартибини белгилайди.
2-босқич. Кириш	Мавзунинг мақсади ва вазифасини эълон қилади. Мавзу бўйича билим малака эслатилади.
3-босқич. Суҳбат	қатнашчиларнинг мулоҳазаларини умумлаштириш, ҳаммани фаол ҳаракат қилишга ундаш. Тўғри жавобларни маъқуллайди нотўғриларини маъқулламайди.
4-босқич. Хулоса	Суҳбат натижаларини умумлаштиради
5-босқич. Яқун	

Суҳбатда савол бериш муҳим аҳамият қасб этади. Шунинг учун савол беришда ҳар бир саволни барча гуруҳларга бериш учун қўшалок саволлар бермаслик керак. Агар саволга ҳеч ким жавоб бермаса саволни бошқача тузиш керак бўлади.

Суҳбатга тайёргарлик ишлари қуйидаги жариёнларни ўз ичига олади:

1. Суҳбат мавзусини аниқлаш, мақсад ва вазифаларини аниқлаш;

2. Ҳамкорликка оид тушунчалар моҳиятини очиб беришга ёрдам берадиган саволлар тузишни маълум тартибда ишлаб чиқиш;

3. Суҳбатга киришиши ва яқунловчи қисмлар мазмунини ифодалаш;

4. Суҳбат мазмунини тингловчилар фаолияти, хулқ атвори билан боғланишнинг тўғри йўлини танлаш;

5. Суҳбатнинг мавзу ва мақсади, ўтказиш вақти ҳамда тингловчиларга мавзуга оид тушунчаларини бойитишга ёрдам берадиган адабиётларни тавсия қилиш;

Китоб билан ишлаш технология чизмаси

Иш босқичи	Ўқитувчи фаолияти
1-босқич. Тайёрлов	Тингловчилар мустақил ўрганишлари учун ўқув материаллари танлайди. Ўқув фаолияти мақсад вазифаси, натижалари баҳолаш мезони
2-босқич. Мавзуга кириш	Тингловчиларни ўрганилаётган мавзу билан таништириш мақсадида илгари ўрганилган қайси материал билан янғисини таққослаш ва боғлаш зарурлиги ҳақида батафсил суҳбатлашади.
3-босқич. Китоб устида ишлаш	Баҳолаш мезонини эълон қилади, кузатади ва индивидуал ёрдам беради.
4-босқич. Яқунлаш	Ўрганилган материални ўзлаштириш сифатини текширади, таҳлил қилади ва натижаларини эълон қилади.

Кичик гуруҳларда ишлаш асосида катнашчи ўз фикрини ишлаб чиқиш, уни гуруҳда муҳокама қилиш ва ҳар хил фикрлар асосида ўрганиш.

Гуруҳлар билан ишлашнинг қуйдаги турларини кўрсатишимиз мумкин:

- Гуруҳларга ҳоҳлашлари бўйича ёки ҳисоблаш, уйинлар тарзида ажратиш мумкин;

- Гуруҳлар билан ишлаш учун топшириқлар танлашда муаммоли бўлишига эришиш;

- Вақт аниқ белгиланиб, топшириқлар танлашда бажаришга доир йўриқнома берилиши керак.

- Тақдимот ўтказилади. Тақдимот юзасидан мунозара ўтказилиб яқунланади.

Лойиҳалар усули билим ва малакаларни таҳлил қилиш, баҳолашни амалий қўллашни назарда тутувчи таълимнинг мажмуавий усулларни амалга оширади.

ИЛОВАЛАР

1. Ўқитувчига қўйиладиган талаблар.
2. Дарсни таҳлил қилиш бўйича ёрдамчи материал.
3. Дарс вақтида ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш формалари.
4. Ўзлаштиришга таъсир қилувчи омиллар.
5. Технологик карта.
6. «Кластер» (тармоқлар) методи.
7. «Бумеранг» технологияси.
8. «Скарабей» технологияси.
9. «ВЕЕР» технологияси.
10. «ФСМУ» технологияси.
11. Педагогик ўйинлар.

ДАРСНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ БЎЙИЧА ЁРДАМЧИ МАТЕРИАЛ

Ривожлантирувчи таълим

Бошланғич (асосий) мақсад

Аниқ сўзсиз бажарувчи
шахсни тайёрлаш

Шахсни ривожлантириш, жаҳон стандарти талабига жавоб берадиган, ўзига бошқа инсонга ва жамиятга, давлатга, табиئاتга ва меҳнатга ўзининг тўғри муносабатини билдира оладиган, мустақил фаолият юрита оладиган ижодкор, тadbиркор, шахсни тайёрлаш, мустақил ишлашга, ўз-ўзини тарбиялашга шароит яратиш.

Кўрсатма

Дастур асосида ўрганиш
(ёллаш)

Фан соҳасида берилаётган саволларга жавоб беришда ўзи мустақил жавоб топа олиши, ёллаш эмас, фан мазмунини ўзи тушуниб етиши, керакли билимни кидириб топа олиши.

Таълимий (дидактик) мақсадлар

Билим кўникма, малакани
Шакллантириш

Дарс жараёнида ўқувчиларга ўз фикрларини мустақил баён этишга ўргатиш, керакли адабиётлардан усталик билан фойдаланиш, уларни излаб, топишга ўргатиш

МЕТОДЛАР

Информацион репродуктив
Репродуктив муаммоли

Муаммоли қисман изланишли
Ахборот-репродуктив, актив

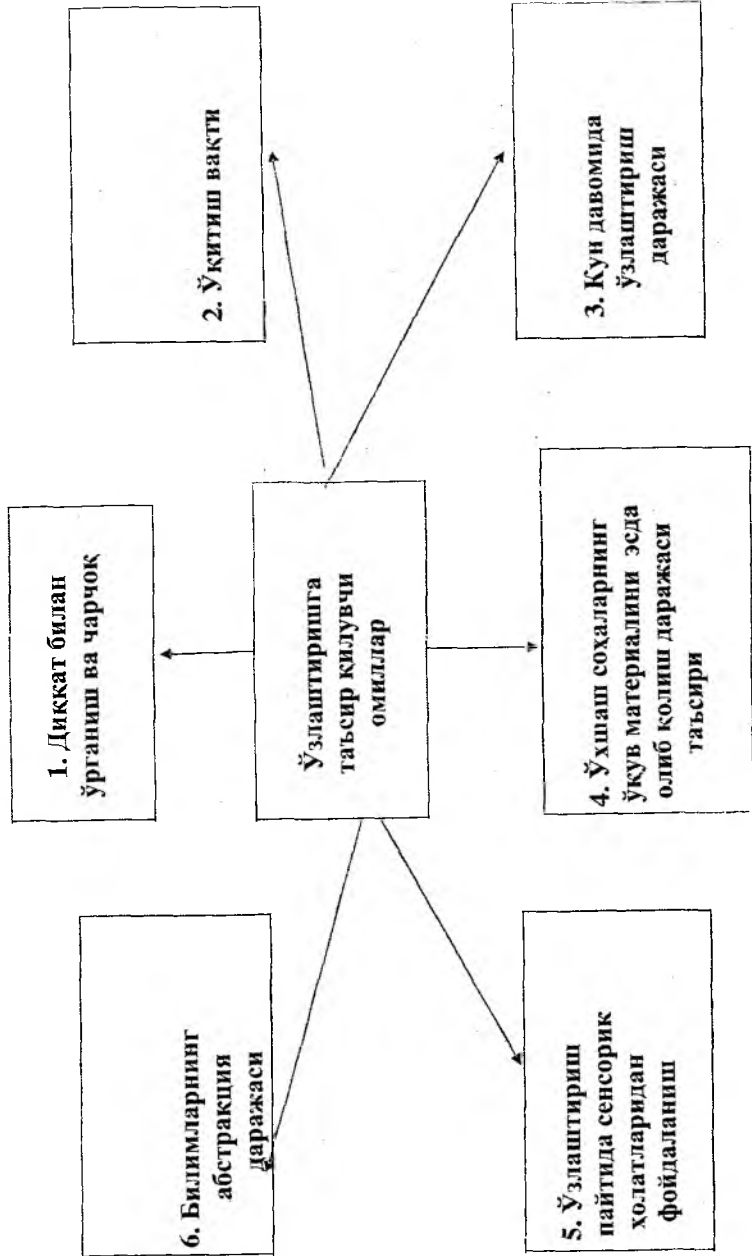
Ноанъанавий дарслар

ТЕХНОЛОГИК КАРТА

Мавзу	Таълим тизимида методика ва технология уйғунлиги.
Мақсад ва вазифалар.	Магистр талабаларига таълим тизимида методика ва технология уйғунлигининг моҳияти, аҳамияти, асослари ва тартибини тушунтириш. Мавзуга оид тарқатилган материалларни талабалар томонидан яқка ва гуруҳ ҳолатида ўзлаштириб олишлари ҳамда суҳбат мунозара орқали тарқатма материаллардаги матнлар қай даражада ўзлаштирилганлигини назорат қилиб, уларнинг билимларини баҳолаш.
Ўқув жараёнининг мазмуни	Методика ва технологиянинг бир-биридан фарқлаш тушунчаси. Педагогик технологияга турли хил ёндашувлар. Педагогик технологияга оид ишларни чуқур ўрганилиши. Янги педагогик технологияларни қўллашнинг методологик асослари. Замонавий педагогик технологиялар қўлланилишидан олдин адаптациядан ўтиши, педагогик шарт шaroитлар, моддий-техник база хисобга олиниши.
Ўқув жараёнини амалга ошириш технологияси	<p>Метод: оғзаки баён, суҳбат-мунозара.</p> <p>“ФСМУ технологияси”.</p> <p><u>Форма:</u> маъруза ва амалий машғулот, кичик гуруҳларда ва жамоада ишлаш.</p> <p><u>Восита:</u> тарқатма материаллар, матнлар.</p> <p><u>Усул:</u> тайёр, ёзма материаллар, кўرғазмалар.</p> <p><u>Назорат:</u> оғзаки назорат, ёзма назорат, кузатиш, ўз-ўзини назорат.</p> <p><u>Баҳолаш:</u> рағбатлантириш, 5 балли тизим асосида.</p>

<p>Кутиладиган натижалар.</p>	<p>Ўқитувчи:</p> <p>Мавзуни қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқишни уйғотади. Бир вақтнинг ўзида кўпчилик талабаларни баҳолайди. Ўз олдига қўйган мақсадларга эришади.</p> <p>Талаба:</p> <p>Методика ва технология уйғунлигига оид янги билимларга эга бўлади. Якка холда ва гуруҳ бўлиб ишлашни ўрганади. Нутқ ривожланади, эслаб қолиш қobiliяти кучаяди. Ўз-ўзини назорат қилишни ўрганади. Қисқа вақт ичида янги педагогик технологияларга оид кўп маълумотларга эга бўлади.</p>
<p>Келгуси режалар (тахлил, ўзгаришлар)</p>	<p>Ўқитувчи:</p> <p>Янги педагогик технологияларни ўзлаштириш ва дарсда татбиқ этиш, такомиллаштириш, ўз устида ишлаш, мавзунини ҳаётини воқеалар билан боғлаш. Педагогик ва технологик ҳамда методик маҳоратни ошириш.</p> <p>Талаба:</p> <p>Янги педагогик технологиялар асосида матн билан мустақил ишлашни ўрганиш. Ўз фикрини янги усуллар билан раван баён қила олиш. Шу мавзу асосида кўшимча материаллар топиш, уларни илмий ва услубий тadbик эта олиш. Ўз фикрини ва гуруҳ фикрини тахлил қилиб бир счимга келиш. Кўникма ва малакалар ҳосил қилиш.</p>

«КЛАСТЕР» (тармоқлар) методи

Фикрларнинг тармоқланиши—бу педагогик стратегия бўлиб, у ўқувчиларни бирон бир мавзуни чуқур ўрганишларига ёрдам бериб, ўқувчиларни мавзуга таълуқли тушунча ёки аниқ фикрни эркин ва очик равишда кетма-кетлик билан узвий боғлаган ҳолда тармоқлашларига ўргатади.

Бу метод бирон мавзуни чуқур ўрганишдан аввал ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятини жадаллаштириш ҳамда кенгайтириш учун хизмат қилиши мумкин. Шунингдек, ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш, яхши ўзлаштириш, умумлаштириш ҳамда ўқувчиларни шу мавзу бўйича тасаввурларини чизма шаклида ифодалашга ундайди.

«БУМЕРАНГ» технологияси

Ўқувчи-талабаларни дарс жараёнида, дарсдан ташқари турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдида саклаб қолиш, сўзлаб бера олиш, фикрни эркин ҳолда баён эта олиш ҳамда бир дарс давомида барча ўқувчи-талабаларни баҳолай олишга қаратилган.

Таълим билан бир қаторда мазкур метод тарбиявий характердаги қатор вазифаларни амалга ошириш имконини беради:

- Жамоа билан ишлаш маҳорати;
- Муомалалик;
- Хушфёъллик;
- Кўникувчанлик;
- Ўзга фикрига ҳурмат;
- Фаоллик;
- Раҳбарлик сифатларини шакллантириш;
- Ишга ижодий ёндашиш;
- Ўз фаолиятини самарали бўлишига қизиқиш;
- Ўзини холис баҳолаш.

«СКАРАБЕЙ» технологияси

«Скарабей» технологияси ҳар томонлама бўлиб, ундан ўқув материалининг турли босқичларини ўрганишда фойдаланилади.

- бошида-ўқув фаолиятини рағбатлантириш сифатида (Ақлий ҳужум);
- мавзуни ўрганиш жараёнида-ўзининг моҳияти, тузилиши ва мазмунини белгилаш;
- улар орасидаги асосий қисмлар, тушунчалар, алоқалар характерини аниқлаш;

- мавзуни янада чуқурроқ ўрганиш, янги жиҳатларини кўрсатиш;

- охирида - олинган билимларни мутаҳкамлаш ва яқунлаш мақсадида.

Таълимдан ташқари мазкур метод тарбиявий характердаги катор вазифаларини амалга ошириш имконини беради:

- ўзгалар фикрига ҳурмат;

- жамоа билан ишлаш маҳорати;

- фаоллик;

- хушмуомалалик;

- ишга ижодий ёндашиш;

- имкониятларини кўрсатиш эҳтиёжи;

- ўз қобилияти ва имкониятларини текширишга ёрдам беради;

- «мен» лигини ифодалашга имкон беради;

- ўз фаолияти натижаларига маъсуллик ва қизиқиш уйғотади.

«ВЕЕР» технологияси

Бу технология мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар, муаммо характердаги мавзуларни ўрганишга қаратилган.

Технологияларнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бирйўла ахборот берилади. Айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида нуқталарда муҳокама этилади. Масалан, ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари белгиланади.

Бу интерактив технология танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўз гоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда ихчам баён этиш, химоя қилишга имконият яратади.

«ВЕЕР» технолгияси умумий мавзунинг айрим тармоқларини муҳокама қилувчи кичик гуруҳларнинг, ҳар бир қатнашувчининг гуруҳнинг фаол ишлашига қаратилган.

«ВЕЕР» технологияси мавзуни ўрганишнинг турли босқичларида қўлланилиши мумкин:

- бошида ўз билимларини эркин фаоллаштириш;

- мавзуни ўрганиш жараёнида унинг асосларини чуқур фаҳмлаш ва англаб етиш;

- яқунлаш босқичида олинган билимларни тартибга солиш;

- аспект (нуқтаи назар) билан предмет, ходиса, тушунча текширилади;

- Афзаллик-бирор нарса билан қиёслангандаги устунлик, имтиёз;
- Фазилат-ижобий сифат:
- Нуқсон-номукамаллик қоидаларига, мезонларга номувофиклик;
- Хулоса-муайян бир фикрга мантиқий қоидалар бўйича далилдан натижага келиш;
- Таълимдан ташқари «Елпиғич» тахнологияси характердаги қатор вазифаларни амалга ошириш имконини беради;
- Жамоа, гуруҳларда ишлаш маҳорати;
- Муаммолар, вазиятларга турли нуқтаи назардан муҳокама қилиш маҳорати;
- Хушмуомалалик;
- Ишга ижодий ёндашиш;
- Фаоллик;
- Муаммога диққатни жимлай олиш маҳорати.

ФСМУ технологияси

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, бахс-мунозаралар ўтказишда ёки ўқув-семинари якунида (тингловчиларнинг ўқув –семинари ҳақида фикрларини билиш мақсадида), ёки ўқув реажаси асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач қўлланиши мумкин, чунки бу технология тингловчиларни ўз фикрини химоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бахслашишга, шу билан бир қаторда ўқувчи-талабаларни, ўқув жараёнида эгалланган билимларини таҳлил этишга, қай даражада эгалланганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни бахслашиш маданиятига ўргатади.

Ушбу технология тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи. фикрларни баён этишга ёрдам беради.

ФСМУ технологияси

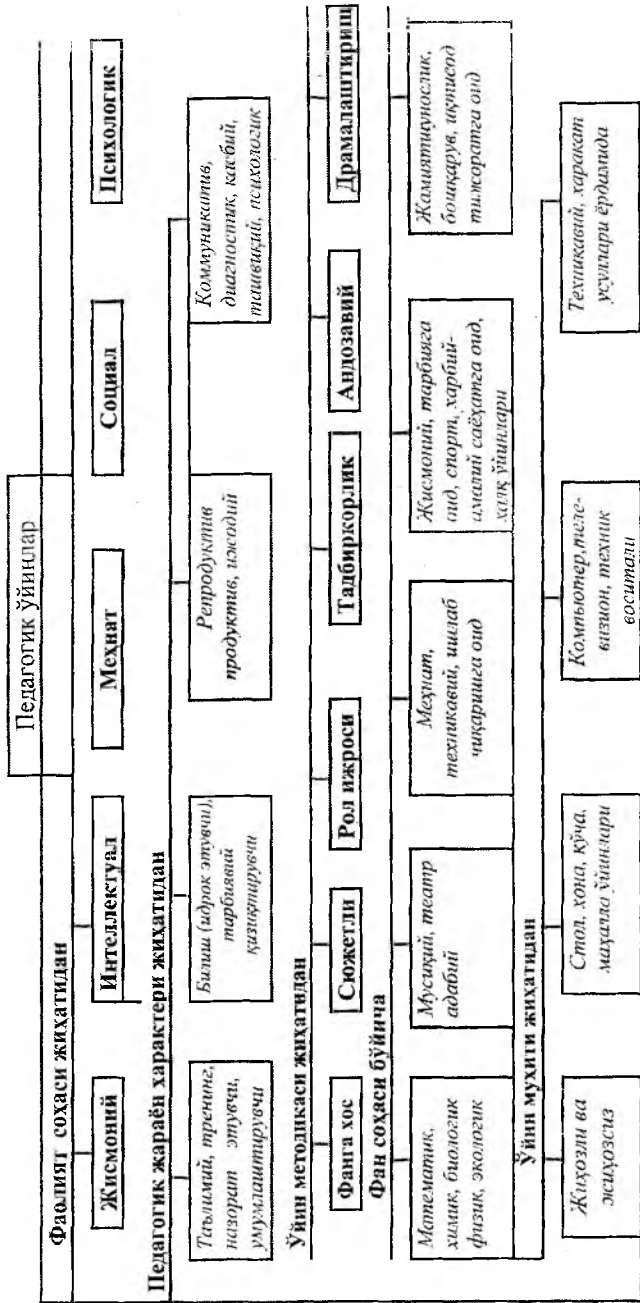
(Ф)-Фикрингизни баён этинг

(С)-Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг

(М)-Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг

(У)-Фикрингизни умумлаштиринг.

Педагогик ўйинлар таснифи

Савол ва топшириқлар

1. И.А.Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асари ҳамда ундаги таълимий-тарбиявий вазифалар.
2. Махсус фанларни ўқитиш курсининг мақсади, таълим-тарбиявий вазифалари ҳамда ғоявий мафкуравий асослари.
3. Махсус фанларни ўқитиш усулларининг асосий муаммолари ва уларнинг ҳал этилиши.
4. Махсус фанларни ўқитишда ўтмиш ва замонавий фанлар алоқадорлиги.
5. Замонавий тарих таълимига бўлган талабларнинг белгиланиши.
6. Замонавий тарих дарсларининг мазмунини Мустақил Ўзбекистон Республикасининг ёшлари орасида олиб бориладиган мафкуравий вазифаларига мос келиши.
7. Таълим-тарбия ишларини ташкил этишда самарадорликка эришишнинг асосий шакллари.
8. Дарс самарадорлигини оширишнинг энг қулай йўналишлари (оптималь вариант, тематик режалаштириш).
9. Махсус фанлар дарс самарадорлигини оширишнинг педагогик ва методик жиҳатдан тўғри ташкил этилиши.
10. Махсус фанларни ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларнинг ўрни.
11. Таълимни ривожлантиришнинг Янги босқичида педагогик технологияларнинг моҳияти ва муаммолари.
12. Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи.
13. Таълим тўғрисидаги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида замонавий педагогик технологияларни ривожлантирилишига кенг ўрин берилиши.
14. Махсус фанларни ўқитишда янги замонавий педагогик технология асосларининг аҳамияти.
15. Ўзбекистон Республикаси Олий ўқув юртларида махсус фанларни ўрганишда янги педагогик технология концепциясини ривожлантириш истиқболлари.
16. Янги педагогик технологияларнинг сифат кўрсаткичлари нималардан иборат?
17. Ўқув-тарбия жараёни натижаларини объектив назорат қилиш ва сифатли баҳолаш.
18. Махсус фанлар тизимида тест усулининг аҳамияти.
19. Махсус фанларни ўрганишда интерфаол усуллар ва уларнинг таълим-тарбиявий аҳамияти.
20. «Аклий ҳужум», «Мунозара», «Дебат», «Кластер», «Бумеранг», «Скарабей технологияси» ва бошқа усулларни махсус фанларни

- Ўрганишда қўлланиши ва уларга бериладиган методик тавсиялар нималардан иборат?
21. Олий таълимда интеграл (узлуксиз) технологиялар ва уларнинг методик аҳамияти.
  22. Таълим жараёнини инсонпарварлаштириш, демократлаштириш ва интеграциялаштириш ғоясини изчиллик билан амалга ошириб берилиши.
  23. Тарих таълимида интеграцион ёндашиш методикасини амалга оширилиши.
  24. Интеграцион жараёнлар ва мустақил Ўзбекистонда олиб борилаётган кучли ижтимоий сиёсат тушунчаси.
  25. Ҳозирги даврда махсус фанларни ўқитиш усулининг методик асослари.
  26. Махсус фанларни ўқитиш тизимида методика ва технология уйғунлиги.
  27. Махсус фанларни янги методик ва педагогик технология асосида ўрганилиши.
  28. Янги педагогик технология тамойиллари ва элементлари:
    - а) Таълимда технология ёндашиш вариантлари;
    - б) Мақсадлар каталогини ишлаб чиқиш;
    - в) Таълимнинг интерактив методлари;
    - г) Методнинг этаплари;
    - д) Педагог кадрларга қўйиладиган талаблар;
    - е) Касбий тайёргарлик;
    - ё) Илғор педагогик технологиялар;
    - ж) Ахборотли технология;
    - з) Рейтинг назорати ўқувчи (талаба)ларнинг билимларини объектив баҳолаш;
    - и) Ўқувчи (талаба)ларнинг мустақил билим олишини ташкилий ва услубий таъминлаш;
  29. Махсус фанларни ўқитишда педагогик технологияларнинг асосий тамойиллари ва ана шуларга асосланган маъруза машғулотларини ўтказиш.
  30. Махсус фанларни ўқитишда интерфаол методлар асосида семинар машғулотларини ташкил этиш.

Фойдаланилган ва тавсия этилган
АДАБИЁТЛАР:

1. Ислом Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т. «Ўзбекистон» 1992 й.
2. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар тараққиёт омили. Т. «Ўзбекистон» 1992 й.
3. Ислом Каримов. Ўзбекистон, миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. «Ўзбекистон», 1996, 1-жилд.
4. Ислом Каримов. Ваган саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. «Ўзбекистон», 1996, 3-жилд.
5. Ислом Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т. «Ўзбекистон», 1997, 7-жилд.
6. Ислом Каримов. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т. Шарқ, 1997 й.
7. Ислом Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т. «Ўзбекистон», 1998 й.
8. Азизходжаева Н.Н. Педагогическое технологии и педагогическое мастерство. Т. изд. полигр. Творческий дом. им. Чулпана, 2005 г.
9. Ахлиддинов Р., Саидов Х. ва бошқалар. Истиқлол ва таълим: Халқ таълими мустақиллик йилларида (1991-2001), Т. «Шарқ», 2001 й.
10. Бабанский Ю.К. Ҳозирги замон умумий таълим мактабларида ўқитиш методлари. Т. «Ўқитувчи» 1990 й.
11. Бесполько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М. «Педагогика», 1989 г.
12. Баркамол авлод орзуси. Т. «Шарқ» 1999 й.
13. Воловикова М.Л. Понятие «Педагогическая технология» в современном педагогике. Интернет материаллари: 2000, zspru @ zspru. Edu.ru
14. Йўлдошев Ж.Ғ. Таълим янгиланиш йўлида. Т. «Ўқитувчи» 2000 й.
15. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. М. «Знание». 1989 г.
16. Озерский И.З. Начинающему учителю истории. М. «Просвещение» 1987 г.
17. Очилов М. «Янги педагогик технологиялар». Қарши. «Насаф» нашриёти. 2000 й.

18. Очилов С. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. Т. «Ўзбекистон» 1987 й.
19. Полтарак Д.И. ва бошқалар. Методика использования средств и обучения в преподавания истории. М. «Просвещение» 1987г.
20. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. Т. «Молия» 2003 й.
21. Турсунов И.Й. Халқ таълимининг долзарб муаммолари. Т. «Ўқитувчи» 1990 й.
22. Тошпўлатов Т., Гаффоров Я. Тарих ўқитиш методикаси. Т. «Университет» 2002 й.
23. Турғунбоев К. Педагогик маҳорат асослари. АНДУ, 2002 й.
24. Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар, ечимлар: Илмий амалий Конференция материаллари. Т. ЎзПФИТИ. 1999й, 4-5 май.
25. Толипов.Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологиларни татбиқий асослари. Т. «Фан», 2006 й.
26. Фарберман Б. Илғор педагогик технологиялар. Т. «Фан» 2000й.
27. Чориев А. Проблемы народного образования и подготовки педагогических кадров Узбекистана. Т. «Фан» 1997 й.
28. Эргашев Қ. Ўзбекистонда халқ таълимининг ривожланиши тарихи. Т. «Ўқитувчи» 1998 й.
29. Қодиров Б. Таълим тизимидаги ислоҳотлар, мақсад ва йўналишлар. Т. «Ўзбекистон» 1999 й.
30. Курбонов Ш., Сейтхалилов Э. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури: Педагогик илмий тадқиқот муаммолари ва йўналишлари. Т. «Фан» 1999й.
31. Ўқувчи маънавиятини шакллантириш. Т. «Шарқ» 2000 й.

